

О.М. Мартин, А.І. Харчук

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

Модульний курс

Навчальний посібник

О.М. МАРТИН, А.І. ХАРЧУК

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ
Модульний курс

Навчальний посібник

ЛЬВІВ - 2010

УДК 330.1(075.8)
ББК 65.01я73

Рекомендовано вченою радою Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.
Протокол № 5 від 6 травня 2010 р.

Рецензенти:

доктор економічних наук, професор *Г.І. Башнянин*
доктор економічних наук, професор *Б.В. Кульчицький*

Мартин О.М., Харчук А.І.
Економічна теорія. Модульний курс: Навчальний посібник. – Львів, 2010. – 277 с.

Навчальний посібник – складова навчально-методичного комплексу, що системно відображає практичні засади організації модульного навчання економічної теорії курсантів, студентів та слухачів – майбутніх фахівців в галузі безпеки життєдіяльності та цивільного захисту.

Навчальний посібник буде корисним викладачам економічної теорії, учням середніх шкіл, а також всім, хто самостійно вивчає економічну теорію.

© Мартин Ольга, 2010
© Харчук Андрій, 2010
© ЛДУ БЖД, 2010

ЗМІСТ

Передмова	5
МОДУЛЬ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТА МІКРОЕКОНОМІКА	6
Вимоги до знань курсантів (студентів) до модуля 1	7
Тема 1. Предмет, метод та функції економічної теорії.....	10
Тема 2. Загальні проблеми організації економічного життя суспільства.....	22
Тема 3. Економічна система суспільства. Відносини власності.....	33
Тема 4. Теоретичні основи ринкової економіки.....	47
Тема 5. Підприємництво в ринковій економіці.....	68
Тема 6. Капітал фірми. Витрати виробництва і прибуток.....	83
Тема 7. Доходи, їх джерела і розподіл.....	94
Тема 8. Визначення ціни і обсягу виробництва фірмою в різних ринкових структурах.....	105
Словник термінів і понять до модуля 1	113
Тестові завдання до модуля 1	124
МОДУЛЬ 2. МАКРОЕКОНОМІКА ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА	149
Вимоги до знань курсантів (студентів) до модуля 2	150
Тема 9. Сучасна національна економіка як об'єкт макроекономічного аналізу. Основні макроекономічні показники.....	152
Тема 10. Макроекономічна нестабільність. Економічне зростання...	163
Тема 11. Банківська система. Грошово-кредитна політика держави..	180
Тема 12. Фінансова система. Фіскальна політика держави.....	191
Тема 13. Макроекономічне регулювання економіки. Роль держави в ринковій економіці.....	203
Тема 14. Інтернаціоналізація господарського життя і світовий ринок.....	213
Тема 15. Глобалізація світогосподарських зв'язків та загальноцивілізаційні проблеми людства.....	232
Словник термінів і понять до модуля 2	242
Тестові завдання до модуля 2	251
Використання Інтернет при вивченні «Економічної теорії».....	273
Список літератури	276

*Економіка ніколи не буває ізольованою. Її ґрунт,
її простір є так само ґрунтом і простором,
де поселяються і живуть інші сутності – культурна,
соціальна, політична, – які без угаву втручаються
в економіку, аби сприяти їй чи так само їй протистояти...
Можна було б у будь-якому порядку писати такі
рівняння: економіка – це політика, культура, суспільство;
культура – це економіка, політика, суспільств тощо.*

Ф.Бродель

*Економічна теорія не є набір вже готових рекомендацій, які
застосовуються безпосередньо у господарській практиці. Вона є
скоріше засобом, ніж вченням, інтелектуальним інструментом,
технікою мислення, допомагаючи тому, хто володіє нею, приходити
до правильних висновків.*

Дж.М.Кейнс

*Питання про причини відмінності у достатку та убогості
народів, неоднакового поділу багатства серед кожного народу і
розповсюдження скрізь постійної бідності серед зростання
багатства - розглядає наука, що зветься політичною економією.*

Михайло Туган-Барановський

*Історія науки є знаряддям досягнення нового... В момент перелому
наукової свідомості людства так, і лише так відкрите нове може
стати величезною духовною цінністю в житті людини. Цей
злободенний інтерес історії науки, крім її значення як пошуку
істини, ми не можемо і не повинні забувати.*

В. Вернадський

*Люди, які ніколи систематично не вивчали економічну теорію,
схожі на глухих, які намагаються оцінити звучання оркестру.*

П. Самуельсон

ПЕРЕДМОВА

Розвиток ринкових відносин та входження України у світовий економічний простір зумовлюють особливу роль економічної освіти у процесі підготовки сучасних спеціалістів. Знання «Економічної теорії» дозволяє зрозуміти складний механізм ринкових процесів як на рівні підприємства чи фірми, так і в масштабах всієї національної економіки, аналізувати сучасну економічну політику держави і ефективність методів державного регулювання економіки, формувати економічне мислення, тобто той фундамент, який дає людині впевненість у собі і можливість робити раціональний вибір в умовах складної економічної дійсності.

Об'єктивні умови розвитку ринкових відносин в Україні визначають необхідність створення навчальної літератури, яка б відповідала міжнародному стандарту знань, які усталились у системі вищої освіти. В останні роки в Україні видано низку фундаментальних підручників та навчальних посібників з економічної теорії. Разом з тим, багаторічний досвід викладання вказує на необхідність видання навчальних посібників, які б або лаконічно пропонували викладення основних положень економічної теорії.

В Україні розроблена і здійснюється довгострокова стратегія модернізації всієї системи освіти з метою її наближення до європейських стандартів з урахуванням поточних та перспективних потреб вітчизняної економіки. Важливим напрямком трансформаційного процесу є розвиток вищої освіти відповідно до тенденцій розвитку світових освітніх систем, у тому числі європейських на прикладі Болонського процесу.

Однією з передумов входження освіти України до єдиного європейського та світового освітнього і наукового простору є впровадження в систему вищої освіти України кредитно-модульної системи організації навчального процесу. Відповідно оцінювання знань здійснюється з одночасним використанням національної шкали та шкали ECTS, яка базується на системі бального оцінювання. При вивченні конкретної дисципліни діє накопичувальна система кількості балів з розрахунку максимальної 100-бальної оцінки за весь курс. Усі види робіт протягом семестру (виступи на семінарських заняттях, написання рефератів, вирішення тестів тощо) оцінюються відповідною кількістю балів. Згідно «Положення про кредитно-модульну систему організації навчального процесу у Львівському державному університеті безпеки життєдіяльності» вивчення конкретної дисципліни поділяється

на два модулі. Модульна оцінка – це сума балів, отриманих курсантом (студентом) в результаті виконання контрольного завдання під час модульного контролю, а також в процесі поточного контролю. Зважаючи на те, що контрольні роботи за модулями навчального курсу займають значну частину обліку успішності (згідно положення на поточний контроль відводиться не більше 30% балів від модульної оцінки), даний навчальний посібник буде суттєвою допомогою при підготовці до написання модульних робіт курсантами та студентами.

Пропонований навчальний посібник є своєрідним конспектом курсу «Економічна теорія» і включає матеріал із 15 тем та містить практично весь матеріал економічної теорії, яка вивчається у вищих навчальних закладах. Структурно він включає 4 розділи: загальні закономірності економічного розвитку; мікроекономіка; макроекономіка (національна економіка); закономірності розвитку світового господарства.

Навчальний посібник призначений для курсантів, студентів та слухачів заочної форми навчання – майбутніх фахівців в галузі безпеки життєдіяльності та цивільного захисту, де курс економічної теорії є нормативним, а не базовим. На цей курс у Львівському державному університеті безпеки життєдіяльності відводиться 108 годин, в тому числі 60 годин на самостійну роботу. Весь навчальний матеріал поділяється на два модулі, за якими здійснюється поточний контроль і поточне оцінювання знань курсантів та студентів. Перший модуль включає 8 тем курсу, які відображають загальні закономірності економічного розвитку та мікроекономіки. Другий модуль об'єднує 7 тем курсу і передбачає з'ясування макроекономічних закономірностей функціонування національної економіки та закономірностей розвитку світового господарства. До кожного модуля пропонується словник термінів і понять та тестові завдання.

В кінці посібника дано перелік рекомендованої сучасної навчальної літератури, що дає можливість зорієнтуватись у виборі підручників і навчальних посібників для більш ґрунтовного освоєння матеріалу курсу.

Стислий виклад усіх проблем економічної теорії робить його особливо корисним для підготовки курсантів та студентів до написання модульних контрольних робіт, заліків і екзаменів, а також для слухачів заочної (дистанційної) форми навчання.

Автори сподіваються, що навчальний посібник буде також корисним і викладачам економічної теорії, учням середніх шкіл, а також всім, хто самостійно вивчає основи економічної теорії.

МОДУЛЬ 1

ЗАГАЛЬНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТА МІКРОЕКОНОМІКА

**ВИМОГИ ДО ЗНАНЬ КУРСАНТІВ (СТУДЕНТІВ) ДО
МОДУЛЯ І**

Модуль I включає перші вісім тем, які охоплюють питання, що стосуються загальних закономірностей економічного розвитку, основ ринкової економіки та мікроекономіки. Вивчення цього матеріалу має на меті формування у курсантів (студентів) самостійного економічного мислення, тобто того фундаменту, який дає людині впевненість у собі і можливість робити раціональний вибір в умовах складних і суперечливих ринкових відносин.

Опанувавши матеріал першого модуля курсант (студент) повинен уміти:

- ✓ аналізувати процес зародження і розвитку економічної науки та пояснити взаємозв'язок економічної теорії та економічної практики;
- ✓ виокремити найбільш актуальні проблеми економічного життя України серед загальних положень економічної теорії;
- ✓ пояснити, які методи використовує економічна наука і які логічні помилки можуть виникати при вивченні економічних проблем;
- ✓ пояснити механізм дії закону зростаючих потреб та особливості його прояву в сучасному розвинутому ринковому середовищі;
- ✓ розкривати проблему економічного вибору в умовах обмежених економічних ресурсів, побудувати криву виробничих можливостей та пояснити, як можна домогтися більшого ефекту від використання наявних економічних ресурсів;
- ✓ критично аналізувати різні моделі економічних систем та обґрунтувати, чому майбутнє за змішаною економікою; пояснити, чому економічна система, що ґрунтувалась на суспільній власності, поступилася в економічному змаганні ринковій економіці;
- ✓ виокремлювати найважливіші структурні зміни в перехідній економіці України, критично аналізувати процес роздержавлення і приватизації та економічний розвиток української економіки в 90-х роках XIX століття;
- ✓ відрізнити найбільш актуальні проблеми розвитку ринкових відносин в Україні, становлення та функціонування різних ринків в національній економіці, оцінювати позитивні і негативні сторони ринку;
- ✓ розрізняти цінові і нецінові чинники, що впливають на економічну поведінку споживача та товаровиробника; аналізувати дію законів попиту і пропозиції;

- ✓ передбачати наслідки впливу різних факторів попиту і пропозиції на зміну рівноважних параметрів ринку та приймати обґрунтовані рішення щодо змін поведінки споживачів і виробників у випадку відхилень ринкових цін від рівноважних;
- ✓ розрізняти організаційно-правові форми підприємницьких фірм та визначити ефективність їх діяльності залежно від конкретних умов господарювання;
- ✓ пояснити особливості розвитку підприємництва як в умовах перехідної економіки, так і в сучасній Україні; також
- ✓ пояснити роль і значення малого бізнесу в сучасній економіці, а також менеджменту та маркетингу для функціонування підприємства (фірми);
- ✓ обчислювати розмір річної амортизації, валовий та середній дохід, прибуток та норму прибутку підприємства, аналізувати ефективність виробництва і динаміку показників, що її характеризують;
- ✓ ґрунтовно пояснити шляхи зниження витрат виробництва і зростання прибутку та визначити становище фірми на ринку залежно від величини витрат виробництва і прибутку;
- ✓ розрізняти функціональний і індивідуальний розподіл доходів, пояснити фактори, що спричиняють нерівність в розподілі доходів;
- ✓ порівняти і проаналізувати нерівність в розподілі доходів в розвинутих ринкових і перехідних економічних системах;
- ✓ на основі конкретного статистичного матеріалу та аналізу індивідуального розподілу доходів побудувати графік кривої Лоренца, проаналізувати його, а також обчислити коефіцієнт Джині;
- ✓ аналізувати фактори, що визначають рівень заробітної плати та пояснити форми і системи заробітної плати як основної форми доходу людини в ринковій економіці;
- ✓ розрізняти умови і особливості формування конкурентного середовища, пояснити позитивні та негативні аспекти конкуренції, а також основні методи ведення конкурентної боротьби;
- ✓ порівняти і проаналізувати ринки досконалої та недосконалої конкуренції, пояснити тактику і стратегію підприємства (фірми) в різних ринкових структурах.

ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ, МЕТОД ТА ФУНКЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

План викладу і засвоєння матеріалу:

- 1.1. Становлення і основні етапи розвитку економічної теорії як науки.
- 1.2. Предмет економічної теорії.
- 1.3. Методи пізнання економічних процесів і явищ.
- 1.4. Економічні закони, категорії та принципи.
- 1.5. Функції економічної теорії.

Основні поняття і терміни: економіка, політекономія, економічна теорія, економікс, меркантилізм, маржиналізм, монетаризм, кейнсіанство, макроекономіка, мікроекономіка, методи економічної теорії, економічні категорії, економічні закони, економічна політика.

1.1. СТАНОВЛЕННЯ І ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ ЯК НАУКИ

Економіка

Термін «економіка» вживається для позначення тієї сфери людської діяльності, у якій створюються життєві блага, які необхідні для задоволення людських потреб. Економіка суспільства характеризується певним типом власності, метою розвитку виробництва та методами господарювання. Саме тому економіка відображає історично визначену сукупність економічних відносин між людьми у сфері виробництва, розподілу, обміну і споживання економічних благ.

Економічне життя суспільства розвивається, постійно змінюється і ускладнюється. Кожне наступне покоління по-своєму уявляє власні проблеми, економічна теорія, яка відображає економічну дійсність, також розвивається безперервно і поступово.

Історія є ключем до розуміння самої природи науки. Коли давня людина взяла в руки камінь, щоб збити з дерева плід, це ще не була економіка. Але, коли первісна людина навчилася робити кам'яну сокиру, а потім лук, то це вже стало більш досконалим життям. Людина жила в общині, поза нею її існування було неможливим. Чоловіки в общині полювали, а м'ясо ділилося порівну. Уявимо, що з часом в общині з'явився майстер, який виготовляв для мисливців зброю. Життя в общині ускладнювалося. В даному випадку мова йде про примітивну економіку, тобто не про відносини людини до речей, а

про відносини між людьми, тобто відносини, пов'язані з виробництвом, розподілом і споживанням матеріальних благ.

Економіка є суспільна, в цьому змісті вона така ж стара, як і людське суспільство. Люди завжди задумувалися про економічне життя, намагалися його пояснити. Перші пояснення економічного життя знаходимо у Біблії, яка описує економічне життя древніх євреїв та інших народів, які заселяли Палестину і суміжні землі в I і II тисячоліттях до нашої ери, в працях античних мислителів, законах Хамурапі, творах Гомера.

Великі древньогрецькі мислителі Ксенофонт (430-355 рр. до н.е.) і Аристотель (384-322 рр. до н.е.) вводять економічний термін “економіка”, який являє собою єдність двох начал: ойкос – дім, господарство і номос – закон, правило ведення господарства. Тобто економіка означає – господарство (виробництво), яке необхідно вести за певними законами і правилами.

Як наука, економічна теорія сформувалася вкінці ХУП – на початку ХУІІІ століття. На розвиток економічної теорії особливо великий вплив мали формування національного ринку і національної економіки, розвиток торгівлі, ремесел, поглиблення суспільного поділу праці.

Меркантилізм

Першою теоретичною економічною концепцією був меркантилізм (XIV – XVIII ст.). Об'єктами досліджень меркантилістів були торгівля і грошовий обіг, які вважалися джерелами та сферою багатства; багатство ототожнювалось із золотими і срібними грошима та скарбами; безпосереднім джерелом багатства вважався прибуток від зовнішньої торгівлі.

Меркантилісти вважали, що нагромадження грошового багатства можливе тільки за відповідної економічної політики держави, яка бере під контроль зовнішню торгівлю (державна повинна сприяти припливу золота до країни, забороняючи вивіз грошей за кордон; сприяти перевищенню експорту над імпортом, обмежуючи імпорт іноземних товарів шляхом встановлення митних бар'єрів; стимулювати розвиток промислових мануфактур, які виробляють продукцію на експорт).

З меркантилізмом пов'язаний термін “політична економія”, який ввів Антуан Монкретьєн (у 1615 р. опублікував працю “Трактат політичної економії”). Поняття “політейя” грецького походження і означає державний, суспільний. Отже, буквальный переклад запропонованого А.Мокретьєном терміну означає, що предметом

економічної науки є *організація та управління суспільним господарством*.

Фізіократи

Школа трудової теорії вартості починалася із фізіократизму (з грецької – *влада природи*). Фізіократи критикують меркантилістів, аналізують виробництво, проте вважають, що джерелом багатства є тільки одна його галузь – сільськогосподарське виробництво – землеробство, де багатство виникає природнім шляхом і виглядає як дар природи. Фізіократи виступали за невтручання держави в економіку.

Основоположником фізіократизму був французький економіст Ф.Кене, який у 1758 році опублікував працю “Економічна таблиця”, у якій відображено кругообірот товарів і послуг для основних секторів економіки й класів суспільства, тобто механізм функціонування економіки в цілому. Він поділив суспільство на три класи, які між собою взаємодіють: продуктивний клас (фермери, наймані сільськогосподарські працівники); клас землевласників; непродуктивний клас (люди, зайняті поза сільським господарством). Це була перша макроекономічна модель суспільного відтворення. Сучасники Кене трактували цю працю, як вершину всієї фізіократичної школи, вважали її одним з трьох найбільших відкриттів людства (поруч з письмом і грошима).

Класична школа

Найбільшого розквіту класична теорія набула в період з другої половини XVIII ст. до 40–х років XIX ст. Вона започатковує трудову теорію вартості. Її представниками були Адам Сміт, Жан-Батист Сей, Давід Рікардо, які обґрунтували наступні теоретичні положення:

- ✓ Багатство нації створюється в процесі виробництва, продуктивною є праця не тільки в сільському господарстві, але й у промисловості.
- ✓ Ринок є саморегулюючою системою.
- ✓ Необхідне мінімальне втручання держави в економіку.

Адам Сміт у своїй праці “Дослідження про природу і причини багатства народів” (1776 р.) розглянув економічну науку як учення про багатство та способи його збільшення, а також обґрунтував автоматичну саморегуляцію ринкової економіки, яка забезпечується механізмом ціноутворення. В цій праці закладено усі сучасні підходи до аналізу економіки.

Класична школа обґрунтовує теорію поділу і продуктивності праці, теорію капіталу і розподілу доходу, теорію земельної ренти, теорію вартості, цін і грошей, теорію порівняльної переваги.

Марксизм

На базі класичної школи в 40-х роках XIX ст. виникає радикальний напрям економічної науки - марксистська політична економія. Вона базувалася на класовому підході до розвитку господарського життя. Марксистки акцентували на *соціально-економічних аспектах господарського життя, на класовому підході до оцінки економічного життя суспільства, капіталістичній експлуатації*. Вчення Маркса мало і серйозні недоліки. По-перше, він недооцінив роль приватної власності, а абсолютизував роль державної власності. По-друге, К.Маркс необґрунтовано вважав джерелом вартості тільки працю найманих робітників, ігноруючи при цьому працю підприємців. По-третє, марксизм переоцінив роль великого виробництва в економіці суспільства. Ця теорія мало уваги приділяла законам попиту і пропозиції тощо. Економічна і політична історія XX століття реально засвідчила неспроможність класового підходу в економічній теорії і практиці.

Основні напрями сучасної економічної теорії

Кінець XIX - початок XX ст. супроводжувались значними змінами в соціально-економічному і політичному житті країн Західної Європи і США.

На рубежі XIX-XX століть в економічній теорії виникає **неокласичний напрям** (*австрійська школа граничної корисності, кембриджська школа, американська школа*), який пояснює економічні явища і процеси на основі граничних величин та використовує кількісний аналіз, математичні методи і моделі. Кембриджська школа, яка виникає в Англії, започатковує сучасну **мікроекономіку**, яка аналізує ціноутворення на рівні окремих товарів, фірм, ринків. В 1890 р. виходить в світ головна праця англійського економіста Альфреда Маршалла "Principles of economics", яка дає назву економік економічній науці, що розвивається на Заході у XX столітті.

Неокласичний напрям в економічній науці став наукою про раціональну господарську діяльність. Представники цього напрямку сформулювали закономірності оптимального режиму господарювання економічних одиниць в умовах вільної конкуренції, розробили систему загальної економічної рівноваги, розвинули мікроекономічний аналіз,

економіку розглядали як сукупність споживачів та фірм, які дбають про максимум доходу і мінімум витрат.

Кейнсіанство – один з напрямів сучасної економічної теорії, яка названа на честь її засновника, відомого англійського економіста Джона Мейнарда Кейнса (1883-1946 рр.). У своїй книзі "Загальна теорія зайнятості, процента і грошей" (1936 р.) він виступив з критикою головного положення класичної школи про здатність ринкового механізму підтримувати економічну систему в стані рівноваги, забезпечувати економічне зростання і повну зайнятість. Ця теорія вперше обґрунтовує необхідність державного регулювання економічного життя з метою раціонального використання ресурсів, боротьби із зростанням безробіття, кризами. Ринок не може забезпечити "ефективний попит", тому його має стимулювати держава за допомогою кредитно-грошової та бюджетної політики. Ця політика повинна заохочувати приватні інвестиції і зростання споживчих витрат таким чином, щоб сприяти збільшенню національного доходу.

З початком економічної кризи 1974-1975 рр. виникає **неокласичний, неоконсервативний напрям**, який визнає обмежене втручання держави в економічні процеси з метою забезпечення свободи дій ринкових сил. Основними його концепціями є:

1. **Монетаризм**, який головною причиною змін у загальному обсязі продукції і рівні цін вважає коливання пропозиції грошей. Монетаризм виступає за жорстке регулювання грошової маси (4-5% щорічного приросту) і скорочення державних витрат на соціальні потреби.

2. **Економіка пропозиції** виступає за відмову від регулювання платоспроможного попиту на користь пропозиції шляхом сприяння розвитку великого та середнього виробництва, зниження податків на корпорації. Особлива увага в державному регулюванні приділяється податковому регулюванню, пошукам оптимальної ставки податку, яка б не зменшувала стимули розвитку підприємництва, але забезпечувала максимальні надходження до бюджету.

3. **Теорія раціональних сподівань** обґрунтовує тезу про те, що в умовах комп'ютеризації всі економічні суб'єкти (корпорації і споживачі) можуть раціонально використовувати інформацію і оперативно реагувати на зрушення в економічній діяльності та ринкових відносинах.

У 60-70-х роках розвивається **інституціонально-соціальний напрям**, який виник ще у 20-30 рр. на базі історичної школи. Автори інституціоналізму поняття "інститут" трактують дуже широко – держава, конкуренція, податки, монополія, юридичні відносини,

особливості менталітету, навіть інстинкти. Представники цього напрямку розробляли концепції трансформації ринкової економіки в умовах науково-технічної революції. Такими концепціями є такі теорії, як “суспільство послуг”, “суспільство масового споживання”, “постіндустріальне суспільство”, “суспільство високої технології”, “інформаційне суспільство” тощо.

Ці теоретики враховують такі нові явища західного суспільства, як планування, розширення внутрішнього ринку через орієнтацію економіки на масове споживання, інтенсивний розвиток соціальної сфери. Їхні зусилля спрямовані на вироблення форм соціалізації господарських відносин, пошук соціальних амортизаторів, які нейтралізують соціальні конфлікти.

Вклад українських учених у розвиток світової економічної науки

Українські вчені зробили вагомий внесок у розвиток економічної науки. Проте цей внесок є ще маловідомим. Професор Злупко С.М. це пояснює, по-перше, тим, що український народ був довго позбавлений своєї держави, всіх українських економістів зачисляли до російських, по-друге, в країнах Заходу, де формується світова думка, нерідко стверджується думка про нездатність слов'ян до економічного мислення, по-третє, праці багатьох українських економістів не були доступні навіть фахівцям [12].

Економічна думка в Україні розвивалася у загальноєвропейському і світовому контекстах. Прихильником і послідовником А.Сміта був син закарпатського греко-католицького священика **Михайло Балудянський** (1769-1847) – перший український професійний економіст, перший ректор Петербурзького університету. Він створив “Економічну систему”, у якій обґрунтував принципи і основи розбудови національної економіки з позицій вільних ринкових відносин (вони не втратили свого значення і зараз, особливо для молодих національних держав, які стають на шлях економічного суверенітету).

Розвитку економічної науки сприяв **Іван Вернадський** (1821-1884) – професор Київського університету. Високоосвічений науковець, цікавився різноманітними проблемами економіки. Противник втручання держави в економіку, був прихильником вільної конкуренції. Заперечував політику протекціонізму. Досліджував фундаментальні питання політичної економії: проблему змін форм праці, мінову вартість, вартість (цінність).

Сергій Подолинський (1850-1891) – засновник екологічної парадигми сучасної економічної науки. У праці “Праця людини та її відношення до розподілу енергії” (1880) він робить економіко-екологічне відкриття – за допомогою організованої людської праці можна гармонізувати взаємини суспільства і природи, уникнути енергетичної кризи, оскільки праця здатна не тільки поглинати, а й зберігати і накопичувати енергію.

Багато теоретичних проблем економіки розробляв український учений **Михайло Туган-Барановський** (1865-1919) – учений-економіст, який зробив значний внесок у теорію вартості, обґрунтував можливість синтезу трудової теорії вартості та концепції граничної корисності. Він зробив помітний крок у розвиток теорії кооперації, грошового обігу. Світове визнання отримав за дослідження теорії ринку й економічних криз, розроблення концепції економічної кон’юнктури. Зробив помітний внесок у теорію монетарної економіки.

В ХХ ст. в українській економічній думці помітним був **Євген Слуцький** (1880-1948), який був представником Київської школи. Він одним з перших застосував математичні методи в економічній науці.

Економічні проблеми розробляли І.Франко, М.Драгоманов, В.Карамзин, А.Сокальський, Д.Журавський, В.Навроцький, О.Терлецький, М.Павлик та багато інших. Отже, українські економісти були не тільки популяризаторами ідей західних економістів, а й створювали теорії, які збагатили світову економічну думку.

1.2. ПРЕДМЕТ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Визначення предмета економічної теорії

Перед будь-якою наукою стоять завдання провести аналіз реальних процесів, фактів, виявити внутрішні взаємозв’язки, визначити закономірності і тенденції змін явищ. Вони стосуються і економічної теорії. Історія становлення економічної теорії показує, що це був постійний пошук цілісного системного аналізу економічного життя суспільства, прагнення описати, пояснити і передбачити тенденції розвитку, з’ясувати закони економічного життя, обґрунтувати способи найбільш раціональних економічних вирішень. Сам процес виробництва і людська діяльність є дуже складним процесом, який охоплює ефективність використання економічних ресурсів, структуру виробництва, відносини між людьми, виробництво, розподіл, обмін і споживання благ тощо. Тому природно не може існувати єдиного визначення предмета економічної теорії, хоч

більшість економістів визнають, що це універсальна наука про проблеми вибору ресурсів і економічну поведінку людей. Сучасними трактуваннями предмету економічної теорії є наступні визначення:

1. Це наука про сферу індивідуальних і суспільних дій людей, що найтіснішим чином пов'язана зі створенням і використанням матеріальних основ добробуту (А.Маршалл).

2. Це наука про діяльність людей за умов рідкості ресурсів (Е.Долан).

3. Це наука про дії людей у процесі вибору обмежених ресурсів для виробництва різних товарів (П.Самуельсон).

4. Це наука про ефективне використання обмежених виробничих ресурсів або управління ними з метою досягнення максимального задоволення потреб людини (К.Р.Макконнелл, С.Л.Брю),

Отже, економічна теорія вивчає, як суспільство використовує обмежені економічні ресурси з метою найповнішого задоволення індивідуальних і суспільних потреб. Вона досліджує, як потрібно організувати виробництво, розподіл, обмін та споживання вироблених економічних благ в умовах обмежених економічних ресурсів і можливості їх альтернативного використання.

Два рівні дослідження

Економічна наука використовує два рівня аналізу – макроекономічний і мікроекономічний. Відповідно є дві частини науки – макроекономіка і мікроекономіка.

Мікроекономіка вивчає поведінку домогосподарств, фірм, галузі в ринкових умовах і аналізує виробництво та ціну конкретного товару, витрати виробництва окремої фірми і формування максимального прибутку, видатки сім'ї, попит на окремий товар та його пропозицію тощо.

Макроекономіка – це наука, яка досліджує національну економіку в цілому і оперує такими агрегатними показниками як ВВП, ВНП, ЧВП, національний дохід, загальний рівень зайнятості, інфляція, грошовий обіг, сукупний попит, сукупна пропозиція тощо. Її завдання – з'ясувати загальну схему структури економіки і зв'язків між великими агрегатами, що формують національну економіку. Проблеми макроекономіки і мікроекономіки є взаємопов'язані, доволі часто перетинаються, чимало матеріалу аналізується на макро- і мікроекономічних рівнях.

1.3. МЕТОДИ ПІЗНАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ І ЯВИЩ

Предмет науки розкриває “що” пізнається, а відповідно “як” пізнається економічна діяльність розкриває метод. Методи економічної теорії – це сукупність прийомів, засобів і принципів, за допомогою яких досліджуються економічні процеси і явища.

Методи пізнання економічних процесів поділяють на загальнологічні (властиві людському пізнанню в цілому) і наукові (характерні тільки для науки).

До загальнологічних методів відносять:

1. Аналіз – поділ цілісного об’єкта на частини з метою їх усестороннього вивчення. В процесі аналізу формулюються економічні поняття, категорії, принципи, теорії, закони.

2. Синтез – об’єднання раніше виділених частин в єдине ціле.

3. Індукція – виведення принципів і теоретичних положень із конкретних фактів.

4. Дедукція – рух пізнання від теорії до фактів. Гіпотеза, яка підтверджена фактами, стає теорією.

5. Моделювання – формалізований опис економічних процесів з використанням певних символів, структура якого абстрактно відображає реальну картину економічного життя.

До наукових методів відносять емпіричні (спостереження, опис, порівняння, вимір, експеримент) та теоретичні методи (формалізація, аксіоми, логічний та історичний).

Особливістю теоретико-економічного дослідження є те, що при вивченні економічної дійсності не можна користуватися конкретними прийомами і технічними засобами, які широко використовуються, наприклад, у природничих науках. Тут використовують наукове економічне мислення у вигляді наукової абстракції. Наукова абстракція як метод полягає у пізнанні реальних економічних процесів шляхом виділення найбільш характерних сторін певного явища, очищених (абстрагованих) від всього випадкового чи другорядного. Результатом застосування цього методу є формулювання економічних категорій, законів, принципів.

1.4. ЕКОНОМІЧНІ ЗАКОНИ, КАТЕГОРІЇ ТА ПРИНЦИПИ Економічні закони

Економічні закони відображають постійні причинно-наслідкові взаємозв’язки і взаємозалежності між економічними процесами і явищами.

Між економічними законами і законами природи існують спільні риси і відмінності. Спільне між ними те, що, як і закони природи, економічні закони об'єктивні, тобто діють незалежно від волі і свідомості людей. Відмінності ж полягають в наступному – економічні закони є законами людської діяльності, вони виникають у процесі діяльності людей і здійснюються через неї. Економічні закони можуть виникати і зникати. Закони природи діють поза людським суспільством і є вічними.

Економічні закони поділяються на:

- 1) всезагальні, які діють на всьому протязі існування людства (закон економії часу; зростання продуктивності праці; підвищення потреб);
- 2) особливі, дія яких обмежена в часі (закони грошового обігу);
- 3) специфічні, що обмежені в часі та сфері дії (закон попиту на предмети розкоші).

Економічні категорії

Будь-яка наука спирається на свої специфічні категорії. *Економічні категорії* – це абстрактні поняття, які виражають суттєві властивості економічних процесів і явищ. Наприклад, це товар, вартість, гроші, ціна, рівновага, пропозиція, маркетинг, менеджмент і т.д.

Економічні принципи

Це основні вихідні положення, на які опирається економічна наука. До них відносяться:

1. Необхідність вибору в умовах обмеженості ресурсів. Людина завжди є перед вибором – що як і для кого виробляти, як розподілити час між дозвіллям і роботою тощо.

2. Принцип альтернативної вартості. Поведінка ринкових суб'єктів пов'язана із альтернативними витратами. Вартість будь-чого виражається через вартість того, від чого доводиться відмовитись в процесі альтернативного вибору. Так, альтернативні витрати студентів – це ті доходи, які вони могли б отримати, віддавши перевагу не навчанню, а роботі.

3. Будь-яке рішення в сфері економіки повинно мати стимулюючий вплив на поведінку її суб'єктів.

4. Взаємозв'язок ринкових і адміністративних методів координації дії учасників виробничої діяльності.

Ці основні принципи можуть бути доповнені іншими принципами.

1.5. ФУНКЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Економічній теорії властива низка функцій. *Пізнавальна* функція означає, що економічна теорія, досліджуючи економічні процеси і явища, дає людям розуміння економічної дійсності і економічних законів, за якими розвивається економіка. Сучасна економічна теорія пояснює причини економічної кризи у країні, аналізує альтернативні шляхи виходу з неї. *Методологічна* функція полягає в тому, що економічна теорія є методологічною (теоретичною) базою для цілої системи економічних наук. *Прогностична* функція полягає у розробці довгострокових програм розвитку національної економіки. *Виховна* функція полягає в тому, що економічна теорія формує економічну культуру людини, розвиває логіку сучасного ринкового економічного мислення, виховує потребу в економічних знаннях. *Практична* функція економічної теорії зводиться до того, що знання здатні допомогти керівникові фірми краще визначити свою господарсько-фінансову політику, прогнозувати наслідки своїх дій в конкретних економічних умовах. Практичне значення економічної теорії також полягає в тому, що економічна теорія є теоретичною базою для наукового обґрунтування і розробки економічної політики держави.

Економічна політика держави та її цілі

Економічна політика держави – це цілісна система цілей, напрямів і методів регулювання, які використовує держава з метою забезпечення стабільного розвитку економіки. Вона завжди спирається на певні економічні концепції, на підставі яких розробляються економічні програми. Виробити економічну політику на засадах економічної теорії справа не проста. Насамперед слід чітко визначити мету, якої бажано досягти, далі слід передбачити можливі наслідки заходів, спрямованих на досягнення мети. І на кінець, слід дати оцінку ефективності обраних економічних заходів. Завдяки оцінці можна вдосконалити інструментарій економічної політики. В умовах розвинутої ринкової економіки економічна політика спрямована на досягнення таких традиційних цілей:

- 1. Економічне зростання.** Потрібно забезпечити виробництво більшої кількості високоякісних товарів і послуг, що дає змогу досягти вищого рівня життя.
- 2. Повна зайнятість.** Відповідну роботу слід надати всім, хто бажає працювати.
- 3. Економічна ефективність.** Потрібно за мінімальних витрат

одержати максимальну віддачу від обмежених виробничих ресурсів, що є в розпорядженні суспільства.

4. Стабільний рівень цін. Слід уникати значного підвищення або зниження загального рівня цін, тобто інфляції та дефляції.

5. Економічна свобода. І виробники, і споживачі мають користуватися високим ступенем свободи в економічній діяльності.

6. Справедливий розподіл доходів. Жодна група громадян не повинна злидарювати, коли інші надмірно розкошують.

7. Збалансований державний бюджет. Необхідно забезпечити відповідність доходів державного бюджету і видатків з нього.

8. Торговельний баланс. Кожна країна має підтримувати раціональний баланс міжнародної торгівлі та міжнародних фінансових операцій.

9. Екологічна безпека. Між навколишнім середовищем і суспільством повинна забезпечуватись екологічна рівновага.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Які Ви знаєте основні етапи розвитку економічної теорії?
2. Які напрямки економічної теорії виникли і розвивалися в ХХст.?
3. Назвіть найвидатніших українських економістів, розкрийте їх внесок у світову економічну науку.
4. Як Ви розумієте термін “економіка”?
5. Що є предметом економічної теорії?
6. Що являють собою економічні категорії і економічні закони? Чим відрізняються економічні закони від законів природи?
7. Які Ви знаєте методи пізнання економічних процесів?
8. За яких умов політекономія стає наукою? Що забезпечує її реалізацію?
9. Чому необхідно вивчати курс економічної теорії?
10. Яке практичне значення має економічна теорія?

ТЕМА 2. ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА

План викладу і засвоєння матеріалу:

- 2.1. Економічні потреби суспільства, їх суть і структура. Закон зростання потреб.
- 2.2. Економічні інтереси: сутність, види, взаємодія.
- 2.3. Економічні ресурси та фактори виробництва. Проблема економічного вибору.
- 2.4. Виробництво та відтворення. Ефективність виробництва.

Основні поняття і терміни: економічні потреби, економічні та неекономічні блага, закон зростаючих потреб, економічні інтереси, економічні ресурси, земля, праця, капітал, людський капітал, проблема економічного вибору, крива виробничих можливостей, виробництво, просте та розширене відтворення, засоби виробництва, засоби праці, предмети праці, ефективність виробництва, продуктивність праці, капіталовіддача, капіталомісткість.

2.1. ЕКОНОМІЧНІ ПОТРЕБИ СУСПІЛЬСТВА, ЇХ СУТЬ І СТРУКТУРА. ЗАКОН ЗРОСТАННЯ ПОТРЕБ

Потреби і їх характеристика

Потреби – це відчуття нестачі чогось, що необхідне для підтримання життєдіяльності і розвитку людської особистості. Це своєрідний стан незадоволеності і дискомфорту. Тому цей стан є *внутрішнім спонукальним мотивом діяльності людини, соціального і економічного прогресу*. З розвитком людства потреби змінюються і вдосконалюються.

Потреби людини задовольняються за допомогою неекономічних благ, які надаються людині природою (повітря, морська вода, сонячне тепло тощо) і економічних благ, які є результатом економічної діяльності (споживчі та виробничі блага). Саме потреби в економічних благах називають *економічними потребами*.

Економічні потреби мають *загальні ознаки*: вони необмежені; постійно зростають; їх не можна задовольнити. До факторів, які зумовлюють необмеженість потреб, відносять: по-перше, людську фантазію; по-друге, конкуренцію виробників; по-третє, засоби масової інформації.

Будь-яка задоволена потреба створює нову. Тому економісти формулюють *закон зростання потреб*, який виражає об'єктивну необхідність зростання потреб узгоджену із соціально-економічним прогресом людства.

Класифікація потреб

Потреби надзвичайно різноманітні. Класифікувати потреби можна за різними критеріями, зокрема:

- за характером виникнення: біологічні (потреби в повітрі, їжі, воді, теплі тощо) і соціальні (це потреба належати до певного кола людей, користуватися повагою, набути визнання, потреба в самореалізації тощо);

- потреби, зумовлені розвитком цивілізації (комфортне житло, модні речі, медичне обслуговування, газети, транспорт, розваги);

- залежно від засобів, якими задовольняється потреби: матеріальні (товари – продукти харчування, одяг, житло, автомобілі тощо) і нематеріальні (послуги – освіти, медицини, юридичних служб тощо);

- за способом (формою) задоволення: індивідуальні (їжа, одяг тощо) і колективні (громадський порядок, чисте довкілля, безпека тощо);

- за походженням: первинні (фізіологічні) і вторинні (потреба влади);

- за нагальністю задоволення: елементарні (їжа, одяг, медична допомога, житло) і вишукані (предмети розкоші – парфуми, шуби, прикраси тощо).

Доросла людина розрізняє потреби за їх важливістю і черговістю. Мова йде про так звану піраміду потреб, яку запропонував американський соціолог А.Маслоу (рис.2.1.).

Спочатку людина мусить задовольнити фізіологічні потреби, після їх задоволення людина прагне задовольнити потреби у безпеці і захисті – потреби у стабільності, законі, порядку, у свободі від страху, хворіб тощо. Відтак вона намагається задовольнити потреби у спілкуванні та любові (соціальні потреби), потреби самоповаги (значення, компетентність) та потреби у визнанні. Найвищий рівень – це потреби у самореалізації, це потреба стати тим, ким людина може стати. Досягнувши найвищого рівня потреб, людина добивається певної реалізації свого таланту, здібностей, потенціалу особистості. Цього рівня потреб досягають дуже небагато людей, за оцінками Маслоу, менше 1%.

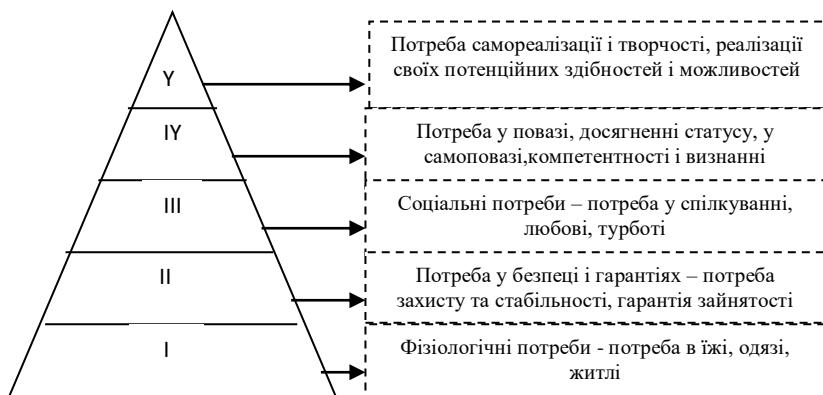


Рис.2.1. Ієрархія людських потреб А.Маслоу

Отже, існує, з одного боку, повна ієрархічність людських потреб, повна послідовність їх задоволення, а з іншого - потреби безмежні. Слід наголосити на тому, що безмежність потреб – це риса передусім вільних, демократичних, відкритих суспільств. В радянський час характерними була уніфікація і приглушеність потреб. Офіційна пропаганда насаджувала ідею невибагливості радянських людей.

2.2. ЕКОНОМІЧНІ ІНТЕРЕСИ: СУТНІСТЬ, ВИДИ, ВЗАЄМОДІЯ

Потреби породжують економічні інтереси. **Економічні інтереси** – це усвідомлене прагнення економічних суб'єктів задовольнити певні потреби, які є спонукальним мотивом їхньої господарської діяльності. *Суб'єктами економічних інтересів* є індивіди, домогосподарства, трудові колективи, фірми, суспільство.

За суб'єктами економічні інтереси поділяють на особисті, групові і національні. **Особисті інтереси** – це потреби індивіда, пов'язані з реалізацією приватної власності, трудовою діяльністю тощо. Кожний індивід є носієм різноманітних економічних інтересів. По-перше, він є власником якого-небудь ресурсу. По-друге, він належить до якогось колективу. По-третє, має певне місце в суспільстві, належить до якоїсь соціальної групи. **Групові економічні інтереси** – це інтереси групи людей (споживачів, акціонерів, трудових колективів). **Національні економічні інтереси** – це інтереси всіх

резидентів країни, що спрямовані на підтримання високих стабільних темпів економічного зростання, високого рівня зайнятості, стабільності цін, збалансованості платіжного балансу тощо.

Важливу роль в погодженні інтересів відіграє держава, яка використовує різні засоби впливу:

по-перше, прийняття законодавчих актів;

по-друге, адміністративні важелі (штрафи, заборони, дозволи, ліцензії тощо);

по-третє, економічні важелі (процентні ставки, номінальну заробітну плату тощо).

У ринковій економіці найважливішими є *інтереси споживачів*, які визначають, що виробляти і в якій кількості. Саме ці інтереси окреслюють орієнтири дій для виробників. Відповідно виробники запроваджують нові технології, знижують витрати виробництва. А це означає, що первинність інтересів споживачів дає змогу задовольнити інтереси виробників і суспільства загалом.

2.3. ЕКОНОМІЧНІ РЕСУРСИ ТА ФАКТОРИ ВИРОБНИЦТВА. ПРОБЛЕМА ЕКОНОМІЧНОГО ВИБОРУ

Економічні ресурси та їх види

Для виробництва товарів і послуг використовуються різноманітні економічні ресурси. **Економічні ресурси** – це всі природні, людські та вироблені людиною ресурси, що використовуються для виробництва товарів і послуг. Це праця, капітал, земля і підприємницькі здібності. Економічні ресурси, що безпосередньо використовуються в процесі виробництва, називаються **факторами виробництва**.

Економічні ресурси поділяють на дві великі групи:

- ✓ матеріальні ресурси – земля й капітал;
- ✓ людські ресурси – праця й підприємницькі здібності.

Земля – це всі дарові блага природи, які застосовуються у виробництві, а саме: орні землі, пасовища, ліси, водні ресурси, поклади корисних копалин тощо.

Капітал, або **капітальні блага (інвестиційні блага)** - це ресурс, виготовлений людиною (різноманітні інструменти, обладнання, машини, фабрично-заводські будівлі, складські та транспортні засоби, збутова сітка тощо), який використовуються для виробництва товарів і послуг та їх доставки до споживача. Економісти нерідко називають капітал **фізичним** (або реальним) **капіталом** і

відрізняють його від грошового капіталу. Відмінність між цими поняттями полягає в тому, що фізичний капітал призначений для виробництва товарів та послуг і є виробничим ресурсом, в той час як грошовий капітал – це гроші, які використовуються для придбання інвестиційних ресурсів (фізичного капіталу). Грошовий капітал є **фінансовим капіталом**.

Праця як економічний ресурс охоплює сукупність усіх фізичних і розумових здібностей людини, які застосовуються у виробництві товарів і послуг.

Підприємницькі здібності є особливим видом людського ресурсу. Ними володіє незначна частина людей. **Підприємницькі здібності** – це здібності людини поєднувати й організувати використання трьох інших економічних ресурсів у процесі виробництва, займатись бізнесом на свій ризик.

Спільною рисою всіх економічних ресурсів є їх обмеженість, рідкісність на певний момент часу. Обмеженість ресурсів породжує низку проблем: обмеженість обсягів виробництва матеріальних благ; необхідність економії економічних ресурсів; необхідність вибору найефективнішого варіанту використання ресурсів із цілої низки існуючих альтернатив.

Проблема економічного вибору

Обсяг виробництва товарів і послуг в умовах обмежених ресурсів є завжди недостатнім для задоволення необмежених потреб суспільства. Суспільство з цією метою повинно підвищувати ефективність використання наявних ресурсів, тобто підвищувати ефективність функціонування національної економіки.

Використовувати економічні ресурси **ефективно** означає *одержати максимально можливий обсяг корисних товарів і послуг із наявних ресурсів*. Це можливо при досягненні повної зайнятості і повного обсягу виробництва. Під **повною зайнятістю** розуміють *використання всіх наявних і придатних ресурсів (людських і матеріальних) для виробництва благ*. **Повний обсяг виробництва** означає, що *всі залучені ресурси використовуються так, щоб максимально задовольнити матеріальні потреби*.

Повний обсяг досягається за наявності *виробничої ефективності*. **Виробнича ефективність** досягається, коли *бажані товари й послуги виробляються з мінімальними витратами*. Це дозволяє виробляти необхідну кількість певного продукту з найменшої кількості ресурсів, залишаючи їх більшу кількість для виробництва інших необхідних благ. Для досягнення виробничої ефективності

виробники повинні застосовувати найсучасніші високопродуктивні технології, кожний ресурс повинен використовуватись в тих сферах, де він дає найбільшу віддачу.

Поведінку суспільства можна проілюструвати, використавши таблицю виробничих можливостей (таблиця 2.1) та відповідну графічну інтерпретацію (рис.2.2).

Таблиця 2.1.

Альтернативні можливості виробництва продуктів харчування та пожежних машин

Виробничі альтернативи	Продукти харчування, млн од.	Пожежні машини, тис. штук
A	0	12
B	1	11,5
C	2	10
D	3	8
F	4	0

Для простоти аналізу кривої виробничих можливостей зробимо кілька припущень:

1. Економіка функціонує при повній зайнятості та досягає повного обсягу виробництва.

2. Наявні економічні ресурси є постійними за кількістю та якістю.

3. Технологія виробничих процесів є постійною.

4. Національна економіка випускає лише два блага – продукти харчування і пожежні машини.

Крива виробничих можливостей показує обсяги максимально можливого виробництва двох товарів (пожежних машин та продуктів харчування) за умови повного використання обмежених економічних ресурсів.

Кожна точка на кривій виробничих можливостей показує на максимальні обсяги випуску двох економічних благ. Усі точки, що лежать всередині кривої вказують, що економіка не повністю використовує наявні ресурси, а усі точки поза кривою вказують на більшу кількість обох благ, що є бажаним, проте недосяжним за даної технології та економічних ресурсів. Крива виробничих можливостей вказує на те, що суспільство повинно здійснити вибір між альтернативами, беручи до уваги той факт, що збільшення виробництва блага X (продуктів харчування) можливе лише за умови пожертви деякою кількістю блага Y (пожежних машин).

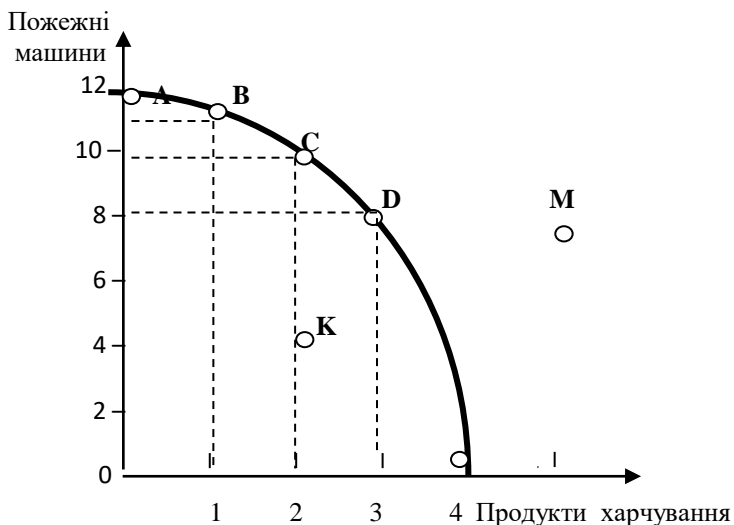


Рис.2.2. Крива виробничих можливостей

Кількість іншого блага, від якого доводиться відмовитись або пожертвувати, заради одержання деякої додаткової кількості іншого блага, називають альтернативною вартістю цього блага. В нашому випадку кількість блага Y, від якого доводиться відмовитись, щоб отримати додаткову одиницю блага X, є альтернативною вартістю цієї одиниці блага X. Проте збільшення виробництва кількості блага X на одну одиницю вимагає відмови від усе більшої кількості блага Y. Необхідність збільшення кількості ресурсів, що переводяться з виробництва одного блага для одержання більшої кількості додаткових одиниць іншого блага, становить зміст *закону зростання альтернативної вартості*.

Крива виробничих можливостей використовується для графічного пояснення економічного зростання, результатом якого є збільшення виробництва національного продукту. При цьому крива зміщується вправо. Положення кривої виробничих можливостей в майбутньому буде залежати від того, який вибір робить суспільство сьогодні. Тому необхідно постійно збільшувати інвестиції в нові технології, у розвиток фундаментальних наук, наукових досліджень, в освіту, що в найближчій перспективі дасть можливість збільшити виробництво економічних благ. Саме це відображає розумне поєднання інтересів споживачів, інтересів виробників та інтересів держави.

2.4. ВИРОБНИЦТВО ТА ВІДТВОРЕННЯ. ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА

Виробництво та його структура

Виробництво є найважливішою сферою життєдіяльності людей, де відбувається процес створення економічних благ, необхідних для задоволення їхніх потреб. Виробництву притаманні три основні ознаки:

1. Виробництво має суспільний характер, оскільки здійснюється суб'єктами господарювання на основі суспільного поділу праці.

2. В процесі виробництва між людьми виникають виробничі економічні відносини, суть яких визначається відносинами власності.

3. Виробництво – це безперервний процес, воно постійно відтворюється. В процесі відтворення відтворюється власне виробництво, розподіл, обмін і споживання вироблених економічних благ. Розрізняють два основних типи відтворення: просте і розширене, хоч буває і звужене, як це було в Україні під час економічної кризи 90-х рр. XX ст. Розширене відтворення означає економічне зростання національної економіки.

Виробництво як стадія суспільного відтворення поєднує вхідний потік (економічні ресурси), безпосередньо виробництво і вихідний потік (вироблені економічні блага) (рис.2.3.).

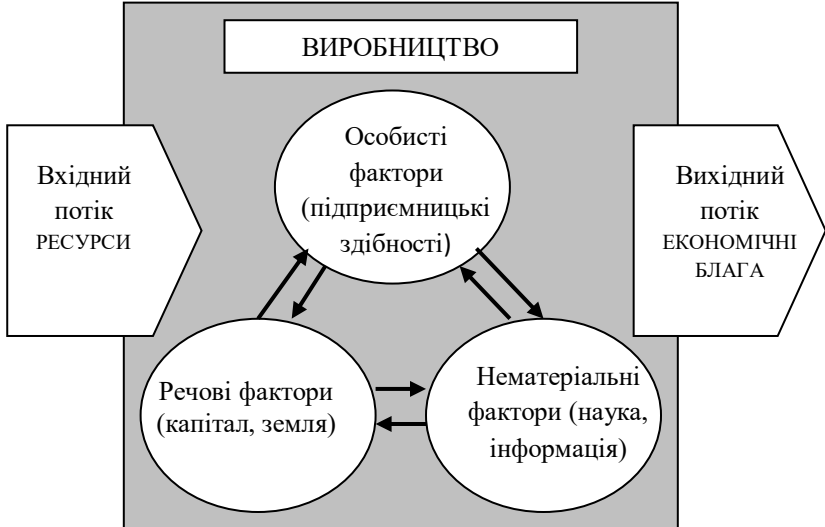


Рис.2.3. Взаємозв'язок виробництва із вхідним і вихідним потоком

Економічні ресурси в процесі виробництва стають факторами виробництва, які поділяються на особисті (праця, підприємницький талант), речові (капітал, земля). Крім цього у виробництві задіяні нематеріальні фактори (інформація, знання, наука, досвід, екологія тощо).

У будь-якому суспільстві елементами процесу виробництва є безпосередньо праця, засоби праці та предмети праці.

Праця – це цілеспрямована діяльність людей, результатом якої є виробництво економічних благ.

Засоби праці – речі, якими людина діє на *предмети праці* з метою перетворення їх у економічні блага (машини, устаткування, комп'ютери і т.п.).

Засоби виробництва – сукупність предметів і засобів праці, які використовуються при створенні життєвих благ. Предмети праці - частина засобів виробництва, яка один раз бере участь у виробничому процесі і повністю переносить свою вартість на створений продукт (сировина, матеріали, паливо, енергія).

Суспільне виробництво має галузеву структуру. Галузі, що виробляють матеріальні блага (промисловість, сільське господарство, будівництво) та матеріальні послуги (транспорт, зв'язок, торгівля, комунальне господарство, пошиття одягу, хімчистка тощо) формують **матеріальне виробництво**. **Нематеріальне виробництво** охоплює галузі, в яких створюються нематеріальні блага (духовні цінності) та надаються нематеріальні послуги (охорона здоров'я, освіта, наука, культура, інформатика, спорт тощо).

Суспільне відтворення і виробництво

Будь-яке виробництво є процесом суспільним і безперервним. Люди не можуть перестати виробляти тому, що вони не можуть перестати споживати. Безперервне відновлення процесу суспільного виробництва є суттю **суспільного відтворення**.

В процесі суспільного відтворення виробництво послідовно проходить фази: безпосереднього виробництва, розподілу, обміну і споживання. Одночасно виробництво перебуває в кожній з них у даний момент. Фази виробництва тісно між собою пов'язані, і якщо зв'язок між виробництвом і споживанням втрачається, то трудова діяльність стає недоцільною або перетворюється у виробництво заради виробництва, а не заради споживання. Таким чином, виробництво, розподіл, обмін і споживання слід завжди розглядати як ціле, а відповідно під суспільним відтворенням розуміють постійний розвиток суспільного виробництва в органічній його єдності.

Суспільне відтворення є двох видів – просте і розширене. **Просте відтворення** – це відтворення, що здійснюється в незмінних масштабах, за однакового рівня техніки і продуктивності праці. **Розширене відтворення** – це постійно відновлюваний процес суспільного виробництва у зростаючих масштабах, основою якого є якісне вдосконалення факторів виробництва і технології їх використання. Для сучасного ринкового господарства характерним є розширене суспільне відтворення, яке є основою постійного підвищення життєвого рівня.

Ефективність виробництва

Важливою характеристикою виробництва є його ефективність, яка визначається відношенням між ефектом (результатом) і затратами на цей результат, найбільш повне задоволення потреб людини і суспільства за наявних економічних ресурсів. Економічна ефективність виробництва означає виробництво максимальної кількості продукту за даних ресурсів і технології при мінімальних витратах виробництва.

До основних показників ефективності суспільного виробництва відносять продуктивність праці, капіталовіддачу і капіталомісткість.

Продуктивність праці – це обсяг випуску продукції в розрахунку на одного працівника:

$$\text{Продуктивність праці} = \frac{\text{Обсяг..продукції}}{\text{Кількість..працівників}}$$

Капіталовіддача – це вартість виробленої продукції в розрахунку на 1 грн. вартості основного капіталу:

$$\text{Капіталовіддача} = \frac{\text{Вартістьвиробленоїпродукції}}{\text{Вартістьосновногокапіталу}}$$

Капіталомісткість – показник, обернений до капіталовіддачі, характеризує затрати основного капіталу в розрахунку на 1 грн. виробленої продукції.

Зростання ефективності виробництва означає збільшення перших двох показників і зменшення третього показника.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Які фактори впливають на формування потреб?
2. Які види потреб вам відомі? Дайте їм характеристику.
3. В чому полягає сутність закону зростання потреб?

4. Що означає поняття “інтерес”? Як він виникає і на чому ґрунтується?

5. Як впливають потреби на виробництво?

6. Охарактеризуйте систему економічних інтересів.

7. Хто виступає суб'єктами економічних інтересів?

8. Які Ви знаєте фактори виробництва?

9. Як Ви розумієте терміни “економічний ресурс земля”, “економічний ресурс праця”, “економічний ресурс капітал”?

10. Чому в суспільстві виникає проблема економічного вибору? Що характеризує крива виробничих можливостей?

11. Що може стати причиною зміщення кривої виробничих можливостей?

12. В чому полягає суть суспільного виробництва?

13. Як ви розумієте суть суспільного відтворення?

14. Які існують види суспільного відтворення?

ТЕМА 3. ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА. ВІДНОСИНИ ВЛАСНОСТІ

План викладу і засвоєння матеріалу:

- 3.1. Етапи становлення економічної спільності.
- 3.2. Економічна система, її сутність, цілі й основні структурні елементи.
- 3.3. Класифікація економічних систем.
- 3.4. Перехідна економічна система: зміст і основні риси.
- 3.5. Власність: сутність, еволюція, форми і місце в економічній системі.

Основні поняття і терміни: економічна система, продуктивні сили, економічні відносини, господарський механізм, ринкова, змішана, командна і традиційна економічна система, перехідна економічна система, власність, форми приватної та суспільної власності, роздержавлення і приватизація.

3.1. ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СПІЛЬНОСТІ

Формаційний підхід

Людське суспільство розвивається за певними закономірностями, вивчення яких є важливим для розуміння складних соціально-економічних процесів руху людства до вершин цивілізації. Найбільш поширеними є формаційний та цивілізаційний підходи до розуміння етапів економічного розвитку людського суспільства. Формаційний підхід в своїй основі визнає вирішальну роль процесу виробництва, відносини власності і класову боротьбу у суспільстві. Взаємодія продуктивних сил і виробничих відносин визначає певний спосіб виробництва, який разом із політичною надбудовою суспільства становить соціально-економічну формацію. За формаційним підходом виділяють *п'ять способів виробництва: первіснообщинний, рабовласницький, феодальний, капіталістичний, комуністичний.*

Сьогодні формаційний підхід піддається критиці. Підставами цього є:

по-перше, механічна зміна формацій практично заперечує активну роль людини у суспільному прогресивному розвитку,

по-друге, твердження про два етапи комуністичної формації – соціалізм і комунізм – були і залишилися теоретичною утопією, а практична спроба реалізувати соціалізм унеможливила еволюційний розвиток значної частини земної кулі і спричинила величезні людські і економічні втрати;

по-третє, багато країн, що розвиваються звичайним еволюційним шляхом, оминали окремі формації;

по-четверте, практика доказала помилковість уявлень про роль і значення соціальної революції в розвитку людства. Намагання реалізувати соціальну рівність в колишньому Радянському Союзі потерпіло повний крах, зумовило величезні людські втрати, відвернуло народи від еволюційного розвитку. Суспільство, де вище за свободу ставиться рівність, не досягне ні рівності, ні свободи.

Всі ці недоліки усуває сучасна цивілізаційна теорія людського розвитку.

Цивілізаційний підхід

В основі цивілізаційного підходу є розуміння цивілізації, як історично конкретного стану суспільства, який, з одного боку, визначається досягнутим рівнем продуктивних сил і особливою формою виробництва, а з іншого – відповідною духовною культурою людей. Найважливішою рисою цивілізації є те, що головним суб'єктом виробництва як і цивілізації в цілому, безпосередньою її метою є людина.

Сучасна західна економічна наука виділяє **три стадії цивілізації**: аграрне (доіндустріальне), індустріальне та постіндустріальне суспільство. *Аграрне суспільство* передувало виникненню промисловості, характеризувалося наявністю земельної власності. Значна частина працездатного населення зайнята землеробством та тваринництвом. У господарській діяльності панували ручна праця і найпростіші форми її організації..

Для індустріального суспільства характерним є переважання промислового виробництва та машинної механізованої праці. Ця стадія починається із промислового перевороту, що почався в Англії в 60-і роки ХУІІІ ст. і завершився в Європі й США в 50-60-ті роки ХІХ ст. Суть промислової революції полягає в широкомасштабній заміні ручної праці машинами.

Однак досягнення індустріальної економіки явно недостатні для сучасного етапу динаміки потреб і споживання. Промислово розвинуті країни все більше відчувають потребу в природній сировині і енергоносіях. *В постіндустріальному суспільстві*, яке сформувалося і

розвивається з другої половини ХХ ст., визначальними стали людський капітал, нові технології, інформатика, автоматизація і комп'ютеризація всіх сфер економіки. На цій стадії найбільший розвиток отримує сфера послуг, де зайнято 50-70% всіх працівників. В сучасних умовах закономірною тенденцією стає реальність, коли в корпораціях найманий працівник одночасно є і власником. Соціальну стабільність в ринкових країнах забезпечує середній клас, який у суспільстві складає 60-80% населення.

Зауважимо, що сьогодні на земній кулі можна виявити країни, які перебувають на різних стадіях цивілізаційного розвитку. Проте більшість країн, що є відсталими в техніко-економічному відношенні, зараз швидко розвиваються в напрямі до інформаційного суспільства.

Отже, цивілізаційний підхід, на відміну від формаційного, базується на еволюційному характері суспільного розвитку, розвитку загальнолюдських цінностей та усвідомленні цілісності та взаємозалежності світу.

3.2. ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА, ЇЇ СУТНІСТЬ, ЦІЛІ Й ОСНОВНІ СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ

Зміст економічної системи

Будь-яке суспільство функціонує як складна економічна система, в якій багато взаємопов'язаних між собою видів господарської діяльності, наявні певні економічні відносини між людьми. Перед економічною системою в умовах обмеженості економічних ресурсів та існування проблеми вибору виникають три взаємопов'язані економічні проблеми:

1. Що виробляти? Тобто які товари і послуги треба виробити і в якій кількості? Цей вибір непростий. Обмеженість ресурсів зумовлює суспільний вибір, тобто суспільство повинно вирішити, які товари і послуги йому потрібні зараз, отримання яких слід відкласти, а від яких відмовитись взагалі.

2. Як будуть вироблятися товари? Хто їх буде виготовляти, за допомогою яких ресурсів, і яких технологій? В ринковій економіці виробник володіє економічною свободою і вибирає найкращу технологію, щоб мінімізувати витрати виробництва.

3. Для кого призначені виготовлені товари, тобто як буде розподілятися виготовлений ВВП між різними суб'єктами? Це питання також залежить від країни, і в першу чергу, від рівня її економічного розвитку. В багатих країнах – це міцний середній клас. В бідних

країнах існує проблема нерівномірного розподілу виробленого продукту, невелика частина суспільства є дуже багатою.

Отже, так званий закон відносної обмеженості (рідкості) економічних ресурсів обумовлює існування економічної системи. Жодна економічна система не може вирішити проблему обмеженості ресурсів, проте кожній із них властиві свої шляхи використання цих ресурсів для задоволення своїх потреб. Разом з тим економічна система є результатом еволюційного розвитку. Кожна нова економічна система виникає, формується, розвивається, стає більш досконалою з погляду суспільного прогресу, проте тривалий час зберігає ознаки попередньої економічної системи.

Економічна система – це певним чином впорядкована система відносин між господарюючими суб'єктами, які здійснюють вибір оптимальних способів використання економічних ресурсів з метою виробництва економічних благ для задоволення індивідуальних і суспільних потреб. Кожній економічній системі притаманні такі властивості: цілісність, упорядкованість, динамічність, гнучкість, цілеспрямованість.

Структурні елементи економічної системи

Економічну систему можна також визначити як сукупність взаємопов'язаних і відповідним чином упорядкованих елементів економіки, що утворюють певну економічну структуру суспільства. Структурними елементами економічної системи є *продуктивні сили, економічні відносини і господарський механізм*.

Продуктивні сили – це сукупність засобів виробництва, працівників, науки, технологій, інформації, методів організації та управління виробництвом, що використовуються при виробництві економічних благ. Людина в економічній системі виступає як працівник, як споживач і як кінцева мета виробництва.

Економічні відносини – це відносини між людьми з приводу виробництва, розподілу обміну і споживання економічних благ. Ці відносини у свою чергу включають: по-перше, техніко-економічні, тобто відносини між людьми з приводу створення і використання засобів праці, за допомогою яких вони виробляють економічні блага; по-друге, організаційно-економічні відносини, що виражаються у спеціалізації праці, кооперуванні та комбінуванні виробництва, обміні діяльністю між людьми; по-третє, соціально-економічні відносини, які базуються на відповідних формах власності на ресурси і результати господарювання.

Господарський механізм – це сукупність форм і методів регулювання економічних процесів та суспільних дій господарюючих суб'єктів на макрорівні з метою узгодження економічних інтересів цих суб'єктів та забезпечення всебічного розвитку людини.

Сукупність структурних елементів економічної системи, постійна взаємодія між ними забезпечує самовідтворюваний характер економічної системи, тобто здатність її самостійно підтримувати і розширювати життєдіяльність.

3.3. КЛАСИФІКАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Економічна система – продукт еволюційного розвитку. Кожна нова система формується в надрах старої, поступово набуваючи нової якості, але зберігаючи тривалий час риси минулого. Розвиток паростків майбутнього забезпечує формування більш досконалої системи з погляду суспільного прогресу.

Економічна наука виділяє такі типи економічних систем: дві ринкові системи: ринкова економіка вільної конкуренції і змішана економіка; дві неринкові системи: командно-адміністративна і традиційна. Основними критеріями такої класифікації є форма власності, характер координації економічної діяльності її суб'єктів та спосіб управління господарською діяльністю.

Ринкова економіка вільної конкуренції (чистий ринок)

Ринкову економіку ми розглянемо детальніше в наступній темі. Ознаками ринкової економіки є:

1. Панування приватної власності.
2. Ринковий механізм регулювання макроекономічної діяльності.
3. Функціонування великої кількості виробників і покупців товарів.
4. Особиста свобода всіх економічних суб'єктів.
5. Метою виробництва є прибуток.
6. Багато виробників і споживачів кожного продукту.
7. Мінімальне втручання держави в економіку.

Механізм регулювання в цій системі здійснювався через ціни та ринок. Орієнтуючись на кон'юнктуру ринку, рівень та динаміку цін, виробник самостійно вирішує проблему розподілу та використання економічних ресурсів, виготовляючи економічні блага, які користуються найбільшим попитом.

Чистий ринок характерний для країн періоду швидкого розвитку ринкових відносин і проіснував приблизно до початку ХХ ст.

Адміністративно-командна система

Характерними рисами цієї системи є:

1. Монополія державної власності.
2. Централізоване планування та управління виробництвом.
3. Жорстка централізація в розподілі економічних ресурсів та економічних благ.
4. Заборона приватного підприємництва.
5. Відсутність конкуренції між суб'єктами господарювання.
6. Повна зайнятість та високий соціальний захист.
7. Зрівняльний характер оплати праці.
8. Централізоване планування розподілу ресурсів та продуктів.

В результаті виробництва є неефективним, а ринок дефіцитним (особливо ринок споживчих товарів).

Ця система існувала у колишньому Радянському Союзі та країнах соціалістичної співдружності. Нежиттєздатність цієї системи, її несприйнятливність до науково-технічного прогресу, нездатність забезпечити інтенсивний шлях розвитку, затратний характер економіки зумовили її кризу, зробили неминучими соціально-економічні перетворення та необхідність її демонтажу.

Змішана економіка

Змішана економіка функціонує в сучасних розвинутих країнах світу. Для неї характерним є:

1. Існування різноманітних форм власності з переважанням приватної власності.
2. Особистий інтерес.
3. Оптимальне поєднання ринкового механізму із державним регулюванням національної економіки.
4. Домінування недосконалої конкуренції.
5. Орієнтація на посилення соціальної спрямованості розвитку економіки (зростають витрати на освіту, медичне обслуговування, розвивається соціальне страхування).
6. Зростання ролі держави в економічній діяльності.
7. Маркетингова система управління в межах окремих фірм.

Змішана економіка не є однотипною для всіх країн. Існують національні моделі соціального ринкового господарства, серед яких виділяють американську, японську, шведську, німецьку.

Американська модель побудована на системі найбільшого заохочення підприємницької активності, збагачення найбільш активної частини населення, малозабезпечені групи населення отримують високі соціальні виплати. Модель базується на високому рівні продуктивності праці і масовій орієнтації на досягнення особистого успіху.

Японська модель відзначається високими темпами зростання продуктивності праці, зниження витрат виробництва, зростанням її конкурентноздатності. Ця модель базується на виключно високому рівні національної самосвідомості, пріоритетів нації над інтересами конкретної людини.

Шведська модель відзначається сильною соціальною політикою, спрямованою на скорочення майнової нерівності за рахунок перерозподілу національного доходу на користь найменш забезпечених верств населення. Державна політика спрямована на забезпечення високого рівня життя (включаючи зайнятість, освіту, соціальне страхування).

Німецьке соціальне ринкове господарство базується на наданні всім формам господарства (великим, середнім, дрібним) можливостей для стійкого розвитку. При цьому особлива увага надається розвитку середніх і малих підприємств, фермерських господарств. Держава активно регулює ціни та величину оподаткування.

Традиційна економічна система

У сучасних слабзорозвинутих країнах існує традиційна економічна система, яка базується на відсталій технології, широкому використанні ручної праці, багатокладності економіки. Багатокладність економіки означає існування різних форм господарювання, де домінуючим є дрібнотоварне виробництво з багаточисельними селянськими і ремісничими господарствами.

В традиційній економічній системі ринкові відносини мають нерегулярний характер, оскільки домінує натуральне господарство, що базується на ручній праці і відсталій технології. Дуже низький рівень життя, економічне становище повністю визначається спадковістю і кастовістю. Виробничі відносини базуються на традиціях та звичаях, що передаються з покоління в покоління, переважають релігійні та культурні цінності.

В умовах відносно слабкого розвитку національного підприємництва велику роль в економіці відіграє іноземний капітал. Країни традиційної системи є постачальниками сировини і матеріалів для світового господарства, служать ринком збуту готової продукції.

Порівняльну характеристику економічних систем наведено в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Основні ознаки економічних систем

	Чистий ринок	Змішана економіка	Адміністративно-командна економіка	Традиційна економіка
Тип господарства	Відкрита ринкова система	Відкрита ринкова система	Монополія держави	Замкнуте, натуральне
Власність	Приватна	Переважає приватної	Державна	Колективна
Головний мотив функціонування	Максимізація прибутку	Максимізація прибутку	Максимізація продукту	Максимізація продукту
Характер ринку	Вільний	Регульований	Плановий, керований	Вільний, нерегульований
Зв'язок між виробництвом і споживанням	Опосередкований через ринок	Опосередкований через ринок	Практично відсутній	Безпосередній
Роль уряду	Реалізує політичні функції	Регулює економіку	Планує і управляє всіма економічними процесами	Має сильну політичну владу

3.4. ПЕРЕХІДНА ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА: ЗМІСТ І ОСНОВНІ РИСИ

Економічна система, у якій відбувається перехід від адміністративно-командної до соціально орієнтованої ринкової системи називається **перехідною економічною системою**. У перехідній економіці зберігаються і досить довго функціонують як старі економічні відносини, так і новостворені, властиві новій економічній системі.

Цей перехід може відбуватись еволюційно або шляхом швидких економічних змін (метод шоквої терапії). Відмінності між вказаними варіантами полягають в термінах проведення системних перетворень і стабілізаційних заходів, темпах охоплення ринковими механізмами національної економіки, інтенсивності прояву регулюючих функцій держави тощо.

Еволюційний шлях перетворень характеризується поступовістю перетворень в управлінні економічними процесами, плавною заміною централізованого регулювання ринковими механізмами. Передумови еволюційного шляху передбачають наявність доволі розвинутого сільського господарства і ремісництва з елементами приватного підприємництва, невелику питому вагу важкої промисловості і особливо ВПК, стабільність фінансової системи, переважання серед інтелігенції верств, зацікавлених у проведенні реформ.

Еволюційним шляхом поступового створення ринкових інститутів скористались Китай, частково Угорщина, методом шоквої терапії - більшість країн Східної Європи, в тому числі і Україна.

Початковий етап переходу до ринкової економіки в Україні проходив в умовах складної економічної кризи. Основними напрямками трансформаційних змін в перехідній економіці України в 90-х роках ХХ століття були:

1. Формування та розвиток приватного сектору, розвиток підприємництва.
2. Лібералізація цін і практично усіх ринків.
3. Відмова від директивного планування, тобто зміна економічної ролі держави.
4. Ліквідація дотацій підприємствам та переведення їх на повну фінансову самостійність.
5. Фінансово-економічна стабілізація за рахунок проведення жорсткої податкової та грошово-кредитної політики.
6. Формування ринкової інфраструктури, створення інституцій, які б обслуговували як ринок загалом, так і кожний елемент структури ринку.
7. Створення системи соціальної підтримки на основі соціальної переорієнтації національної економіки, сприяння адаптації населення до нових ринкових умов.

Перехідний період в Україні тривав 15 років, протягом цього періоду сформовано основи ринкової економіки. Нині вітчизняна національна економіка отримала статус ринкової економіки.

3.5. ВЛАСНІСТЬ: СУТНІСТЬ, ЕВОЛЮЦІЯ, ФОРМИ І МІСЦЕ В ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ

Суть власності

Основним критерієм, який визначає тип економічної системи, є власність. Ця фундаментальна категорія відображає всю сукупність суспільних відносин – економічних, соціальних, політичних, національних, морально-етичних, релігійних тощо. Вона визначає правила поведінки суб'єктів господарювання, спосіб взаємодії працівника із засобами виробництва, формує стимули трудової діяльності, зумовлює спосіб розподілу економічних благ, визначає мету функціонування економічної системи і шляхи її досягнення.

Власність – це система економічних відносин між суб'єктами господарювання з приводу привласнення засобів виробництва та його результатів, тобто матеріальних умов життя.

Поняття власності знаходить свій прояв в суб'єктах і об'єктах. Суб'єкти власності – це люди чи групи людей, між якими виникають відносини привласнення економічних благ. До них відносяться окремі особи, сім'ї, юридичні особи – підприємства, організації, установи, держава. Об'єкти власності – це все те, що можна привласнити. До них відносять засоби виробництва, нерухомість, природні ресурси (земля з її надрами, водний і повітряний простір), гроші, валюту, цінні папери, дорогоцінності, інтелектуальну власність (інформаційні програми, винаходи, твори мистецтва тощо), людський капітал.

Зв'язок між суб'єктами і об'єктами власності має не тільки економічний зміст. Цей зв'язок, а отже, і сама власність має юридичний аспект, який реалізується через право власності. Право власності – це сукупність узаконених державою прав і норм економічних взаємовідносин фізичних та юридичних осіб, які виникають між ними з приводу привласнення і використання об'єктів власності. Право власності ще з часів римського права визначається тріадою прав – володіння, користування, розпорядження.

Володіння – вихідна і головна форма майнових відносин, яка відображає юридичну фіксацію суб'єкта власності, його право розпоряджатися і користуватися об'єктом власності. Але володіння без користування може позначати соціально-економічний характер власності лише умовно.

Розпорядження – спосіб реалізації відносин між суб'єктом і об'єктом власності, а також між суб'єктами ринку. Розпорядження власністю дає реальну можливість її суб'єкту реалізувати своє право

чинити з власністю будь-що на власний розсуд – продати чи передати в оренду. Без права розпорядження не реалізується і право володіння.

Користування – застосування об'єкта власності відповідно до його призначення. Користувачем може бути як власник, так і той суб'єкт, якому власність передається без права володіння.

Типи та форми власності

Економісти виділяють два основних *типи власності* – приватну і суспільну, кожна з яких має свої форми.

Приватна власність – це тип власності, коли право на володіння, користування та розпорядження належить окремій людині чи групі людей. Формами приватної власності є *індивідуально-трудова* (одноосібна, сімейна) та *з найманою працею* (індивідуальна із застосуванням найманої праці, партнерська, акціонерна). Зараз акціонерна власність є провідною формою власності. При всіх перевагах акціонерної власності, вона не ідеальна, особливо з точки зору механізму управління та впливу акціонерів на діяльність товариства. Найчастіше управління здійснюється за принципом: одна акція – один голос, через що дрібні власники акцій не можуть істотно впливати на діяльність компанії. В даному випадку мова йде про відкриті акціонерні товариства з великою кількістю акціонерів і акцій.

Більшість акціонерних компаній у світі – це товариства закритого типу. Тут акціонерами є працівники компанії. Акції крім дивіденду надають їй власнику право голосу при прийнятті принципових рішень, що визначають діяльність компанії.

Суспільна власність означає спільне привласнення засобів виробництва і його результатів. Формами суспільної власності є *державна* (загальнодержавна та комунальна) і *колективна* (власність колективу підприємства, кооперативна, власність громадських організацій, власність релігійних організацій). Державна власність на засоби виробництва в країнах адміністративно-командної економіки перевищувала 90%, однак в історичному плані вона показала своє неефективність, оскільки була бюрократичною і не стимулювала продуктивну працю та науково-технічний прогрес..

В сучасних умовах розвивається також змішана власність, яка поєднує різні форми власності, в тому числі і власність іноземних суб'єктів.

Закон України «Про власність» (1991 р.) визначає рівноправність співіснування в українській економіці приватної, колективної та державної власності. Допускається також існування змішаних форм власності, власності інших держав, міжнародних

організацій та юридичних осіб інших держав. Згідно цього закону суб'єктами права державної власності є держава в особі Верховної Ради України (загальнодержавна власність) та Ради народних депутатів адміністративно-територіальних одиниць (муніципальна власність). Об'єктами загальнодержавної власності є майно органів влади, Збройних сил, енергетична система, система транспорту, зв'язку та інформації, що мають загальнодержавне значення, НБУ, кошти держбюджету, майно державних підприємств тощо. Об'єктами комунальної власності є майно, що забезпечує діяльність місцевих рад, кошти місцевих бюджетів, об'єкти житлово-комунального господарства, освіти, культури, охорони здоров'я, торгівлі, побутового обслуговування, місцеві енергетичні системи, транспорт, системи зв'язку та інформації.

Форми власності виникають, розвиваються, модифікуються і зникають із зміною умов і середовища, в яких існують. В основі еволюції форм власності лежить механізм оновлення економічного устрою суспільства. Сучасними тенденціями в розвитку власності є:

по-перше, зростає значення інтелектуальної власності, інтелектуальний капітал стає вирішальним фактором економічного розвитку в ХХІ ст.;

по-друге, збільшується частка акціонерної (корпоративної) власності, ця форма власності розвивається і якісно змінюється; акціонерні товариства переростають національні рамки і стають транснаціональними компаніями;

по-третє, виникає і розвивається міждержавна власність (під впливом розвитку ядерної енергетики, інформаційних технологій, космічних галузей, а також потреби збереження навколишнього середовища), темпи її зростання є досить високі;

по-четверте, постійно зростає роль менеджерів та держави в управлінні власністю;

по-п'яте, висококваліфіковані спеціалісти (наприклад, науковці) поєднують працю за наймом із підприємницькою діяльністю.

Роздержавлення і приватизація

В перехідній економіці еволюція власності здійснюється шляхом роздержавлення і приватизації. **Роздержавлення** – це передача державних функцій прямого господарського управління на рівень підприємства без зміни характеру власності. **Приватизація** – це процес відчуження майна державної власності на користь приватних суб'єктів (фізичних та юридичних осіб).

Роздержавлення і приватизація відповідно до чинного законодавства можуть здійснюватися в різних формах. *Формами роздержавлення* є перетворення державних підприємств в акціонерні товариства; оренда державного майна господарюючими суб'єктами; обмеження втручання держави в процес ціноутворення; скасування примусового державного замовлення тощо. *Формами приватизації* є викуп майна трудовим колективом; купівля-продаж на аукціоні; купівля-продаж за конкурсом тощо.

Ці процеси спрямовані на усунення монополії державної власності, скорочення державного сектору і утворення багатуокладної економіки. Її метою є створення багатуокладної соціально орієнтованої ринкової економіки і забезпечення рівноправності усіх форм власності.

В Україні процес приватизації регулюється законами України «Про власність», «Про приватизацію майна державних підприємств», «Про приватизаційні папери». Метою приватизації в Україні є

- 1) формування приватного сектору національної економіки;
- 2) розвиток малих та середніх підприємств, особливо у сфері роздрібної торгівлі і громадського харчування;
- 3) розвиток конкурентного середовища;
- 4) розвиток вільного підприємництва;
- 5) створення передумов для формування середнього класу.

Проте у перехідний період штучне форсування процесу роздержавлення і приватизації може призвести до негативних наслідків. Однак значна частина державної власності приватизації не підлягає. Вона включає: майно органів державної влади, управління, Збройних Сил; золотий і валютний фонди; державні матеріальні резерви; комплекси з виготовлення цінних паперів і грошових знаків; національні культурні та історичні цінності; об'єкти освіти, науки, культури, що фінансуються з бюджету; майнові комплекси підприємств з виготовлення зброї, наркотиків та радіоактивних речовин; атомні електростанції.

Приватизація — це загальносвітове явище. Головна її мета — домогтися підвищення ефективності роботи державних підприємств. Саме з такою метою здійснив приватизацію уряд Маргарет Тетчер у Великій Британії у 70-ті роки. Подібні процеси і з тих самих причин відбувалися в інших країнах Західної Європи у 70-80-і роки ХХ століття — Франції, Австрії та інших країнах, де після Другої світової війни в результаті націоналізації власності утворився помітний державний сектор. Таким чином, в другій половині ХХ століття роль і місце державної власності в економічній системі країн Заходу були переосмислені.

Державний сектор економіки сьогодні має місце в усіх країнах. Значне місце в економіці він займає як у нових індустріальних країнах (Південній Кореї, Сінгапурі, Тайвані, Гонконгу), так і в старих (Швеції, Голландії, Данії, Португалії). Традиційно високою є питома вага цього сектору в національній економіці Франції – 33%, Австрії – 37%, Італії – понад 40%.

Приватизація в країнах пострадянського простору проводилася за абсолютно інших умов. Роздержавлення і приватизація в Україні, зокрема, були проведені із значними порушеннями. І все-таки, незважаючи на недоліки проведеної політики, в ході приватизації створені передумови системної трансформації суспільства, оскільки ліквідовано монополію державної власності та створюється багатокладна економіка. Поступово формується ринкова інфраструктура, фондовий ринок, триває розробка і вдосконалення правової бази.

Отже, власність - це винятково ємке поняття, що відображає економічні, соціальні, правові (юридичні), моральні відносини. В сучасних умовах розвиваються різноманітні форми власності, змінюються тенденції в їх розвитку.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. У чому полягає відмінність формаційного і цивілізаційного підходів до періодизації суспільного розвитку?
2. Які критерії розвитку цивілізації існують в науці?
3. У чому полягає сутність економічної системи?
4. Якими критеріями визначається тип економічної системи?
5. Які Ви знаєте структурні елементи економічної системи?
6. Які основні риси командно-адміністративної системи? Чому монополія державної власності в цій системі зробила економіку неефективною?
7. Які основні риси змішаної економіки?
8. Яке місце належить власності в економічному розвитку суспільства?
9. Що таке роздержавлення і приватизація? Чому вони є важливим етапом переходу до багатокладної економіки?
10. Які цілі ставилися під час проведення приватизації в Україні?

ТЕМА 4. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

План викладу і засвоєння матеріалу:

- 4.1. Суспільне виробництво: сутність і структура. Форми організації суспільного виробництва.
- 4.2. Суть та функції грошей, їх еволюція.
- 4.3. Поняття ринку і його функції. Основні суб'єкти ринкової економіки.
- 4.4. Структура ринку та інфраструктура.
- 4.5. Механізм функціонування ринкової економіки.

Основні поняття і терміни: товарне виробництво, суспільний поділ праці, гроші, паперові гроші, функції грошей, грошовий обіг, грошова система, конкуренція, функції ринку, домогосподарство, фірма, держава, інфраструктура ринку, біржа, попит, закон попиту, пропозиція, закон пропозиції, ринкова рівновага, ціна.

4.1. СУСПІЛЬНЕ ВИРОБНИЦТВО: СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА

Суспільне виробництво та його форми

Виробництво – це процес створення економічних благ, необхідних для задоволення різноманітних потреб людей. Виробництво економічних благ є основою життя будь-якого суспільства.

Історично людство знає дві форми виробництва: натуральна і товарна. **Натуральне господарство** було першою формою господарювання, де продукти вироблялися лише для внутрішнього споживання, задоволення потреб самих виробників. Таке виробництво було низькопродуктивним, його характеризували використання ручної праці та нерозвиненість людських потреб. Економічною основою натурального господарства служить сільське господарство. Натуральне виробництво існувало у первісному суспільстві, на ньому також ґрунтувалися патріархальне селянське господарство та феодальне помістя. У всіх цих випадках члени общини або селянські сім'ї споживали в основному тільки ті продукти, які виробляли самі. Створені матеріальні блага не обмінювалися.

Поступово його витіснила ефективніша форма організації суспільного виробництва – товарна. **Товарне виробництво** означає виготовлення продуктів для обміну через купівлю-продаж на ринку. Його ознаками є:

1. Суспільний поділ праці.
2. Економічна відокремленість товаровиробників, поява приватної та інших форм власності.
3. Продукти виробництва призначені для обміну.
4. Обмін продуктами є формою зв'язку між виробниками, які через ринок отримують все необхідне.
5. Наявність ринку, тобто особливої сфери, в якій відбувається товарообмін, купівля-продаж товарів, узгоджуються інтереси виробників і споживачів

Суспільний поділ праці, тобто спеціалізація виробників на виготовленні окремих видів економічних благ або виконанні певних виробничих операцій, є загальною умовою виникнення товарного виробництва. Суспільний поділ праці виник ще в надрах стародавнього суспільства. Відомі три великі суспільні поділи праці: перший – скотарські племена відділилися від землеробських (5-7 тисячоліть тому); другий – відокремлення ремесла як виду діяльності; третій – відокремлення торгівлі і формування прошарку купців.

Поділ праці, який приносить вигоду суспільству (зростає продуктивність праці), постійно ускладнюється. Він виражає специфіку сучасних економічних відносин і передбачає кооперацію праці. В національній економіці розрізняють три рівні поділу праці:

- 1) загальний поділ праці (на сфери і території в межах національної економіки);
- 2) частковий поділ праці (на окремі галузі у межах її великих сфер);
- 3) одиничний поділ праці (між цехами, робочими місцями, підрозділами усередині підприємства).

Причиною товарного обміну є економічна відокремленість виробників на основі приватної власності. Виробники самостійно вибирають вид господарської діяльності, вирішують що і скільки виробляти, розпоряджаються виготовленою продукцією на свій страх і ризик. Економічна відокремленість перетворює обмін продуктами в товарообмін на основі еквівалентності.

В умовах товарного виробництва продукти стають товарами. Товар – це продукт, виготовлений для обміну, що має дві основні характеристики: споживну вартість і вартість. Товари задовольняють потреби не виробників, а споживачів. Продукт набуває суспільної

форми товару під час реалізації на ринку. В принципі товаром може бути все, що купується та продається людьми.

Товарне виробництво та форми обміну

Розвиток товарного виробництва означає існування різних його типів (просте, підприємницьке і державне товарне виробництво) та характеризується ускладненням товарообміну.

Просте (нерозвинуте) товарне виробництво – це початкова форма товарного виробництва, яка базується на особистій праці виробника. Це дрібне товарне виробництво окремих власників засобів виробництва з використанням переважно ручної праці. Його метою є задоволення особистих потреб виробника.

Підприємницьке товарне виробництво базується на використанні найманої праці, характеризується великими масштабами виробництва з використанням передової техніки, це механізоване і автоматизоване виробництво. Його метою є отримання прибутку.

Державне товарне виробництво ґрунтується на державній власності. Держава в сучасних умовах є безпосереднім виробником і великим власником. В розвинених країнах вона володіє 10-40% основного капіталу. В державній власності є стратегічні та соціально важливі галузі (прибуткові і збиткові), вагома частка ринкової інфраструктури.

Товарний обмін – це рух товарів на ринку від виробника до споживача за допомогою купівлі-продажу. Історично першою формою товарного обміну був *натуральний чи бартерний обмін*, тобто прямий безгрошовий обмін товарами або послугами за єдиним договором.

Із розвитком суспільства, поглибленням спеціалізації праці та виникненням грошей виникає *товарно-грошовий обмін*, де гроші виконують роль посередника в обмінних операціях. Акт обміну охоплює дві складові: продаж товарів за гроші (Т – Г) і купівля за гроші нового товару (Г – Т). Ця форма товарного обміну відрізняється від бартерного не лише формально, а й за суттю.

4.2. СУТЬ ТА ФУНКЦІЇ ГРОШЕЙ, ЇХ ЕВОЛЮЦІЯ

Економічна природа та функції грошей

Гроші є складним економічним поняттям, яке відображає історизм розвитку людського суспільства, складність економічних відносин, еволюцію економічного розвитку людства. Його пояснюють по-різному, зокрема, це товар товарів; це товар, який виконує функцію

загального еквіваленту; це єдиний товар, цінність якого проявляється в той момент, коли ми від нього позбавляємось; це засіб суспільного виразу економічної цінності благ.

Отже, **гроші** – це продукт історичного розвитку товарного виробництва, товар особливого роду, який виконує роль загального еквівалента при обміні. Розвиток суспільного поділу праці і товарного виробництва привели до того, що із всіх товарів виділяється один товар, який стає загальним еквівалентом.

Англійський економіст Джон Мілль зауважив, що гроші – «спеціальний механізм для швидкого і зручного здійснення того, що робилося б і без них, хоча й не так швидко і зручно».

Найповніше суть грошей розкривається через функції, які вони виконують: міра вартості, засіб обігу, засіб нагромадження, засіб платежу та світові гроші. Функцію **міри вартості** гроші виконують, оскільки за їх допомогою визначають ціни (вартість, цінність) всіх інших товарів. Це головна функція грошей. Функцію **засіб обігу** гроші виконують, обслуговуючи процес реалізації товарів і послуг, виступаючи посередником між продавцем і покупцем. Функція **засіб нагромадження** означає, що гроші використовуються для створення та нагромадження багатства.

Четверта функція грошей – **засіб платежу** є пов'язана з кредитом. В економічній діяльності виникає маса обставин, в яких момент купівлі може не збігатися з моментом сплати грошей, тому виникають відносини кредиту. При виплаті заробітної плати гроші також відіграють засіб платежу, оскільки робітник кредитує підприємство своєю працею, а лише після надання послуг праці підприємець її оплачує.

Остання функція грошей – **світові гроші**. Цю функцію гроші відіграють, коли обслуговують міжнародні економічні відносини. У ХХ ст. крім грошей у формі золотих злитків цю роль починають відіграють національні валюти.

Види грошей

На початковому етапі гроші були представлені різними товарами. Так, у стародавніх греків роль грошей виконувала худоба, у скандинавських народів – шкури тварин, в Індії – перлини, в Ісландії – риба, у Монголії – чай, в Київській Русі – хутро куниць. Проте неможливість довільного поділу і тривалого зберігання зумовили перехід від товарних до металевих грошей.

Грошова система, в якій за сріблом та золотом законодавчо закріплюється роль грошей, називається *біметалізмом*. Біметалізм існував

від XVI до середини XIX ст. Грошова система, де роль грошей виконує тільки золото, називається *монометалізмом*. Золото відігравало роль грошей завдяки його фізичним властивостям і високій вартості. В Київській Русі за часів Володимира Великого на золотих монетах було зображено державний герб – тризуб.

Проте золоті монети з часом зношувалися, утруднювали обмін, їх можливо вилучати з обігу і переплавляти, тому вони були замінені символічними грошима – монетами із дешевих сплавів та паперовими грошима. Паперові гроші – це номінальні знаки повноцінних грошей в обігу. Вважається, що перші паперові гроші з'явилися в Китаї у XII ст. В Росії вони були випущені у 1769 році, майже через 200 років після появи їх у Франції.

У XVIII-XIX століттях паперові гроші в банках можна було вільно обміняти на золоті монети. У ході першої світової війни національні грошові системи більшості країн світу, що ґрунтувалися на вільному обміні паперових грошей на золото, зазнали краху, і відтоді повною мірою відновити принцип обмінюваності грошей на золото не вдавалося. Але країни продовжували декларувати масштаб цін своїх валют і підтверджувати його золотовалютними запасами. Після Другої світової війни згідно Бреттон-Вудської валютної угоди (1944 р.) золотий вміст долара був проголошений 35 дол. за 1 троїцьку унцію (31,103 г), тобто 1 дол. дорівнює 0,888671 г золота. У 1961 р. масштаб цін радянського карбованця був проголошений в розмірі 0,987412 г золота. На початку 70-х рр. США двічі проводить девальвацію (зменшення золотого вмісту) долара. А на початку 1976 р. представники провідних західних країн підписують на Ямайці угоду, згідно якої країни перестають встановлювати золотий вміст своїх валют. Світова економіка увійшла в епоху паперових грошей.

В сучасних умовах функціонують також банківські гроші (безготівкові гроші в межах банківської системи) та електронні гроші. Можливість здійснення платежів за допомогою комп'ютерних та телекомунікаційних технологій означає використання сучасних електронних грошей.

Грошовий обіг та грошова система

Гроші є основним інструментом функціонування ринкової економіки. Гроші здійснюють грошовий обіг, тобто рух у готівковій і безготівковій формах, який обслуговує реалізацію товарів і нетоварні платежі в державі. Формою організації грошового обігу, яка історично склалася в країні й законодавчо закріплена державою, є **грошова система**.

Грошова система включає такі складові елементи:

1. Назва національної грошової одиниці.
2. Форми купюр (1, 2, 5, 10, 20, 50, 100, 200, 500 грн.).
3. Порядок емісії грошей, тобто порядок друкування грошей і випуску їх в обіг.
4. Встановлення курсу національної валюти і порядок її обміну на іноземну валюту.
5. Наявність державних інститутів, які регулюють грошовий обіг в країні

Товарно-грошові операції потребують певної кількості грошей для обігу. Цю кількість визначає закон грошового обігу, який виражає об'єктивні зв'язки між кількістю необхідних для обігу грошей, товарною масою, цінами товарів, що підлягають реалізації, та швидкістю обігу грошової одиниці. Цей закон був обґрунтований на початку ХХ ст. І.Фішером, тому його називають *рівнянням Фішера*:

$$M \times V = P \times Q,$$

$$M = \frac{P \times Q}{V},$$

де M – грошова маса;

V – швидкість обігу грошей (кількість оборотів грошової одиниці);

P – середній рівень цін на товари і послуги;

Q – кількість товарів і послуг, запропонованих на ринку.

Згідно цього закону кількість грошей, необхідних для обігу, є в прямій залежності від товарів і послуг, що реалізуються, та рівня цін і в оберненій залежності від швидкості обігу грошової одиниці. Держава регулює грошовий обіг, забезпечуючи його стабільність, що є важливою умовою ефективного розвитку національної економіки.

4.3. ПОНЯТТЯ РИНКУ І ЙОГО ФУНКЦІЇ. ОСНОВНІ СУБ'ЄКТИ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Суть та функції ринку

Товарне виробництво є матеріальною основою і глибинним змістом ринкових відносин. Відповідно розвиток товарних відносин визначає еволюцію ринкових відносин і ринкової економіки.

Ринок – це система економічних відносин, що виникають у сфері обігу у зв'язку з купівлею-продажем товарів чи послуг за цінами, які формуються на основі взаємодії попиту та пропозиції в результаті

конкуренції. Ця система економічних відносин є суттю ринкової системи господарювання. **Принципами функціонування** її є: економічна свобода, яка тримається на приватній власності та свободі підприємництва; конкуренція; автоматизм регулювання. *Економічна свобода* визначає рівноправне становище суб'єктів господарювання, визначає повну їх відповідальність за свої дії та формує особистий інтерес підприємця (отримання прибутку). *Конкуренція* виконує роль регулюючого механізму, який дає змогу раціонально розподіляти ресурси і орієнтувати виробництво на задоволення потреб споживачів. Коливання ринкових цін надає виробникам і споживачам різну інформацію: виробництво яких економічних благ треба збільшити, а яких – зменшити; які ресурси використовувати, щоб зменшити витрати виробництва; які блага купувати, а від яких слід відмовитись. Постійна взаємодія між попитом і пропозицією, тобто взаємодія між споживачами і виробниками забезпечує стійкий взаємозв'язок між виробництвом і споживанням. Створюваний ринком взаємозв'язок виробництва і споживання одночасно вирішує три завдання: задоволення платіжного попиту, реалізацію товарів і послуг, забезпечення виробництва економічними ресурсами.

Роль ринку в суспільному виробництві глибше розкривається через його функції. Ринок виконує низку функцій: інформаційну, регулюючу, стимулюючу, інтегруючу, сануючу. **Інформаційну функцію** ринок виконує тому, що ринкові ціни виступають носіями економічної інформації, повідомляючи про наявність товарів і послуг, їх кількість, витрати на їх виробництво, корисність для споживача. **Регулююча функція** забезпечує постійність зв'язків між різними галузями виробництва, з допомогою ринку встановлюються основні мікро- та макропропорції в економіці, у виробництві та обміні. Ринок регулюючи розподіл економічних ресурсів і економічних благ, найбільш оперативно реагує на зміни, які відбуваються в економічному житті суспільства, а суб'єкти ринкових відносин у свою чергу реагують на зміни, що відбуваються на ринку. **Стимулююча функція** полягає в тому, що на ринку виграє той, хто найбільш раціонально використовує фактори виробництва для одержання найкращих кінцевих результатів, застосовуючи найновіші сучасні технології. Орієнтуючись на потреби споживачів, ринок стимулює виробництво саме тих товарів, які необхідні споживачам. **Інтегруюча функція** полягає в тому, що на підставі взаємодії перших трьох функцій ринок вибирає найефективнішу оптимальну поведінку всіх ринкових суб'єктів. **Сануюча функція** ринку полягає в тому, що

ринок, оздоровлюючи економіку, звільняючи її від неконкурентоспроможних та збиткових підприємств

Кругообіг ресурсів, продуктів та доходів в ринковій економіці

Суб'єктами ринкових відносин є домогосподарства, фірми і держава. Їхню роль в економіці можна представити за допомогою моделі кругообігу ресурсів, продуктів та доходів (рис.4.1).

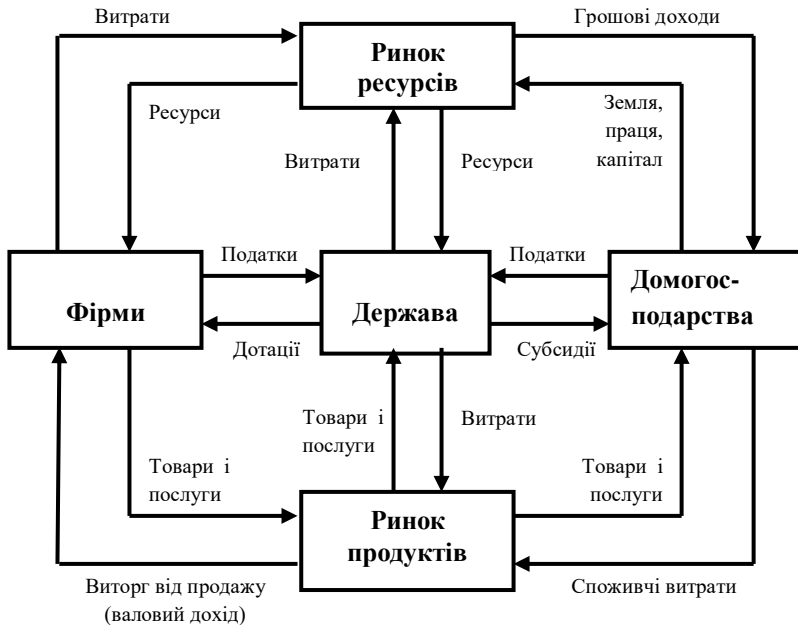


Рис.4.1. Кругообіг ресурсів, продуктів та доходів в ринковій економіці

На ресурсному ринку домогосподарства є на стороні пропозиції, а фірми – на стороні попиту. Домогосподарства як власники економічних ресурсів постачають їх фірмам через ринок ресурсів. Фірми розподіляють ресурси і виробляють товари та послуги.

Фірми, купуючи ресурси у домогосподарств, несуть витрати. Платежі фірм домогосподарствам за ресурси формують доходи домогосподарств у вигляді заробітної плати, ренти, процента і прибутку.

На ринку продуктів фірми є на стороні пропозиції, а домогосподарства – на стороні попиту. Фірми вироблені товари і послуги постачають на ринок продуктів.

Під впливом взаємодії попиту і пропозиції на ринку продуктів формуються ціни товарів та послуг. Домогосподарства на ринку продуктів купують товари і послуги, використовуючи грошові доходи, які вони отримали від продажу економічних ресурсів. Споживчі грошові витрати домогосподарств на товари і послуги є виторгом фірм, тобто їхнім валовим доходом.

Отже, домогосподарства і фірми одночасно діють як покупці і як продавці, виступаючи самостійними і незалежними суб'єктами господарювання. Подвійний зв'язок домогосподарств і фірм через ринок ресурсів і ринок продуктів забезпечує узгодженість їхніх дій.

Держава як ринковий суб'єкт господарювання взаємозв'язана із фірмами і домогосподарствами, а також ресурсним і продуктивним ринком. Вона, по-перше, є потужним власником і виробником економічних благ (функціонує державний сектор), по-друге, здійснює урядове регулювання національної економіки.

Ця спрощена модель дає загальне уявлення про функціонування ринкової економіки. Вона, по-перше, показує взаємозв'язок між суб'єктами ринку через ринки ресурсів та продуктів; по-друге, відображає найважливіші потоки – «доходи-видатки» та «ресурси-продукти», які визначають систему ринкової економіки.

На протигагу ринковій економіці кругообіг ресурсів, продуктів та доходів в адміністративно-командній економіці відбувається без посередництва ресурсних ринків, оскільки тотальна державна власність повністю заперечує ринкові принципи господарювання.

Переваги та недоліки ринкової системи

Ринкова система є найефективнішою формою економічного життя суспільства. Її **перевагами** є:

1. Механізм конкуренції сприяє раціональному розподілу ресурсів, забезпечує ефективне їх використання.

2. Ринкова система формує раціональну структуру національної економіки.

3. Ринок є гнучкою системою, яка швидко пристосовується до умов, що змінюються.

4. Висока економічна ефективність ринкової системи в цілому і окремих її елементів.

5. Конкуренція оздоровлює економіку, звільняючи її від збиткових підприємств

6. Ринковий механізм постійно підтримує і відтворює стимули до праці.

7. Ринок наповнений великою кількістю товарів і послуг, відсутній їх дефіцит.

Проте попри суттєві переваги ринок має низку **недоліків**:

1. Нестабільність і циклічний характер економічного розвитку.

2. Ринкова система не гарантує повної зайнятості.

3. Ринок не може забезпечити стабільного рівня цін.

4. Ринкова система не здатна забезпечити виробництво суспільних благ (громадський транспорт, освіта, охорона здоров'я, охорона громадського порядку тощо).

5. Ринкова система нерівномірно розподіляє доходи, не вирішує соціальні проблеми, зокрема, проблему бідності.

6. Неспроможність подолати монополічні явища в економіці.

7. Ринкова система породжує екологічні проблеми, не сприяє збереженню невідтворюваних ресурсів.

Наявність негативних аспектів функціонування ринкової системи зумовлює активну регулятивну роль держави в сучасній економіці, яку ми розглянемо в темі 13.

4.4. СТРУКТУРА РИНКУ ТА ІНФРАСТРУКТУРА

Структура ринку

Ринкова система як складна система економічних відносин товарного обміну має власну структуру. Ринок структурують залежно від прийнятого критерію. Так, за *територіальною ознакою* виділяють місцевий, регіональний, національний, світовий ринки; за *ступенем конкуренції* – ринок досконалої конкуренції та ринки недосконалої конкуренції (монополічний, монополістичний, олігополістичний); за *чинним законодавством* – легальний (офіційний) та тіньовий (нелегальний) ринки; за *характером продаж* – оптовий (гуртовий) та роздрібний ринки.

Один з головних критеріїв структурування ринку – це *класифікація за економічним призначенням об'єктів ринку, тобто об'єктами купівлі-продажу*. Згідно цього критерію виділяють ринок економічних ресурсів, товарний та фінансовий ринок. Кожний із цих ринків має свою структуру і специфічний механізм функціонування рис.4.2.

На ринку економічних ресурсів формуються доходи суб'єктів ринкової економіки: на ринку праці – заробітна плата, на ринку капітальних (інвестиційних) благ – прибуток, на ринку землі – рента.

Повноцінний і ефективний ринок праці, який є одним з найважливіших ресурсних ринків, має такі ознаки: визнання унікальної цінності людської праці, яке фіксується у правових актах і соціальних інститутах; пріоритетність державного регулювання трудових відносин; створення нових і зміцнення існуючих соціальних інститутів для формування трудового потенціалу і удосконалення механізму мотивації до праці; постійний розвиток партнерських взаємовідносин між працівником і роботодавцем.

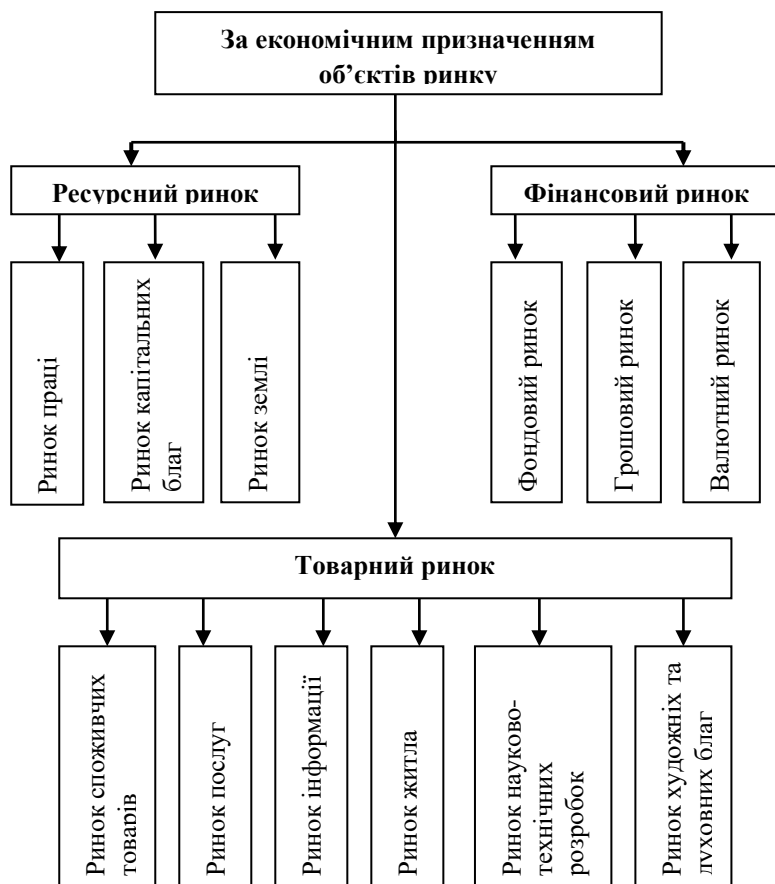


Рис.4.2. Класифікація ринку за об'єктами купівлі-продажу

Товарний ринок включає ринки споживчих товарів, послуг, інформації, житла, науково-технічних розробок та духовних і художніх благ. В історичному аспекті ринок споживчих товарів і ринок послуг виникли першими.

Ринок інформації – це сукупність економічних відносин з приводу збирання, систематизації інформації та її продажу кінцевому споживачу. Від якості та обсягу інформації залежить правильність прийнятого рішення. Інформація є рідкісним благом, для отримання якого потрібні певні витрати. Між виробником і споживачем на ринку інформації є посередники, основне завдання яких – збирання і продаж інформації. Важливим елементом ринку інформації є інформація про конкурентів. Особливістю інформації як товару є те, що будь-яка монополія починається з монополії на інформацію, а всім відома інформація не коштує нічого.

На фінансовому ринку відбувається купівля-продаж фінансових ресурсів. Він включає: 1) фондовий ринок, на якому купуються-продаються акції та інші цінні папери; 2) грошовий ринок, на якому формується кредитний процент; 3) валютний ринок, де визначається курс валют.

Цінні папери – це грошові документи, які визначають взаємовідносини між суб'єктами, що їх випустили і тими, хто їх придбав. Вони передбачають виплату доходу у вигляді дивідендів або відсотків, а також можливість передачі грошових та інших прав, передбачених цими документами, особам, що є їх власниками. Згідно із Законом України "Про цінні папери і фондову біржу", в Україні можуть випускатися такі види цінних паперів: акції, облігації, зобов'язання державної скарбниці, ощадні сертифікати, векселі.

Валютний ринок – це такий специфічний ринок, де предметом купівлі-продажу є різні національні валюти. Його функціонування зумовлено розвитком зовнішньоекономічних зв'язків між різними країнами і необхідністю взаємних розрахунків. З погляду організаційних відносин цей ринок функціонує через кореспондентські рахунки між банками різних країн, у вигляді валютних бірж. Найважливішими для світових валютних операцій є Нью-Йоркська, Лондонська, Паризька та Токійська валютні біржі.

Практика функціонування ринкової системи свідчить, що заборона здійснювати валютні операції всім учасникам економічного життя призводить до формування чорного або так званих паралельних ринків валюти, на яких курси валют відхиляються від офіційних курсів.

Ринкова інфраструктура

Успішне функціонування ринкової економіки забезпечує ринкова інфраструктура, яка обслуговує як ринок загалом, так і окремі ринки. **Інфраструктура ринку** – сукупність інститутів, служб, підприємств, організацій, які забезпечують динамічну стабільність ринкової економіки.

Ринкова інфраструктура відіграє наступні *функції*:

1. Сприяє просуванню товарів до безпосереднього споживача.
2. Забезпечує безперервний зв'язок між виробництвом і споживанням.
3. Перерозподіляє ресурси між галузями та всередині них.
4. Забезпечує підвищення ефективності роботи ринкових суб'єктів та полегшує реалізацію їхніх економічних інтересів.
5. Здійснює акумуляцію тимчасово вільних грошових засобів, регулює грошовий обіг.

Розрізняють організаційно-технічну, фінансово-кредитну та науково-дослідну інфраструктуру ринку.

До **організаційно-технічної інфраструктури ринку** належать товарні біржі й аукціони, торгові дома і торгові палати, холдингові й брокерські компанії, інформаційні центри та ярмарки, сервісні центри, різного роду асоціації підприємців і споживачів, транспортні комунікації і засоби оперативного зв'язку.

Фінансово-кредитну інфраструктуру ринку утворюють банки, фондові й валютні біржі, страхові та інвестиційні компанії, фонди профспілок та інших громадських організацій. Це - всі ті, хто здатен здійснювати і здійснює мобілізацію тимчасово вільних грошових ресурсів, перетворює їх у кредити, а потім і в капіталовкладення.

Науково-дослідницька інфраструктура ринку включає в себе наукові інститути з вивчення ринкових проблем, інформаційно-консультативні фірми, аудиторські організації, спеціальні навчальні заклади.

Серед структурних елементів в ринковій інфраструктурі значне місце займає біржа, як організована форма оптового ринку. **Біржа** - це установа, де здійснюється купівля-продаж товарів (товарна біржа), цінних паперів (фондова біржа), валюти (валютна біржа), нерухомого майна (біржа нерухомого майна), послуг праці (біржа праці). Біржі полегшують фірмам реалізацію товарів, через систему угод та контрактів упорядковують стосунки покупців і продавців товарів та фінансових активів.

Біржа праці здійснює посередницьку діяльність на ринку праці, сприяючи працевлаштуванню безробітних. Відповідно до Закону України

"Про зайнятість населення" цей інститут інфраструктури ринку у нас називається державною службою зайнятості. Згідно із Законом послуги, пов'язані із забезпеченням зайнятості населення, надаються державною службою зайнятості безплатно. Основними її завданнями є: аналіз та прогнозування попиту і пропозиції на робочу силу; інформування про стан ринку робочої сили; консультування громадян та власників підприємств, установ та організацій про можливості одержання роботи та забезпечення робочою силою; облік вільних робочих місць і громадян, які звертаються з питань працевлаштування; допомога громадянам у доборі роботи, а роботодавцям - у доборі потрібних працівників; організація навчальної діяльності, професійної підготовки та перепідготовки громадян; реєстрація безробітних та надання їм у межах своєї компетенції допомоги, в тому числі і матеріальної тощо.

Товарна біржа – це комерційне підприємство, різновид товарного ринку оптової купівлі-продажу товарів масового виробництва, на якому реалізація здійснюється без попереднього огляду за зразками і стандартами за наперед встановленими розмірами мінімальних партій. Ринкові ціни тут формуються залежно від фактичного співвідношення попиту і пропозиції. Діяльність товарних бірж в Україні регулюється законом "Про товарну біржу". В світовій практиці до біржових товарів належать 60-70 найменувань.

Валютна біржа – це комерційне підприємство, яке здійснює купівлю-продаж іноземної валюти за ринковими цінами.

Фондова біржа – це організаційно оформлений, постійно діючий ринок, на якому здійснюється торгівля цінними паперами (див. Закон України "Про цінні папери і фондову біржу"). Основними видами цінних паперів є векселі, акції, облігації тощо.

Банки як важлива складова інфраструктури ринку створюють банківські гроші, кредитують ринкових суб'єктів, виступають як інвестори, вкладаючи гроші в цінні папери, надають консультативні та інші послуги.

Фінансово-кредитні посередники сприяють руху фінансових коштів від кредиторів до позичальників. **Ярмарки, торгові центри, торгові доми, торгово-промислові палати** сприяють швидкій реалізації товарів. Зокрема, ярмарки, як періодичні чи регулярні торги у відповідному місці у встановлений час, а також як сезонний розпродаж одного або багатьох видів товару, стали традиційними у світі, в тому числі на Україні (Сорочинський ярмарок).

4.5. МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Основними інструментами механізму ринкового саморегулювання є попит, пропозиція і ціна, яка є результатом взаємодії попиту і пропозиції. Саме характер цієї взаємодії визначає економічні процеси як на рівні макроекономіки, так і на рівні мікроекономіки.

Попит та його чинники

Попит – це платоспроможна потреба у певному товарі чи послуді, це кількість товарів і послуг, які можуть купити споживачі за певної ціни протягом певного періоду часу.

Зміна величини попиту перебуває в оберненій залежності до зміни ціни на цей товар чи послугу, в цьому полягає *закон попиту*. Цю залежність можна зобразити за допомогою кривої попиту. *Крива попиту* показує обсяг попиту на товар чи послугу за кожного значення ціни та незмінності нецінових чинників попиту. Крива попиту має, як правило, спадний характер (рис. 4.3).

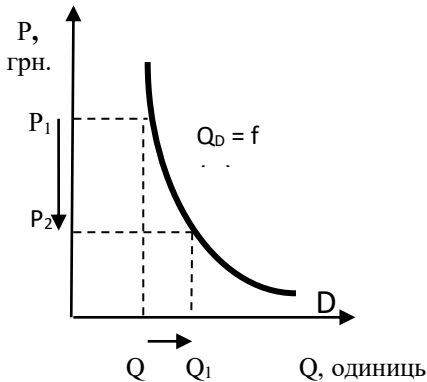


Рис.4.3. Зміна величини попиту

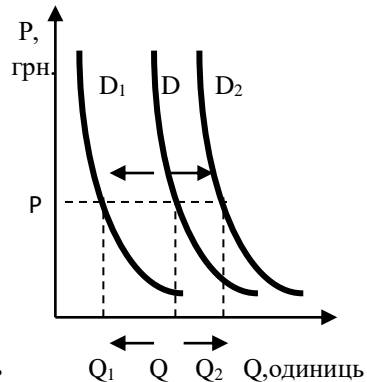


Рис.4.4. Зміна попиту під впливом нецінових чинників

Крім ціни на попит впливають також нецінові чинники. До нецінових чинників попиту відносять: доходи споживачів, смаки і уподобання споживачів, ціни товарів-субститутів, ціни комплементарних товарів, чисельність споживачів, інфляційні очікування, природнокліматичні умови. За незмінної ціни на товар чи послугу зміна нецінових чинників зумовлює зміну в попиті, що

графічно зображується переміщенням кривої попиту або праворуч, або ліворуч (рис. 4.4). Такі зміни означають, що попит на різні товари та послуги постійно змінюється, оскільки економічне життя і людські потреби розвиваються. Попит окремого споживача на товар чи послугу за певної ціни є індивідуальним попитом. Ринковий попит на товар чи послугу – це попит всіх споживачів на даний товар чи послугу за конкретної ціни.

Сукупний попит на ринку - це всі платоспроможні потреби на товари і послуги у суспільстві; це загальна маса суспільних потреб суб'єктів ринкового господарства, що обумовлюється та обмежується наявними доходами покупців.

Пропозиція та її чинники

При дослідженні пропозиції, фундаментальною основою, яка дає змогу зрозуміти поведінку виробників є те, що фірми виготовляють товари для отримання прибутку, але не для власного задоволення чи з доброчинності.

Пропозиція – це кількість товарів чи послуг, які готові виробити і продати виробники за певної ціни. *Закон пропозиції* виражає глибинний зв'язок між змінами цін і кількістю продукції, яку готові виробити підприємства на ринок. Зростання цін зумовлює збільшення обсягів виробництва, і навпаки. Цю залежність можна зобразити за допомогою кривої попиту. *Крива пропозиції* визначає обсяг товару чи послуги, який виробник запропонує за кожного значення ціни та незмінності нецінових чинників пропозиції. Крива пропозиції є висхідною (рис. 4.5). Положення та кут нахилу цієї кривої визначається витратами виробництва.

Пропозиція може змінюватись під дією змін нецінових чинників, вплив яких аналізується за незмінних цін на товари і послуги. *Зміна нецінових чинників пропозиції* за незмінної ціни зумовлює зміни в пропозиції і графічно зображується переміщенням кривої пропозиції праворуч або ліворуч (рис. 4.6).

До нецінових чинників пропозиції відносять: технологію виробництва, ціни на економічні ресурси, розмір податків та дотацій, цінові очікування виробників, чисельність виробників.

Так само як і ринковий попит, ринкова пропозиція товару чи послуги є сумою пропозицій окремих виробників даного товару чи послуги за даної ціни. Пропозиція товару чи послуги окремого виробника за певної ціни називається *індивідуальною пропозицією*.

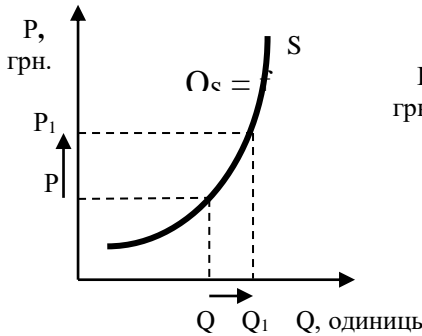


Рис.4.5. Зміна величини пропозиції

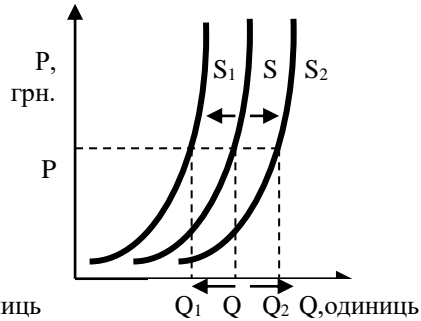


Рис.4.6. Зміна пропозиції під впливом нецінових чинників

Разом з тим, на національному ринку разом із сукупним попитом представлена сукупна пропозиція. **Сукупна пропозиція на ринку** – це сукупність індивідуальних обсягів товарів та послуг, які виробники хочуть і можуть поставити на ринок усі виробники за певними цінами.

Еластичність попиту та пропозиції за ціною

Споживачі і виробники неоднаково реагують на зміну цін товарів і послуг. Реакцію споживачів на зміну ціни визначає еластичність попиту за ціною, а реакцію виробників на зміну цін – еластичність пропозиції за ціною.

Еластичність попиту на ціною – це реакція споживачів на зміну ціни товару чи послуги. Вона вимірюється відношенням процентної зміни обсягу попиту до процентної зміни ціни:

$$E_D = \frac{\% \Delta Q}{\% \Delta P}$$

Попит на товар чи послугу є еластичним за ціною, якщо $E_D > 1$, тобто еластичний попит передбачає активну реакцію споживачів на зміну ціни. Коефіцієнт цінової еластичності для нееластичного попиту є меншим за одиницю: $E_D < 1$. Високоеластичними за ціною є предмети розкоші, а нееластичними – товари першої необхідності.

На величину цінової еластичності попиту впливає низка чинників: заміність товару, частка витрат споживача на товар в загальних його витратах, життєва необхідність товару, час реалізації і використання продукту. Чим більше заміників має товар та більша

частка у витратах споживача, тим еластичність буде вищою. Саме тому попит на хліб, тютюнові вироби, електроенергію нееластичний, а на автомобілі, холодильники, маргарин, делікатеси – еластичний.

Еластичність пропозиції на ціною – це реакція виробників на зміну ціни товару чи послуги. Вона вимірюється відношенням процентної зміни обсягу пропозиції до процентної зміни ціни:

$$E_S = \frac{\% \Delta Q}{\% \Delta P}.$$

Пропозиція товару чи послуги є еластичною за ціною, якщо $E_S > 1$ і нееластичною, якщо $E_S < 1$. Еластичність пропозиції за ціною зростає, якщо, по-перше, існує можливість тривалого зберігання товарів; по-друге, виробник може швидко змінювати виробничі потужності при зміні ціни на товар; по-третє, фірма має достатньо часу, щоб збільшити використання капіталу (фірма є в довгостроковому періоді). Із чинників, що впливають на еластичність пропозиції, найбільш важливим є час, тобто ринковий період, який є у розпорядженні виробників, щоб відреагувати зміною обсягу пропозиції на зміну ціни продукту.

Розуміння і розрахунок коефіцієнтів еластичності дає змогу виробникам правильно виробити поведінку фірми на ринку, визначаючи ціну і обсяг випуску товару. Зокрема, якщо виробник товару, попит на який еластичний за ціною, намагається збільшити виторг, то він повинен ціну товару знизити, а відповідно, якщо товар, попит на який є нееластичний за ціною, то виробник для збільшення виторгу повинен ціну підвищити. Використання коефіцієнтів цінової еластичності попиту і пропозиції на практиці дає можливість виробникам врахувати сумарний вплив різних чинників на зміну ринкового попиту і правильно виробити стратегію фірми.

Ринкова рівновага

На ринку ринковий попит і пропозиція взаємодіють між собою, в результаті встановлюється ринкова рівновага (рис. 4.7). **Ринкова рівновага** – це ситуація на ринку, коли виробники пропонують за певною ціною стільки товарів і послуг, скільки споживачі готові купити за даної ціни (точка E). В умовах рівноваги випускається *рівноважний обсяг випуску продукції* (Q_E), а *рівноважна ціна* (P_E), за якою продається ринковий обсяг продукції, влаштовує одночасно покупців і виробників.

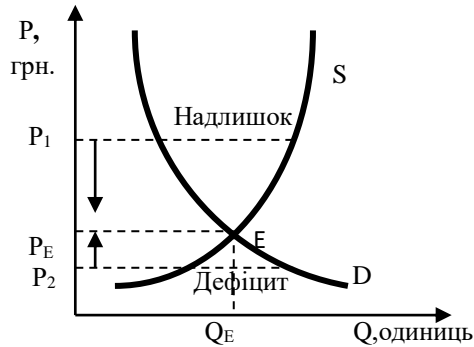


Рис. 4.7. Ринкова рівновага

За ціни P_1 , яка вища за рівноважну ціну, виникає надлишок пропозиції над попитом, оскільки за високих цін попит буде незначним. Переслідуючи свій приватний інтерес, виробники починають конкурувати за споживача, поступово знижуючи ціну до рівня рівноважної. За ціни P_2 , що є нижчою за рівноважну, виникає дефіцит, оскільки низькі ціни не стимулюють виробництво і призведуть до зниження обсягу останнього. За низьких цін виникає конкуренція між споживачами, в результаті ціни будуть зростати до рівноважної.

Ринковий механізм завжди зумовлює ситуацію, коли попит і пропозиція зрівноважаться в точці перетину кривих попиту і пропозиції та встановиться рівноважна ціна. Тобто ринок завжди прагне до рівноваги, яка змінюється під впливом нецінових чинників попиту і пропозиції.

Збільшення попиту під впливом нецінових чинників попиту за незмінної пропозиції зумовлює підвищення рівноважної ціни та збільшення рівноважного обсягу (рис. 4.8). Відповідно зменшення попиту зумовить зменшення рівноважних показників. Отже, між змінами попиту і змінами рівноважної ціни та рівноважного обсягу існує пряма залежність.

Зменшення пропозиції під впливом нецінових чинників пропозиції за незмінного попиту зумовлює підвищення рівноважної ціни та зменшення рівноважного обсягу (рис. 4.9). Між змінами пропозиції і зміною рівноважної ціни існує обернена залежність; залежність між зміною пропозиції і зміною рівноважного обсягу є прямою.

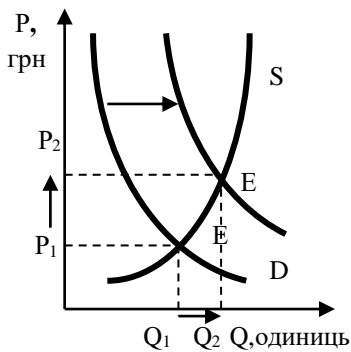


Рис. 4.8. Зміна ринкової рівноваги під дією нецінових чинників попиту

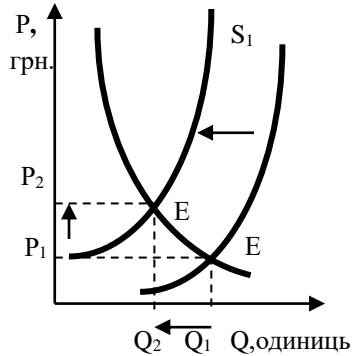


Рис. 4.9. Зміна ринкової рівноваги під дією нецінових чинників пропозиції

В економічній дійсності нецінові чинники попиту та пропозиції діють і змінюються одночасно. Графічно показати їхній вплив не є складним завданням.

Таким чином, основними елементами ринкового механізму є попит, пропозиція, ринкова ціна, конкуренція. Без встановлення фіксованих максимальних і мінімальних цін та інших заходів регулювання (тобто без втручання уряду) попит і пропозиція зрівноважують ринок і формують рівноважну ціну товару й рівноважний обсяг його виробництва. Те, якими будуть ця ціна та кількість товарів, залежить від сили впливу нецінових чинників попиту й пропозиції. Зміни ж у цінах і обсягах товару у часі залежать від того, як попит й пропозиція реагують на зміни інших чинників.

Таким чином, ринкова економіка є складною економічною системою, яка охоплює сьогодні всі сфери і галузі національної економіки, усі регіони держави. Для сучасного ринку характерними є складна структура та поява і розвиток нових сегментів ринку, розвинена інфраструктура, активна роль держави як суб'єкта господарювання.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Що означає процес суспільного виробництва?
2. Що являє собою натуральна форма виробництва? Які основні її риси?

3. Який тип господарювання називають товарним? Що є причиною виникнення товарного виробництва? Які його визначальні риси?
4. Які функції грошей як загального еквівалента?
5. В чому суть закону обігу грошей?
6. Які Ви знаєте переваги ринкової економіки і її недоліки?
7. В чому суть конкуренції?
8. Які Ви знаєте критерії, що використовуються при характеристиці структури ринку? Які види ринку згідно цих критеріїв Ви знаєте?
9. Що Ви віднесете до інфраструктури ринку?
10. В чому суть і значення закону попиту та закону пропозиції?

ТЕМА 5. ПІДПРИЄМНИЦТВО В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

План викладу і засвоєння матеріалу:

- 5.1. Зміст, основні принципи та ознаки підприємництва.
- 5.2. Підприємство: суть, види та функції. Умови функціонування підприємства.
- 5.3. Організаційно-правові форми підприємницьких фірм.
- 5.4. Менеджмент та маркетинг у системі ринкових відносин.

Основні поняття і терміни: підприємництво, здатність до підприємницької діяльності, види підприємницької діяльності, типи підприємств, фірма, індивідуальне підприємство, партнерство, акціонерне товариство, види підприємств, менеджмент, маркетинг.

5.1. ЗМІСТ, ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ТА ОЗНАКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Суть та функції підприємництва

Діяльність підприємств будь-якого виду пов'язана з підприємництвом. **Підприємництво** як економічна категорія виражає відносини між суб'єктами господарської діяльності, спрямованої на досягнення такої комбінації економічних ресурсів, яка здатна максимізувати прибуток і підірвати монополію конкурентів.

У західну економічну науку поняття «підприємець» увів у XVIII ст. французький банкір Р.Кантільйон, яке він розглядав як економічну функцію особливого роду, яка полягає в узгодженні пропозиції з попитом на різних товарних ринках. Великий вклад в розробку теорії підприємництва зробили французький дослідник початку XIX ст. Ж.Б.Сей і у 30-40-х роках XX ст. американський економіст Й.Шумпетер. Зокрема, Й.Шумпетер розглядав підприємця як особливий соціально-психологічний тип господаря, який має здатність до аналізу та реалізації найрізноманітніших ринкових можливостей, втілення новаторських ідей, до освоєння нових технологій і комерційного використання вже існуючих благ, освоєння нових ринків збуту та джерел сировини.

Отже, **здатність до підприємницької діяльності** – це здатність людини виконувати певне поєднання ресурсів для виробництва товару, ухвалювати послідовні рішення, створювати новинки та йти на ризик.

В основі будь-якого підприємництва лежить особистий інтерес, який реалізується у певному ринковому середовищі, яке регулюється конкретними законами, що сприяють розвитку підприємництва і створюють сприятливе ринкове середовище для його реалізації. Отже, **підприємництво** – це самостійна, ініціативна діяльність, спрямована на виробництво товарів і надання послуг з метою одержання прибутку, яка здійснюється на власний ризик та під власну майнову відповідальність.

Становлення та розвиток підприємницької діяльності в Україні розпочався в 90-х роках ХХ ст. Законом України «Про підприємництво» передбачені такі принципи підприємництва:

- 1) вільний вибір діяльності;
- 2) залучення на добровільних засадах до здійснення підприємницької діяльності майна та коштів юридичних осіб;
- 3) самостійне формування програм діяльності та вибір постачальників і споживачів продукції, що виробляється, встановлення цін згідно законодавства;
- 4) вільний найм працівників;
- 5) залучення і використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, природних та інших видів ресурсів, використання яких не заборонене або не обмежене законом;
- 6) вільне розпорядження прибутком, що залишається після внесення платежів, установлених законодавством;
- 7) самостійне здійснення підприємцем як юридичною особою зовнішньоекономічної діяльності, використання будь-яким підприємцем належної йому частини валютної виручки на свій розсуд.

Підприємництво реалізується через виконання ним трьох функцій: ресурсної, організаторської та творчої. *Ресурсна функція* полягає в мобілізації і поєднанні капіталу та інших ресурсів для досягнення найкращих результатів. *Організаторська функція* реалізується в процесі організації виробництва, збуту, реклами продукції і управління ними, вивчення ринку. *Творча функція* проявляється у новаторстві, обґрунтуванні і впровадженні у підприємницьку діяльність нових ідей і творчої ініціативи.

Ознаки і умови підприємництва

Ознаками підприємництва є самостійність, відповідальність, ініціатива, ризик, динамічність та мобільність.

Умови успішної для підприємців та ефективної для суспільства господарської діяльності передбачені Законом України «Про підприємництво». До таких головних умов відносяться наступні:

1. Наявність майнових прав. Підприємець повинен бути власником виробленого продукту і доходу від його реалізації. Ресурси, які він використовує можуть бути як власні, так і залучені.

2. Певне економічне середовище. Підприємець повинен бути самосійним при виборі господарської діяльності, визначенні споживачів товарів і постачальників ресурсів, визначенні цін, розпорядженні доходом. Він повинен функціонувати у конкурентному середовищі.

3. Певне правове середовище. Підприємець повинен мати правові гарантії з боку держави, а саме: юридичний захист прав підприємця, вирішення спірних ситуацій через державний арбітраж, захист свободи конкуренції.

4. Проведення державою політики підтримки та розвитку підприємництва. Проведення державою політики протекціонізму, спрямованої на захист національних фірм.

5. Етика підприємництва. Серед підприємців утверджуються морально-етичні норми: обов'язковість, чесне суперництво, висока культура та освіченість, контактність, вміння спілкуватися з людьми.

Підприємець як суб'єкт господарювання

Центральну роль у підприємстві відіграє підприємець. Підприємство розглядається не як рід занять, а як особливість розуму і людської натури.

Відповідно до закону «Про підприємство» в Україні суб'єктами підприємницької діяльності (підприємцями) можуть бути громадяни України та інших держав, які не обмежені законом про працездатність, та юридичні особи всіх форм власності, встановлених законом "Про власність".

В практичній діяльності можна виділити *три типи підприємців* – *підприємець-власник, підприємець-орендар, підприємець-менеджер*. В першому випадку підприємець є власником чи співвласником підприємства, всього капіталу або його частини, в другому – підприємець є господарником, який забезпечує процес виробництва на орендованих ресурсах. Третій тип – це сучасний підприємець-менеджер, людини високої кваліфікації широким спеціальним знань у галузі управління. Він, як правило, працює за наймом на великих підприємствах, здійснюючи управління ними.

Сучасний підприємець повинен вміти:

- 1) правильно оцінювати структуру ринкових потреб та виявляти ті з них, задоволення яких може принести найбільшу ефективність;
- 2) максимізувати як свої власні доходи, так і вигоди споживачів;

3) формулювати цілі компанії та організувати на їх досягнення людей, створюючи для цього необхідні стимули та мотивації;

4) аналізувати структурні фактори компаній та проводити їх необхідні покращення шляхом купівлі-продажу компаній або підрозділів.

Види підприємницької діяльності

Підприємницька діяльність є різноманітною. Виділяють такі **види підприємництва**: виробниче, комерційне, фінансове, посередницьке та страхове.

Виробниче підприємництво - найважливіший вид підприємницької діяльності, спрямований на виробництво товарів і послуг. Ця діяльність здійснюється підприємствами, що виготовляють продукцію, надають послуги, створюють духовні блага.

Комерційне підприємництво передбачає здійснення товарно-грошових операцій у вигляді угоди з купівлі-продажу або перепродажу товарів і послуг. Це торговельні організації, у яких джерелом прибутку є різниця між цінами купівлі та продажу.

Фінансове підприємництво охоплює грошово-кредитні відносини. Об'єктом купівлі-продажу є гроші, валюта, цінні папери. Це підприємництво реалізується в діяльності комерційних банків, фондових бірж. Джерелом прибутку є різниця між відсотком, що стягується з позичальників, і відсотком, який виплачується вкладнику.

Потреба в посередницькому підприємстві виникає тоді, коли виробник не може безпосередньо реалізувати товар, а споживач – придбати. Найчастіше посередник зводить покупців і продавців, сприяє укладенню взаємовигідної угоди, отримуючи за це комісійні. Посередницькі фірми, брокери, маклери та дилери надають інформаційні, консультативні, маркетингові послуги.

Страхове підприємництво передбачає формування грошових фондів та їхнє використання на відшкодування збитків у разі непередбачених випадків і на допомогу громадянам. Дохід підприємця – це різниця між сумарними розмірами отриманих страхових внесків і виплачених страхових сум.

5.2. ПІДПРИЄМСТВО: СУТЬ, ВИДИ ТА ФУНКЦІЇ. УМОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВА

Підприємство та фірма: основні риси та функції

Підприємницька діяльність здійснюється в різних організаційних формах. Найбільш розповсюдженою є одиниця

господарського життя, яку називають по-різному: підприємство, фірма, компанія тощо.

Підприємство – це організаційно відокремлена і економічно самостійна первинна ланка національної економіки, що виготовляє продукцію або надає послугу.

Господарською одиницею сучасної ринкової економіки є фірма, яка фактично є ім'ям юридичного виробника. Отже, **фірма** – це організація, що використовує ресурси для виробництва товару або послуги з метою отримання прибутку, володіє або управляє одним або кількома підприємствами.

Економічна наука розглядає підприємство як ринково-виробничу систему: воно водночас виступає в ролі споживача факторів виробництва (купує ресурси на ринках факторів виробництва), виробника продукції та її продавця на ринках товарів і послуг. Підприємство має певні *умови діяльності*: самостійне здійснення процесу виробництва; повну економічну відповідальність за результати своєї діяльності; одержання прибутку, який є основним джерелом розвитку підприємства.

Основними рисами підприємства (фірми) є:

1. Економічна відособленість, яка проявляється через майнову відособленість, підприємство (фірма) має самостійні економічні інтереси.

2. Технологічна відособленість, що передбачає наявність завершеного технологічного циклу виробництва.

3. Юридичне оформлення відособленості, тобто підприємство має свій статут, розрахунковий рахунок в банку, веде бухгалтерський баланс, має певні права та зобов'язання.

4. Участь у поділі праці. Це означає, що фірма є спеціалізованим товаровиробником, має конкретні економічні відносини з іншими економічними суб'єктами.

Підприємство (фірма) здійснює наступні функції:

1. Виробничо-технологічні функції, які проявляються у забезпеченні виробництва ресурсами, інвестиціях в реальний капітал, впровадженні новітніх технологій.

2. Економічні функції реалізуються в процесі управління виробництвом та збутом продукції, наймання працівників і організації праці, розподіл доходів, ціноутворення, вивчення ринку.

3. Соціальні функції полягають в поліпшенні умов праці та відпочинку, наданні допомоги працівникам та членам їхніх сімей, здійсненні благочинної діяльності.

4. Зовнішньоекономічні функції реалізуються в процесі міжнародної торгівлі та співпраці з іноземними партнерами.

Підприємства діють в межах правового поля. В Україні діяльність підприємств регламентується Законом України «Про підприємства в Україні». Цей закон визначає види і організаційні форми підприємств, правила їх створення і ліквідації, механізм здійснення ними підприємницької діяльності. Він створює рівні правові умови для діяльності підприємств незалежно від форми власності на майно і системи господарювання, забезпечує їх самостійність, фіксує права і відповідальність у здійсненні господарської діяльності, регулює відносини з іншими господарюючими суб'єктами та державою.

Класифікація підприємств (фірм)

Підприємства (фірми) класифікують за певною ознакою. Так, *за кількісним критерієм* виділяють малі, середні, великі підприємства (фірми); *за видом господарської діяльності* – промислові, сільськогосподарські, торгові, транспортні, зв'язку, будівельні, фінансово-кредитні підприємства (фірми); *за масштабами діяльності* – національні і транснаціональні підприємства (фірми).

Залежно від форм власності на капітал розрізняють приватні та державні підприємства. Державні підприємства розрізняються за цілями та характером діяльності, способами управління і контролем з боку держави, ступенем господарської самостійності. Вони поділяються на три групи:

1. Бюджетні (відомчі) підприємства, які управляються відповідними державними відомствами, не мають ні юридичної, ні економічної самостійності.

2. Громадські (публічні) корпорації, тобто акціонерні товариства, у яких акції належать державі, вони є юридично і економічно самостійними.

3. Приватні публічні корпорації, тобто акціонерні товариства, у яких контрольний пакет акцій належать державі. Вони виступають як поєднання державної і приватної власності.

Малий бізнес в національній економіці

Особлива роль малого бізнесу в економіці як України, так і країн Заходу. Він сприяє поширенню і розвитку підприємництва, без чого немислима ринкова економіка. Так, наприклад, у Великобританії малий і середній бізнес охоплює зайнятість робочої сили 25% і виробляє 20% валового продукту. В Японії 80% працездатного

населення зайняте у сфері дрібних та середніх підприємств. В Італії частка дрібних і середніх підприємств становить 99%.

Розвиток підприємницького сектору в національній економіці України в 90-х роках XIX ст. почався із розвитку малого та середнього бізнесу. До малих підприємств в Україні, згідно Закону України «Про підприємства», відносяться підприємства, де зайнято: у промисловості і будівництві до 200 осіб, у науці та науковому обслуговуванні – до 100 осіб, у роздрібній торгівлі – до 15 осіб.

До переваг малого бізнесу в економіці необхідно віднести наступні переваги:

1) Мале підприємство швидко реагує на зміну ринкової кон'юнктури, що дає можливість задовольняти потреби споживачів.

2) Малий бізнес мобілізує значні фінансові, трудові та матеріальні ресурси.

3) Малі підприємства швидко оновлюються. Їхня кількість, які щорічно ліквідуються, майже дорівнює кількості нових підприємств, що створюються.

4) Мале підприємство відіграє особливу роль у розвитку торгівлі та сфери послуг.

5) Малі підприємства послаблюють монополізм і підтримують конкуренцію завдяки значній їх кількості і гнучкості, невисоким цінам на продукцію та низьким витратам виробництва через відсутність витрат на управління, рекламу тощо.

6) Мале підприємство стимулює розвиток галузей науково-технічного прогресу, зокрема, електроніки, інформатики.

Підтримка малого підприємництва – це один з основних напрямів економічної політики урядів розвинутих країн світу, оскільки малий бізнес не тільки виступає фактором економічного розвитку, а й сприяє соціально-політичній стабілізації суспільства. Відповідно малий бізнес в Україні потребує постійної підтримки з боку держави. Державна політика підтримки малого підприємництва повинна передбачати:

1) пільгове оподаткування;

2) надання фінансової підтримки в різних варіантах;

3) лібералізацію процедур надання кредитів;

4) надання інформаційно-консультативних послуг і створення відповідної інфраструктури;

5) вдосконалення організаційного і правового механізму функціонування малих підприємств.

5.3. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ФІРМ

Сучасна економічна теорія та практика господарювання розрізняє також організаційно-правові форм приватних підприємницьких фірм (підприємств). До них відносять: індивідуальні підприємства (одноосібне володіння), партнерство і акціонерне товариство.

Порядок створення і функціонування організаційних форм підприємств і фірм регулюється законодавчими актами. Оскільки кожна з форм організації підприємницької діяльності має не тільки свої відповідні фінансові переваги і соціальну привабливість, а й недоліки, вибір конкретної форми, виду господарської діяльності, її масштабів залежить від конкретних підприємців, які є ключовими фігурами ринкової економіки.

Індивідуальне підприємство (одноосібне володіння)

Це таке підприємство, власником якого є одна особа чи сім'я, що самостійно веде справу у своїх інтересах, одержує весь дохід і повністю несе ризик від бізнесу. Власник має матеріальні ресурси та обладнання, необхідні для виробничої діяльності, або купує їх, а також особисто контролює діяльність підприємства. Згідно із законодавством, до підприємств з одноосібним володінням в Україні належить індивідуальне підприємство, сімейне підприємство, приватне підприємство з правом наймання робочої сили.

Як одна з найпростіших форм підприємницької діяльності, одноосібне володіння має певні *переваги*: власник має повну самостійність, значну свободу і оперативність дій; існує досить сильний безпосередній стимул до ефективного виробництва.

Однак цій організаційній формі притаманні значні *недоліки*: труднощі із залученням великих капіталів (комерційні банки не дуже охоче надають великі кредити); необмежена відповідальність за борги; невизначеність строків діяльності; недоліки спеціалізованого менеджменту (на власника лягає багато обов'язків, функцій з організації виробництва, опанувати якими одній людині не так легко).

Партнерства

Це підприємство, організація або установа, створені на засадах угоди двох чи більше окремих осіб (у тому числі юридичних) шляхом об'єднання їхнього майна та підприємницької діяльності. Об'єднуючи

свої фінансові ресурси і вміння вести справу, партнери таким чином розподіляють ризик, а також прибутки і збитки.

За ступенем участі засновників у діяльності підприємства розрізняють товариства з обмеженою відповідальністю, з додатковою відповідальністю, повні та командитні. Вид товариства впливає на роль партнерів у функціонуванні підприємства.

Товариством з обмеженою відповідальністю визнається товариство, учасники якого несуть відповідальність за свою господарську діяльність у межах їх внесків (у вигляді майна, грошей, продуктів інтелектуальної власності та ін.).

Товариство з додатковою відповідальністю – це підприємство, партнери якого відповідають за його зобов'язаннями перед кредиторами своїми внесками до статутного фонду, а при недостатності цих сум - додатково належним їм майном у однаковому для всіх учасників кратному розмірі. Граничний розмір відповідальності партнерів зазначається в статутних документах.

Повним визнається товариство, всі учасники якого займаються спільною підприємницькою діяльністю і несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном.

Командитне товариство – це підприємство, що поряд з одним або більшістю учасників, які несуть відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном, включає також одного або більше учасників, відповідальність яких обмежується вкладом у майні товариства. Якщо в командитному товаристві беруть участь два або більше партнерів з повною відповідальністю, вони несуть солідарну відповідальність по боргах товариства. В Україні до форми партнерства відносять також кооперативи, колективні та орендні підприємства.

На підприємствах, що ґрунтуються на партнерстві, виявляється ряд *преваг*: завдяки спеціалізації в управлінні досягається більш висока ефективність виробництва, зростають фінансові можливості, вдосконалюється управління фірмою, виникає можливість кредитування, об'єднуються значні ресурси, що зменшує загрозу банкрутства і створює певну довіру банків. *Недоліки* цих форм господарювання полягають у тому, що при наявності у партнерів розходжень в поглядах, інтересах затримується прийняття відповідних рішень, а необмежена відповідальність призводить до того, що доводиться нести збитки за помилки своїх партнерів.

Акціонерне товариство

Це третій тип організації підприємництва, що за обсягом виробництва і продажу товарів та надання послуг домінує у діловому світі. *Акціонерне товариство* утворюється в результаті об'єднання багатьох індивідуальних капіталів шляхом випуску і продажу акцій. Залежно від виду акцій, що випускаються, організації їх обігу на ринку розрізняють закриті (акції розповсюджуються лише між його засновниками) та відкриті акціонерні компанії (акції купуються і продаються без будь-яких обмежень на фондових біржах). В Законі України «Про господарські товариства» зазначається, що акціонерним товариством називається організація, яка має статутний фонд, поділений на визначену кількість акцій номінальної вартості і несе відповідальність за зобов'язання тільки майном підприємства.

Акція – це вид цінного паперу без встановленого терміну обігу, який свідчить про пайову участь у статутному фонді акціонерного товариства і дає право на участь в управлінні підприємством, на отримання прибутку у формі дивіденду і розподілу майна у разі ліквідації акціонерного товариства. Частина доходу, яка виплачується власникові акцій, називається *дивідендом*.

Перевагами акціонерних товариств є можливість мобілізації великих інвестицій та значного розширення фінансування. Тут проявляються переваги великого виробництва, краща організація виробництва і управління.

Незважаючи на явні переваги акціонерної форми організації підприємницької діяльності, доцільно згадати і про її *недоліки*. Це можлива втрата акцій дрібними акціонерами під час економічної кризи, високі затрати і складності у процесі організації і припинення діяльності, наявність подвійного оподаткування доходів (прибутку і особистого доходу акціонерів).

5.4. МЕНЕДЖМЕНТ ТА МАРКЕТИНГ У СИСТЕМІ РИНКОВИХ ВІДНОСИН

Менеджмент: суть, функції та методи

Вирішення проблеми ефективного функціонування виробництва неможливе без управління. Сукупність всіх видів та форм управління підприємством (фірмою) називають **менеджментом**. Цей термін широко використовується тепер у науці і практиці.

Складовими процесу управління, тобто функціями управління, є планування, організація, мотивація і контроль. *Планування*, як

управлінський процес, визначає цілі підприємства і засоби їх досягнення, ринкові перспективи і напрями діяльності фірми, передбачає складання бізнес-планів. *Організація* – це процес координації завдань підприємства і дій працівників; передбачає створення найдоцільнішої структури підприємства, узгодження повноважень. *Мотивація* виступає процесом заохочення людей до діяльності, спрямованої на досягнення цілей шляхом формування мотивів і стимулів з метою най-повнішого використання людського капіталу. *Контроль* – це зіставлення попередньо визначеної мети та фактично досягнутого результату на основі встановлених певних стандартів.

Функції управління є пов'язані між собою в єдиному процесі, їх узгодження позитивно впливає на результативність підприємства.

Отже, менеджмент – це діяльність менеджера, який відповідно до цілей та завдань бізнесу розробляє плани, визначає не лише, що і коли робити, але й як і хто буде виконувати те, що намітили, формує робочі процедури по всіх стадіях управління та здійснює контроль.

Реалізація функцій управління здійснюється за допомогою *системи методів управління*, які представляють собою способи впливу на окремих працівників та персонал в цілому з метою досягнення мети підприємницької діяльності. До методів управління відносять наступні методи:

1. *Економічні методи* – реалізують матеріальні інтереси участі людини у виробничих процесах. Використовують такі інструменти: заробітна плата, преміювання, різні винагороди, надання пільг тощо.

2. *Соціально-психологічні методи* – реалізують мотиви соціальної поведінки людини. У структурі мотивації все більшого значення набувають такі фактори, як змістовність та творчий характер праці, можливість для прояву ініціативи, соціальне визнання власної праці тощо.

3. *Організаційні методи* – реалізують мотиви примусового характеру. Вони поділяються на регламентуючі (делегування повноважень і відповідальності членам організації, надання медичної, інструктивної та іншої допомоги виконавцям) та розпорядчі методи (розподіл конкретних завдань виконавцям, контроль за їх виконання, проведення нарад тощо).

Управління здійснюється всією системою методів управління.

Менеджмент постійно розвивається. Еволюція менеджменту означає розвиток *принципів управління*, найважливішими з них є такі:

1) управління на основі контролю за виконанням рішень;

2) управління на основі екстраполяції минулого в майбутнє; управління на ґрунті передбачення змін;

3) управління на ґрунті прийняття гнучких екстрених рішень, коли зміни передбачити неможливо.

Економісти вважають, що сьогодні в управлінні фірмою панує останній принцип і передбачають, що він збережеться ще 10-15 років.

Сучасний менеджер. Прийняття управлінських рішень

Процес управління здійснюється менеджером. *Менеджери* - це прошарок професіоналів-управлінців, головним завданням яких є організація і координація діяльності колективів на основі врахування об'єктивних законів та закономірностей економіки, соціології, психології, конфліктології тощо, тобто управління на науковій основі. Менеджер - управлінець, директор, адміністратор, найманий професійний керівник, що не є власником фірми. Від того, наскільки кваліфіковано та своєчасно буде прийнято управлінське рішення менеджером, залежить успіх всієї справи. Перед тим, як прийняти рішення менеджер визначає мету, оцінює можливі варіанти рішень і вибирає оптимальний варіант.

Процес прийняття управлінського рішення передбачає декілька етапів:

1. *Формування проблеми.* Збір та аналіз внутрішніх та зовнішніх факторів ситуації, що склалась. З інформації вибирається лише те, що стосується справи.

2. *Визначення обмежень та критеріїв.* Критерії – це оцінка рішень, орієнтири того, чого збираються досягти. Обмеження – це оцінка можливостей у досягненні правильного рішення.

3. *З'ясування альтернатив.* Формулювання набору альтернативних рішень проблеми. Опрацьовуються всі можливі варіанти розв'язання проблеми.

4. *Оцінка альтернатив.* Дається попередня оцінка кожному можливому варіанту розв'язання проблеми та їх порівняння.

5. *Вибір альтернатив.* Вибір альтернативи (прийняття рішення) з найкращими результативними наслідками.

З розвитком менеджменту змінюються вимоги суспільства до професійних якостей менеджера. Раніше головною вимогою до управлінця була здатність якнайшвидше реагувати на зміни ринкової ситуації. Сьогодні гарним спеціалістом вважається той менеджер, який створює для свого підприємства нові ринки і не лише пасивно реагує на ринкові зміни, але й сам змінює ринок. Виконуючи свої обов'язки,

менеджер виступає у ролі управлінця, дипломата, лідера, новатора, вихователя тощо.

Основними рисами сучасного менеджера є:

1. Концептуальність мислення, тобто вміння побачити діяльність підприємства в цілому і адаптувати її до змін в діловому світі.

2. Оперативність і гнучкість мислення, здатність швидко орієнтуватися в ситуації й обирати кращий варіант із можливих.

3. Глибокі фахові знання та широкий світогляд, вміння застосовувати теорію на практиці.

4. Вміння організувати людей, зацікавлювати у виконанні справи.

5. Вміння передавати свої ідеї, доводити їх до виконавців у доступній для них формі.

6. Комунікабельність – уміння спілкуватися з колегами, партнерами, конкурентами.

На сучасному підприємстві одна людина ніколи або майже ніколи не може бути найкомпетентнішим менеджером. Фактично на всіх великих західних підприємствах вище керівництво формується у вигляді робочої групи. Для створення творчого колективу менеджерів потрібно щонайменше два-три роки. Отже, підприємець має постійно дбати про наявність необхідного складу менеджерів відповідної кваліфікації для успішної роботи підприємства в тривалій перспективі.

Система маркетингу

Ринковою концепцією управління виробництвом, за якої діяльність підприємства спрямована на задоволення потреб споживачів і одержання на цій основі прибутку, виступає **маркетинг**.

Маркетинг – це комплексна система організації виробництва і збуту продукції, спрямована на задоволення потреб конкретних споживачів та одержання прибутку на основі дослідження та прогнозування ринку та розробки стратегії і тактики поведінки фірми на ринку.

Цілями маркетингу є:

- 1) формування і стимулювання попиту на продукцію фірми;
- 2) забезпечення обґрунтованості управлінських рішень, що приймаються, та планів роботи підприємства;
- 3) орієнтація фірми на задоволення потреб споживачів;
- 4) розширення обсягу продажу продукції, ринкової частки та прибутків.

Маркетинг повинен дати відповідь на питання: «Який товар, що потрібний споживачеві, необхідно виробляти і продавати?», «На яких ринках доцільно продавати товар?».

На основи вивчення потреб споживачів підприємство розробляє товарну політику. Вона полягає у конкретних діях фірми відповідно до стадій життєвого циклу товару: впровадження, зростання, зрілості, насичення та виходу з ринку.

Сучасний маркетинг базується на всебічному дослідженні ринку. Відповідно *складовими системи маркетингу є:*

1. Комплексне дослідження ринку – вивчення ємкості ринку, стану та динаміки споживчого попиту тощо.

2. Науково-дослідна діяльність – розробка конкурентоспроможних товарів, орієнтованих на різні сегменти ринку.

3. Вивчення споживача – дослідження дій споживачів у відповідь на різні спонукальні прийоми (споживчі властивості та ціна товару, методи його реалізації). Відповідь споживача зводиться до вибору певного товару, часу та місця покупки.

4. Проведення товарної політики – полягає у конкретних діях фірми відповідно до стадій життєвого циклу товару: впровадження, зростання, зрілості, насичення та спаду (виходу з ринку).

5. Здійснення збутової політики (просування товару на ринку). Збут виступає кінцевим результатом діяльності підприємства, спрямованої на створення необхідного споживачам товару. Зв'язок між виробником і споживачем може бути, по-перше, прямим, без посередників; по-друге, здійснюватися за участю оптових і роздрібних посередників, дистриб'ютора, дилера; по-третє, за допомогою використання комерційного телебачення та інтернет-торгівлі.

6. Здійснення цінової стратегії, яка забезпечує збут. Цінову стратегію диктує мета діяльності фірми – максимізація прибутку і утримання позиції на ринку. При формуванні ціни враховується реакція споживачів, конкурентів, уряду, величина витрат виробництва.

7. Проведення рекламної політики. Це особлива форма доведення до споживача споживчих властивостей товару, корисного ефекту послуг, яка інформує, переконує і нагадує. Реклама повинна бути адресною, правдивою, цікавою, заохочувальною.

Маркетинг дозволяє фірмам краще пристосовуватися до умов ринкової економіки. Він створює для фірм необмежені можливості для перемог у конкурентній боротьбі. Маркетинг називають філософією бізнесу.

Маркетинг має велике значення для удосконалення самого виробництва. Щоб оперативно реагувати на потреби споживачів,

виробники повинні швидко змінювати асортимент своєї продукції, поліпшувати її якість, а інколи навіть змінювати її вид. Для цього необхідно систематично впроваджувати нову технологію, гнучкі виробничі системи, прогресивні форми організації виробництва і праці.

Практична діяльність маркетингу суттєво впливає на покупців, змінюючи їхню поведінку, оскільки головною метою системи маркетингу є досягнення максимально високого споживання та максимальне підвищення якості життя.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. В чому полягає сутність підприємництва?
2. Які основні організаційно-правові форми підприємницької діяльності? В чому переваги і недоліки кожної з них?
3. Що визначає доцільність вибору типу підприємницької діяльності?
4. Який критерій лежить в основі поділу підприємств на малі, середні та великі? Для чого потрібна така класифікація?
5. За якими принципами здійснюється підприємництво в Україні?
6. Які Ви знаєте переваги та недоліки малого підприємництва?
7. Що означає менеджмент?
8. Охарактеризуйте функції менеджменту.
9. Які вимоги висуваються до сучасного менеджера?
10. Охарактеризуйте основні складові системи маркетингу.

ТЕМА 6. КАПІТАЛ ФІРМИ. ВИТРАТИ ВИРОБНИЦТВА І ПРИБУТОК

План викладу і засвоєння матеріалу:

6.1. Капітал фірми. Основний і оборотний капітал.

6.2. Витрати виробництва: суть та класифікація.

6.3. Дохід фірми. Прибуток: суть та фактори, що його визначають. Економічна роль прибутку.

Основні поняття і терміни: капітал, основний капітал, оборотний капітал, амортизація, інвестиції в людський капітал, витрати виробництва, зовнішні витрати, внутрішні витрати, бухгалтерські витрати, економічні витрати, короткострокові витрати фірми, постійні і змінні витрати, довгострокові витрати фірми, бухгалтерський прибуток, економічний прибуток, нормальний прибуток, валовий дохід, середній дохід.

6.1. КАПІТАЛ ФІРМИ. ОСНОВНИЙ І ОБОРОТНИЙ КАПІТАЛ

Основною умовою діяльності підприємства (фірми) у ринковому середовищі є його суверенітет, тобто економічна самостійність. Підприємство (фірма) самостійно приймає рішення щодо своєї діяльності, самостійно забезпечує процес відтворення економічної життєдіяльності. Фірму можна розглядати як механізм перетворення затрат праці, капіталу і природних ресурсів у готову продукцію – товари і послуги, призначені для задоволення потреб споживачів.

Капітал фірми та його структура

Виготовлення продукції здійснюється у взаємодії людини та певних засобів виробництва. **Засоби виробництва** – це всі матеріально-речові та грошові ресурси, якими володіє фірма (підприємство).

Засоби виробництва за своїм матеріально-речовим змістом складають **виробний капітал (виробничі фонди) підприємства**, який поділять на основний (основні виробничі фонди) і оборотний (оборотні виробничі фонди) капітал (схема 6.1).

Економісти *під капіталом* розуміють вкладення, які дають змогу отримати дохід.

Виробний капітал (виробничі фонди) підприємства		Засоби обігу (фонди обігу)
Основний капітал (основні виробничі фонди) – частина виробничого капіталу фірми, яка функціонує протягом кількох виробничих циклів, частинами переносячи свою вартість на новостворену продукцію	Оборотний капітал (оборотні виробничі фонди) - частина виробничого капіталу фірми, яка функціонує у вигляді предметів праці, обертаючись і переносячи свою вартість на готову продукцію протягом одного виробничого циклу	
Будівлі, споруди, машини, обладнання, устаткування, передавальні пристрої, транспортні засоби	Сировина, паливо, електроенергія, допоміжні матеріали	Готова продукція на складі, відвантажена продукція, гроші на рахунку в банку
Основні засоби	Оборотні засоби	

Схема 6.1. Структура засобів виробництва фірми (підприємства)

Основний капітал – частина виробничого капіталу фірми, яка функціонує протягом кількох виробничих циклів, частинами переносячи свою вартість на готову продукцію (будівлі, споруди, обладнання, транспортні засоби). Розрізняють активну частину основного капіталу – це основний капітал, що бере безпосередню участь у виробничому процесі, тобто у виготовленні продукту (машини, устаткування) та пасивну – це основний капітал, який не бере безпосередньої участі у переробці сировини, напівфабрикатів, а лише створює умови для нормального ходу виробничого процесу (будівлі, виробничий та господарський інвентар).

Оборотний капітал – частина виробничого капіталу фірми, яка функціонує у вигляді предметів праці, переносячи свою вартість на готову продукцію протягом одного виробничого циклу (сировина, вартість електроенергії, допоміжних матеріалів). При цьому оборотні

фонди змінюють свою форму, складаючи матеріальну основу майбутнього продукту.

Отже, виробничий основний і оборотний капітал відрізняються за тривалістю функціонування та ступінню використання у виробничому процесі, способом перенесення вартості на готову продукцію, процесом відшкодування вартості у грошовій формі (таблиця 6.1).

Таблиця 6.1

Відмінні ознаки основного і оборотного капіталу

Ознаки	Основний капітал	Оборотний капітал
Тривалість функціонування у виробничому процесі	Функціонують тривалий період	Беруть участь лише в одному виробничому процесі
Ступінь використання у виробничому процесі	Частково	Повністю
Перенесення вартості на готову продукцію	Поступово, в міру зношення	Повністю протягом виробничого циклу
Відшкодування вартості в грошовій формі	За допомогою амортизаційних відрахувань	Шляхом повного оновлення після реалізації продукції

До **засобів обігу (фондів обігу)**, які разом із оборотним капіталом складають **оборотні засоби**, відносять готову продукцію на складі, відвантажену продукцію та гроші на рахунку в банку.

Крім виробничого капіталу фірма має і **невиробничий капітал (невиробничі фонди)**, який забезпечує функціонування невикористаної інфраструктури (відомче житло, об'єкти соціально-культурного призначення - лікувальні і оздоровчі заклади, спортивні споруди, кінотеатри, радіо- і телецентри тощо).

Використання основного капіталу

Основний капітал фірми зношується. Розрізняють два види зношення – фізичне і моральне. *Фізичне зношення* основного капіталу фірми відбувається внаслідок поступової втрати ним вартості

в процесі виробничого функціонування. Фізичне зношування настає під впливом навколишнього середовища, експлуатаційних навантажень, завдяки чому деформуються деталі, піддається корозії метал, зношуються тертьові поверхні. Фізичне зношування поступово зменшує вартість основних фондів і робить їх непридатними до експлуатації. *Моральне зношування* основного капіталу фірми відбувається внаслідок їх знецінення, оскільки на ринку появляється більш продуктивне і дешевше обладнання.

Процес поступового перенесення вартості основного капіталу у вартість виготовленої продукції з метою її повного відшкодування називають *амортизацією*. Щоб своєчасно замінити зношені основні виробничі фонди, на підприємствах утворюється амортизаційний фонд, до якого перераховуються відповідні кошти. Для стимулювання розвитку економіки і оновлення обладнання в сучасних умовах застосовують *метод прискореної амортизації*.

Відсоток вартості основного капіталу, який переноситься у вартість виготовленої продукції за рік, називається **нормою амортизації**. Норма амортизації основного капіталу визначається як відношення річної суми амортизаційних відрахувань до середньорічної вартості основного капіталу і показує, за скільки років вартість основного капіталу має бути відновлена. За умов прискореної амортизації норма амортизації перевищує 25%, тобто основний капітал має використовуватись менше, ніж чотири роки.

Показниками ефективності використання основного капіталу є капіталовіддача та капіталоемність.

Капіталовіддача (K_v) – це відношення вартості виготовленої продукції (Π) до вартості основного капіталу фірми (K_{oc}):

$$K_v = \frac{\Pi}{K_{oc}}.$$

Капіталоемність (K_ϵ) показник, зворотній до капіталовіддачі. Він показує величину основного капіталу фірми (K_{oc}), яка витрачається на виробництво одиниці виготовленої продукції у грошовому вираженні (Π):

$$K_\epsilon = \frac{K_{oc}}{\Pi}.$$

За умови зростання ефективності використання основного капіталу капіталовіддача зростає, а капіталоемність знижується.

6.2. ВИТРАТИ ВИРОБНИЦТВА: СУТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

Суть витрат виробництва

Витрати виробництва – складна категорія, яка дуже важлива як для теоретичної економіки, так і практики господарювання.

Сучасна економічна теорія до витрат виробництва підходить з позицій можливості альтернативного використання економічних ресурсів і пошуку найкращого варіанту їх використання. Мова йде про витрати упущених можливостей, тобто альтернативні витрати, оскільки вартість будь-якого блага виступає як вартість того, від чого ми відмовляємося в процесі економічного вибору. Так, витрати студента на навчання передбачають фактичні витрати на підручники, плату за навчання, проїзд до місця навчання, плату за проживання тощо. Проте альтернативні витрати, тобто упущена вигода, вимірюються втраченими доходами, які б студент отримав, якби віддав перевагу роботі, а не навчанню.

Кожного виробника цікавить питання, скільки товару виробляти і скільки продавати залежно від ціни і витрат на його виробництво. У реальній практичній діяльності виробнику, щоб максимізувати прибуток, передусім необхідно знати свої витрати виробництва.

Витрати виробництва – вартісна оцінка затрат економічних ресурсів, здійснених підприємцями задля виробництва продукції або послуг.

За економічним принципом витрати виробництва класифікуються за такими елементами:

1. *прямі матеріальні витрати* – вартість сировини та матеріалів, що входять до складу готової продукції, вартість палива, електроенергії для технологічних потреб фірми, вартість інвентаря;

2. *амортизаційні відрахування* – відрахування на повне відновлення основного виробничого капіталу;

3. *витрати на оплату праці* - заробітна плата працівників за виконану роботу, оплата відпусток, одноразові винагороди тощо;

4. *відрахування на соціальні заходи* – відрахування у пенсійний фонд, фонд тимчасової непрацездатності, фонд по безробіттю;

5. *інші витрати* – оплата банківських послуг, обов'язкового страхування майна фірми, оплата послуг зв'язку, податки, збори та інші платежі, передбачені законодавством.

Відсоткове співвідношення елементів витрат виробництва характеризує їх структуру. Відповідно, *матеріаломісткими* вважають галузі, у структурі витрат яких велика частка матеріальних витрат (харчова та легка промисловість), *трудомісткими* - галузі добувної

промисловості, де витрати на зарплату становлять 50%, *фондомісткими* вважають галузі, в структурі яких велику частку мають амортизаційні відрахування (електроенергетика).

Економічні і бухгалтерські витрати виробництва

Сучасна економічна наука розрізняє економічні і бухгалтерські витрати виробництва. **Бухгалтерські витрати** – це фактичні витрати на виробництво продукції в певному обсязі. **Економічні або альтернативні витрати** – це витрати на ресурси разом з недоотриманим доходом від найкращого альтернативного способу використання цих ресурсів. Для глибшого їх пояснення розмежуємо зовнішні і внутрішні витрати.

Зовнішні витрати – витрати на економічні ресурси, які фірма купує на стороні, тобто це заробітна плата найманим працівникам, менеджером, виплати комерційним банкам, оплата транспортних послуг тощо.

Внутрішні витрати – це витрати фірми, пов'язані з використанням власних ресурсів, які фактично виступають у формі втраченого доходу від використання власних ресурсів. До власних ресурсів підприємства можуть належати: грошовий капітал, обладнання, будівлі, земля, підприємницькі здібності власника. Ці власні ресурси можуть використовуватись альтернативно. Так, земля, будівлі, обладнання можуть здаватись в оренду і приносити їх власнику дохід у вигляді ренти (орендної плати). Грошовий капітал може бути покладений на банківський рахунок і приносити дохід у вигляді процента. Частина внутрішніх витрат фірми, пов'язаних із використанням у виробництві власного капіталу підприємця, називають нормальним прибутком. Отже, *нормальний прибуток* – це дохід, від якого відмовляється власник підприємства, використовуючи власний капітал у своїй фірмі, але який він міг би отримувати, вклавши цей ресурс в інший бізнес.

Свої розумові і фізичні здібності власник може реалізувати на іншому підприємстві, на якому він буде працювати найманим менеджером і одержувати дохід у вигляді зарплати. Втрачена заробітна плата підприємця є складовою внутрішніх витрат фірми разом із недоотриманими в грошовій формі орендною платою і доходом на капітал. Отже, внутрішні витрати виражають ту вигоду, яку фірма могла б мати, використовуючи власні ресурси на стороні.

Відповідно, **бухгалтерські витрати** – це зовнішні витрати, які відображаються у бухгалтерському балансі фірми. **Економічні витрати** – це сума зовнішніх витрат і внутрішніх витрат.

Розмежування бухгалтерських та економічних витрат виробництва дає можливість підприємцю правильно визначити та оцінити розмір одержаного прибутку, тобто оцінити реальний стан справ фірми та перспективу її функціонування.

Короткострокові та довгострокові витрати виробництва

Економічні витрати поділяють на короткострокові та довгострокові, які відповідно здійснюють у короткостроковому та довгостроковому періодах. Цей поділ відбувається не з позицій тривалості, а з погляду можливості зміни виробничих потужностей.

Короткостроковим називають період, який надто короткий для того, щоб змінити виробничі потужності фірми, але достатній для зміни обсягу виробництва за рахунок збільшення залучених змінних факторів виробництва.

Довгостроковий період – це час, достатній для того, щоб фірма змінила виробничі потужності. У цьому випадку приріст обсягу виробництва буде результатом збільшення всіх ресурсів.

В короткостроковому періоді виділяють **валові витрати**, які включають постійні та змінні витрати. **Постійні витрати** – це витрати, які не залежать від обсягу випуску продукції. До них належать орендна плата, витрати на рекламу, охорону фірми, оплата праці управлінського персоналу, виплата банківських позик тощо. **Змінні витрати** – це витрати, величина яких залежить від обсягів виробництва фірми. Це витрати на сировину, паливо, електроенергію, допоміжні матеріали, оплату праці найманих працівників тощо.

В довгостроковому періоді немає постійних витрат, **всі витрати є змінними**.

Для прийняття управлінських рішень виробник повинен знати не тільки загальну суму витрат, але і рівень **середніх валових витрат (CBB)**, тобто валових витрат (*BB*) в розрахунку на одиницю виробленої продукції (*K*):

$$CBB = \frac{BB}{K}.$$

У визначенні стратегії фірми важливими є граничні витрати. Визначення цих витрат для фірми має важливе значення, оскільки їх величину фірма завжди може контролювати. **Граничні витрати** показують величину витрат, що буде нести фірма у випадку збільшення виробництва на одну одиницю продукції чи товару, або тих засобів, що фірма зекономить при скороченні обсягу виробництва

на одиницю. Зростання граничних витрат виробництва зумовлює необхідність підвищення ціни на продукцію.

Розуміння динаміки фактичних витрат виробництва зумовлює поведінку фірми. Так, за даної технології та організації виробництва фірма оптимізує свою діяльність, виробляючи продукцію в обсязі, що відповідає мінімальним середнім витратам.

Підприємці в умовах конкуренції повинні прагнути до скорочення валових витрат виробництва, відповідно і середніх витрат.

Шляхами зниження витрат виробництва є:

- 1) поліпшення використання машин, устаткування, споруд;
- 2) механізація та автоматизація виробництва;
- 3) впровадження інноваційних та ресурсозберігаючих технологій;
- 4) зменшення частки пасивної частини основного виробничого капіталу;
- 5) залучення до виробництва більш кваліфікованих працівників;
- 6) економне використання сировини, електроенергії, палива;
- 7) зниження непродуктивних витрат (штрафів, відшкодування збитків, пов'язаних із невиконанням підприємством своїх договірних зобов'язань тощо);
- 8) удосконалення структури управління;
- 9) скорочення витрат на обслуговування виробництва.

6.3. ДОХІД ФІРМИ. ПРИБУТОК: СУТЬ ТА ФАКТОРИ, ЩО ЙОГО ВИЗНАЧАЮТЬ. ЕКОНОМІЧНА РОЛЬ ПРИБУТКУ

Проте будь-яка фірма в умовах ринку повинна визначати свою стратегію, реалізуючи яку вона може отримати максимальний прибуток. Для пояснення формування прибутку з'ясуємо, суть доходу фірми.

Дохід фірми

Дохід є спонукальним мотивом і джерелом діяльності підприємства. Підприємство приводить у рух усі виробничі фактори – капітал, працю, природні ресурси – для створення продукту, його реалізації та формування доходу.

Розрізняють валовий дохід і середній дохід фірми. **Валовий дохід фірми** – це загальний виторг від реалізації продукції фірми або грошові надходження від продажу товарів і послуг на ринку. Валовий

дохід ($ВД$) визначається як добуток ціни ($Ц$) на обсяг реалізованої продукції ($К$):

$$ВД = Ц \times К.$$

Середній дохід фірми ($СД$) – це валовий дохід в розрахунку на одиницю реалізованої продукції:

$$СД = \frac{ВД}{К}.$$

Середній дохід виступає як ціна реалізації продукції, якщо вся продукція реалізується за однією ціною, або як середня ціна реалізованої продукції.

Таким чином, порівнюючи середній дохід і ціну реалізованої продукції, фірма аналізує реально існуючу ситуацію на ринку, а також визначає стратегію своєї поведінки на ньому.

Прибуток, його функції та види

Метою і рушійним мотивом підприємницької діяльності є прибуток. Сучасна економічна теорія розглядає *прибуток як винагороду за підприємницьку діяльність та введення технічних удосконалень та винаходів*, а також як *плату підприємцеві за ризик та невизначеність*. Прибуток підприємства є складовою частиною валового доходу підприємства. Економісти **прибуток** ($Пр$) розглядають як *різницю між валовим доходом ($ВД$) і витратами виробництва ($ВВ$) фірми*:

$$Пр = ВД - ВВ.$$

Коли наявна ціна реалізації ($Ц$), середні витрати виробництва ($СВВ$) та обсяг реалізованої продукції ($К$), то **прибуток** визначається за формулою:

$$Пр = (Ц - СВВ) \times К.$$

Оскільки розрізняють бухгалтерські і економічні витрати виробництва, то відповідно розрізняють бухгалтерський і економічний прибуток (схема 6.2).

Бухгалтерський прибуток – це різниця між валовим доходом і бухгалтерськими (зовнішніми) витратами. У даному розрахунку ми оцінюємо лише поточні результати діяльності фірми. Але якщо необхідно проаналізувати стан фірми з огляду її перспективи, тобто найкращої з альтернатив використання її ресурсів, тоді слід обчислювати економічний прибуток.

Економічний прибуток – це різниця між валовим доходом і економічними (зовнішніми і внутрішніми) витратами. Відповідно економічний прибуток є меншим за бухгалтерський прибуток на

величину внутрішніх витрат. Сучасна економічна теорія передбачає максимізацію економічного прибутку.

Валовий дохід		
Бухгалтерські витрати	Бухгалтерський прибуток	
Зовнішні витрати		
Зовнішні витрати	Внутрішні витрати	Економічний прибуток
Економічні витрати		

Схема 6.2. Економічний та бухгалтерський прибуток

Бухгалтерський прибуток в теоретичній економіці називають **чистим доходом**. На практиці під бухгалтерським прибутком розуміють **балансовий прибуток**.

Суть прибутку як економічної категорії проявляється у його функціях. Прибуток виконує такі три *функції*:

1) *Стимулююча функція*: прибуток стимулює підприємця до пошуку нових рішень щодо виробництва і реалізації продукції

2) *Регулююча функція*: прибуток стимулює такий розподіл обмежених економічних ресурсів, який би максимально задовольняв потреби споживачів.

3) *Відтворювальна функція*: прибуток є джерелом розширення та оновлення капіталу фірми, матеріального заохочення найманих працівників.

У кінцевому рахунку *прибуток підприємства (фірми) використовується на:*

1) нагромадження коштів для забезпечення перспективного науково-виробничого розвитку;

2) капітальні фінансові вкладення;

3) споживання (виплата дивідендів, відсотків, матеріальна допомога і т.п.);

4) соціальні потреби – розвиток соціальної сфери підприємства (фірми);

5) покриття збитків та інших потреб.

Отже, прибуток – це основний узагальнюючий показник фінансових результатів господарської діяльності фірми.

Економічна ефективність діяльності фірми

Будь-яка фірма прагне не тільки максимізувати прибуток. Абсолютний обсяг прибутку в грошовому вираженні не може бути достатньою основою для характеристики ефективності діяльності фірми. Величина прибутку, який отримує фірма, залежить від багатьох чинників. До них віднесемо: обсяг випуску продукції; виторг від реалізованої продукції; ринкова ціна товару чи послуги; величина витрат виробництва; співвідношення між власним та позиченим капіталом; наявність та ефективність реклами; політика оподаткування; величина відсоткової ставки за кредитами; цінова політика держави; стабільність законодавства; соціально-політична стабільність тощо.

Оскільки величина прибутку залежить від багатьох чинників, ефективність діяльності фірми доцільно відображати відносним показником – нормою прибутку.

Норма прибутку – це відношення прибутку фірми до витрат виробництва, виражене в процентах:

$$\text{Норма прибутку} = \frac{\text{Прибуток..фірми}}{\text{Витрати..виробництва}} \times 100\%$$

Чим вища норма прибутку, тим вища ефективність виробництва. Цей показник є мірою корисності вкладення капіталу, ефективності його використання. Норма прибутку є регулятором інвестицій у виробництво - капітал спрямовується туди, де вища норма прибутку.

У господарській практиці норма прибутку виражає рентабельність виробництва фірми, що має прибуток, а та фірма, у якої його немає, є нерентабельною чи збитковою.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. У чому полягає соціально-економічна сутність капіталу?
2. Що являє собою капітал як фактор виробництва?
3. За якими ознаками розрізняється основний і оборотний капітал?
4. Що таке амортизація основного капіталу? Чим відрізняється фізичне і моральне зношування основного капіталу?
5. В чому сутність категорії “витрати виробництва”?
6. Які існують види витрат виробництва?
7. Які існують шляхи зниження витрат виробництва?
8. У чому полягає сутність прибутку?
9. Які Ви знаєте види прибутку? В чому полягає їхня сутність?
10. Яку економічну роль відіграє прибуток?

ТЕМА 7. ДОХОДИ, ЇХ ДЖЕРЕЛА І РОЗПОДІЛ

План викладу і засвоєння матеріалу:

- 7.1. Суть і види доходів. Функціональний розподіл доходів.
- 7.2. Індивідуальний розподіл доходів. Нерівність розподілу індивідуальних доходів.
- 7.3. Заробітна плата як основна форма доходу в ринковій економіці. Форми і системи заробітної плати.
- 7.4. Державне регулювання розподілу доходів. Справедливість і соціальний захист.

Основні поняття і терміни: дохід, номінальний дохід, реальний дохід, функціональний розподіл доходів, індивідуальний розподіл доходів, заробітна плата, номінальна заробітна плата, реальна заробітна плата, відсоткова ставка, номінальна і реальна відсоткова ставка, рента, крива Лоренца, коефіцієнт Джині, рівень бідності, прожитковий мінімум, фізіологічний мінімум, трансфертні платежі, політика доходів.

7.1. СУТЬ І ВИДИ ДОХОДІВ. ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ РОЗПОДІЛ ДОХОДІВ

Дохід та його характеристика

Дохід – це грошова сума, яка регулярно і на законних підставах поступає в розпорядження суб'єктів ринку і використовується для задоволення їхніх потреб. Дохід є складним економічним поняттям, яке застосовується в сучасній економічній науці в різних значеннях. В першу чергу розрізняють дохід на макрорівні (національний дохід) і дохід на мікрорівні (дохід від праці, від підприємницької діяльності, від власності).

Економічна теорія використовує різні критерії класифікації доходів.

1. За суб'єктом привласнення:
 - доходи домогосподарств;
 - доходи фірм;
 - доходи держави;
 - доходи нації (національний дохід).
2. За величиною одержаного доходу:
 - номінальний дохід (дохід, виражений в цінах поточного року);

- реальний дохід (дохід, виражений в цінах базового року).

3. За джерелом надходження:

- доходи від трудової діяльності;

- доходи від підприємницької діяльності;

- доходи від власності;

- доходи, що безпосередньо не пов'язані з результатами трудової і підприємницької діяльності (трансфери, благодійні послуги тощо).

4. При аналізі доходів підприємства використовують:

- валовий дохід (грошова виручка від реалізації продукції);

- середній дохід (валовий дохід в розрахунку на одиницю виробленої продукції);

- граничний дохід (приріст валового доходу від реалізації граничної одиниці продукції).

5. Розподіл за факторами виробництва (факторні доходи):

- заробітна плата як ціна послуг праці;

- рента як дохід від землі;

- прибуток як дохід на виробничий капітал;

- відсоток як дохід на грошовий капітал.

Функціональний розподіл доходів

В національній економіці всі доходи насамперед зосереджуються в руках власників економічних ресурсів. Оскільки кожен власник економічних ресурсів виконує певну функцію в ринковій економіці, тому первинне формування доходів одержало назву **функціонального розподілу доходів**. В результаті функціонального розподілу доходів формуються такі первинні доходи, як *заробітна плата* (заробітна плата найманих працівників в ринковому секторі, заробітна плата службовців в державному секторі), *прибуток* (прибуток корпорованого сектору, прибуток некорпорованого сектору), *відсоток* та *рента* (дохід від фактора з абсолютно нееластичною пропозицією). На рівні національної економіки ці первинні доходи виступають у формі національного доходу. В сучасній ринковій економіці спостерігається тенденція до зростання частки заробітної плати, яка складає зараз біля 80% створеного національного доходу.

Підприємець бере на себе організацію виробництва, реалізує підприємницькі здібності і отримує максимальний *прибуток*. Якщо капітал виступає у *грошовій формі*, то постачальник грошового капіталу в національну економіку одержує *позичковий відсоток*, який є ціною позичкового капіталу. Ставка позичкового відсотка для інвестора виступає як альтернативна вартість інвестицій. Інвестиційне

рішення фірми, тобто коли для фінансування інвестиційних проектів фірма залучає позичковий капітал, визначає реальна відсоткова ставка, тобто номінальна ставка за мінусом темпу інфляції.

Дохід власника землі називається *ренною*. Оскільки пропозиція землі є абсолютно нееластичною за ціною, то головним фактором, який визначає ціну землі, є величина попиту на землю. Для сільськогосподарських земель на попит впливає родючість земель і їх місце розташування, а для земель несільськогосподарського призначення головним фактором попиту є їх місцерозташування.

Функціональний розподіл доходів визначає можливості і межі перерозподілу, внаслідок чого формуються кінцеві доходи окремих громадян, сімей, домогосподарств. Проте функціональний розподіл доходів не є завершеним і остаточним розподілом доходів. На цьому етапі аналізу неможливо проаналізувати розподіл доходів між окремими фізичними особами, сім'ями чи домогосподарствами у суспільстві, тобто неможливо проаналізувати індивідуальний розподіл доходів.

7.2. ІНДИВІДУАЛЬНИЙ РОЗПОДІЛ ДОХОДІВ. НЕРІВНІСТЬ РОЗПОДІЛУ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ДОХОДІВ

Сімейні доходи, джерела і структура

Індивідуальний розподіл доходів – це розподіл доходів між окремими домогосподарствами, фізичними особами або сім'ями. Під доходом розуміється сума грошей, які отримала особа або сім'я протягом певного періоду часу (року). Аналіз доходу сім'ї одночасно дає можливість виявити всі фактори, що визначають рівень і структуру доходів.

Джерелами формування сімейних доходів є заробітна плата, доходи від власності, доходи від особистого підсобного господарства, доходи від кооперативної діяльності, доходи від підприємницької діяльності (прибутки, процент), урядові трансфертні платежі, інші джерела (спадщина, виграш тощо). Крім цього можуть бути і нелегальні доходи.

Рівень доходу сім'ї залежить від рівня економічного розвитку національної економіки, відображає рівень життя населення і формує відповідну якість життя. В країнах ринкової економіки спостерігається стабільна тенденція до зростання доходів сімей.

Доходи сімей можна проаналізувати також за напрямками їх використання. Сім'я свої доходи використовує на харчування,

придбання одягу і товарів тривалого користування, соціально-культурні, побутові і комунальні послуги, оплату транспорту, заощадження тощо. Структура витрат сім'ї залежить від рівня економічного розвитку країни.

Закономірності зміни структури споживання сім'ї і рівня життя проаналізував в ХІХ ст. німецький економіст і статистик Ернст Енгель. Аналізуючи дані про витрати сімей із різним рівнем доходу, він встановив, що із зростанням доходу зменшується його частка на харчування, зазнають незначних змін витрати на житло, комунальні послуги, а також одяг, а частка витрат на соціальні, духовні і культурні потреби суттєво зростає. Отже, чим менша частка витрат сім'ї на харчування, тим вищий економічний розвиток і рівень життя нації.

Нерівність розподілу доходів. Крива Лоренца і коефіцієнт Джині

Індивідуальний розподіл доходів між окремими сім'ями в будь-якій економічній системі, в тому числі і в ринковій, є нерівномірним. Для визначення ступеня нерівномірності розподілу доходів в економічній науці використовується крива Лоренца (за ім'ям американського економіста Макса Лоренца).

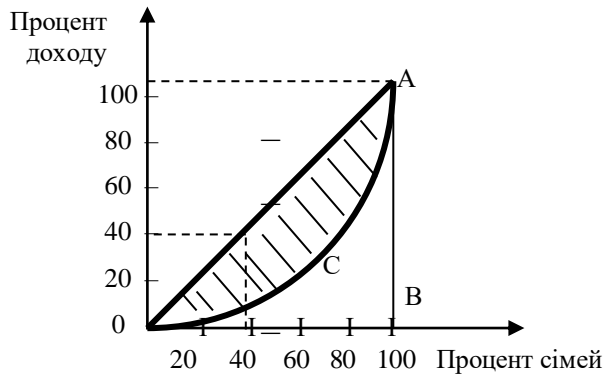


Рис.1. Крива Лоренца

Абсолютну рівність в розподілі відображає на графіку бісектриса кута – лінія ОА. Фактичний розподіл доходів показує крива Лоренца – крива ОСА. Наприклад, 40% населення отримує 8% сукупного доходу. Заштрихована площа між лінією абсолютної рівності і кривою Лоренца показує ступінь нерівності у розподілі доходів. Чим більше крива Лоренца відхиляється від бісектриси ОА,

тим більша нерівномірність в розподілі доходів. Ситуація абсолютної нерівності відображає крива Лоренца, яка збігається з горизонтальною віссю ОВ і правою вертикальною віссю ВА системи координат.

Важливим показником нерівності розподілу доходів є коефіцієнт Джині (за ім'ям італійського економіста Коррадо Джині), який розраховується як відношення заштрихованої площі ОАС, утвореної лінією абсолютної рівності і кривою Лоренца, до площі всього трикутника ОАВ:

$$K_G = \frac{S_{OAC}}{S_{OAB}}$$

Коефіцієнт Джині може змінюватися в межах від 0 до 1, причому чим вище значення показника, тим більша диференціація в розподілі доходів.

На основі даної методології з використанням кривої Лоренца і коефіцієнта Джині можна аналізувати ступінь нерівності в розподілі доходів в різні періоди часу в даній країні або порівнювати його в різних країнах. Коефіцієнт Джині складає в Японії 0,270, у США – 0,329, у Швеції – 0,291, в Німеччині – 0,295, в Україні – 0,854, у Росії – 0,873. Дані свідчать, що існує реальна закономірність – чим бідніша країна, тим більша нерівномірність розподілу доходів.

Основні причини нерівності розподілу доходів

Величина доходів сім'ї тісно пов'язана з її багатством і добробутом. Багатство сім'ї визначається володінням різною власністю (акціями, облігаціями, нерухомістю). Саме доходи від власності у вигляді дивідендів, процентів і ренти визначають положення сімей на самій верхівці піраміди доходів. Між доходами і багатством існує прямий зв'язок – чим більший дохід, тим більше багатство. Крім багатства причинами нерівномірного індивідуального розподілу доходів, є:

- 1) відмінності в здібностях (фізичних і інтелектуальних);
- 2) відмінності в освіті;
- 3) відмінності в професійній підготовці;
- 4) різне ставлення до ризику;
- 5) відмінності в становищі на ринку (наприклад, монополіст на ринку);
- 6) наявність зв'язків, особистих контактів або дискримінації;
- 7) розмір і склад сім'ї;
- 8) географічний фактор – мобільність робочої сили.

Всі причини диференціації доходів по-різному впливають на ступінь нерівномірності розподілу доходів. Найбільше нерівномірність зумовлює володіння власністю.

Всі названі причини, що впливають на нерівність розподілу, умовно можна поділити на такі, які залежать, і на такі, які не залежать від особистих зусиль членів сім'ї. Проте, доволі скромні здібності людина може розвинути в процесі освіти та потужної трудової мотивації і в результаті отримувати високі доходи, а людина із здібностями може не знайти місце в житті. Спадкове володіння власністю може давати високі доходи, але можлива втрата об'єктів власності і доходів від них. На думку економістів, ті причини диференціації доходів, які не залежать від особистих зусиль членів сім'ї, є своєрідними бар'єрами щодо можливості переходу сім'ї з нижчої квінтільної групи у вищу.

Соціальні наслідки нерівномірного розподілу доходів.

Проблема бідності

Нерівність в розподілі доходів у суспільстві зумовлює його соціальну напруженість, безконтрольний розподіл доходів, низький рівень життя значної частини населення країни.

Негативним наслідком нерівного розподілу доходів є проблема бідності. **Бідність** – це такий рівень життя, який не може забезпечити нормальні умови відтворення населення. До бідних відносять людей, які не мають доходів, достатніх для задоволення життєво необхідних потреб. Для віднесення людини до прошарку бідних в державі встановлюють мінімальний національний стандарт споживання – прожитковий мінімум. **Прожитковий мінімум** – це законодавчо визначений набір споживчих товарів та послуг, виражений у грошах і необхідний для забезпечення фізіологічних та соціально-культурних потреб людини та збереження її здоров'я.

Згідно Закону України “Про прожитковий мінімум” норматив прожиткового мінімуму формується з розрахунку на одну особу, а також окремо для тих, хто належить до основних соціальних і демографічних груп населення. Прожитковий мінімум є важливим соціально-економічним нормативом, який використовується для визначення розмірів мінімальної заробітної плати, мінімальної пенсії, розмірів трансфертних виплат, величини неоподаткованого мінімуму тощо.

Всесвітній банк для міжнародних порівнянь рекомендує використовувати межу бідності, що встановлена на рівні 1 дол. на людину в день для країн Східної Європи, а для країн, що утворились

після розпаду СРСР – 4 дол. на людину в день.

Прожитковий мінімум поділяє всі сім'ї за рівнем споживання на умовні дві групи: на забезпечених та малозабезпечених (бідних). Для характеристики бідності використовують також поняття крайньої форми бідності, яка вимірюється фізіологічним мінімумом. Крайня форма бідності – це бідність, яка поряд із стандартами цивілізації асоціюється з межею виживання, тобто це такий рівень задоволення потреб людини у харчуванні, нижче якого існування людини недопустиме.

В Україні до категорії бідних відноситься четверта частина населення. Умовами подолання бідності в Україні є збільшення зайнятості населення і рівня заробітної плати, впровадження страхових принципів соціального захисту працівників. Межа бідності залежить від економічного розвитку, багатства нації, традицій, менталітету. Методика визначення межі бідності є різною в різних країнах. В європейських країнах ця межа визначається на основі врахування даних про бюджет робітників. До бідних відносять сім'ї, доходи яких складають 2/3 від середнього доходу робітників по країні. В США критерієм визначення межі бідності є структура споживання сім'ї: до бідних сімей відносять ті сім'ї, які витрачають третину доходу на продукти харчування. Згідно цієї методики, за межею бідності зараз живе понад 15% населення.

Величина прожиткового мінімуму є інструментом державної політики в подолання бідності. Його рівень є важливою складовою частиною для визначення агрегованого показника – індексу людського розвитку. Індекс людського розвитку охоплює індекс очікуваної тривалості життя при народженні людини, індекс рівня освіти, індекс рівня бідності, індекс реального ВВП на душу населення.

7.3. ЗАРОБІТНА ПЛАТА ЯК ОСНОВНА ФОРМА ДОХОДУ В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ. ФОРМИ І СИСТЕМИ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ

Суть заробітної плати

У ринкових економічних системах основним доходом населення є заробітна плата. **Заробітна плата** – це ціна послуг праці, тобто це винагорода, яку одержує найманий працівник за свою працю. Організації і фірми виплачують заробітну плату в грошовій формі, яка є найбільш гнучким засобом обліку затрат і результатів праці.

Регулювання заробітної плати здійснюється фірмою і державою. Перш за все встановлюється міра праці. Вона відбиває кількість праці, інтенсивність праці і якість праці (ступінь складності і значення роботи). В результаті з'являються норми виробітку, норми часу, норми обслуговування на тих чи інших роботах.

Праця працівників різних спеціальностей оплачується неоднаково. Ці відмінності пояснюються *принципами диференціації заробітної плати працівників*. Величина заробітної плати залежить:

- ✓ від складності праці, професійних навичок і кваліфікації робітника;
- ✓ від умов роботи, від її важкості, шкідливості для здоров'я;
- ✓ від результатів виробничої діяльності фірми в цілому;
- ✓ від існування економічної ренти. Економічна рента - це додатковий дохід, який одержують більш кваліфіковані працівники, тобто рента є платою за рідкісний ресурс – їх кваліфікацію. Її отримують відомі спортсмени, кіноактори, представники модельного бізнесу.

Номинальна та реальна заробітна плата

Заробітна плата відображає рівень добробуту людини. Проте в умовах швидкого інфляційного зростання, незважаючи на підвищення заробітних плат працівникам та зростання їхніх доходів, життєвий рівень в національній економіці знижується. Це пояснює динаміка номінальної і реальної заробітної плати.

Номинальна заробітна плата являє собою суму грошей, яку отримує працівник за виконану роботу. На її величину впливають різні чинники: рівень кваліфікації, умови й ефективність праці, кількість і якість праці.

Реальна заробітна плата визначається кількістю споживчих товарів і послуг, які можна купити за номінальну заробітну плату. Реальна зарплата залежить від ряду чинників :

- ✓ рівня номінальної зарплати;
- ✓ цін на товари і послуги, які споживає населення;
- ✓ величини податків, які сплачуються різними верствами населення в бюджет.

Форми та системи заробітної плати

Розрізняють дві основні форми заробітної плати: почасову та відрядну. **Почасова** оплата праці здійснюється за годинними (денними) тарифними ставками з урахуванням відпрацьованого часу і рівня кваліфікації

Вона передбачає такі системи: *просту погодинну систему*, що обумовлює оплату за фактично відпрацьований час, та *погодинно-преміальну*, яка враховує виконання норми, ріст продуктивності праці, якість робіт і продукції, економію ресурсів.

Відрядна форма заробітної плати застосовується на роботах, де праця піддається точному і повному обліку та широко використовуються норми виробітку. Величина заробітної плати обчислюється як добуток розцінки одиниці виробу і кількості виробів. Виділяють такі системи відрядної заробітної плати:

1) пряма відрядна – передбачає прямопропорційну залежність між зростанням обсягу виробітку і збільшенням заробітної плати;

2) відрядно-прогресивна – виготовлена продукція в межах норми виробітку оплачується за основними розцінками, а продукція понад норму оплачується за прогресивно зростаючими розцінками;

3) відрядно-преміальна – виготовлена продукція в межах норми виробітку оплачується за основними розцінками, а за продукцію понад норму за умови дотримання технологічної дисципліни виплачується премія;

4) акордна – заробітна плата встановлюється не за кожний виріб або операцію, а за весь обсяг робіт за акордними розцінками.

Останні десятиріччя характеризуються все більш широким застосуванням погодинної і відповідним скороченням відрядної заробітної плати внаслідок зростання механізації та автоматизації виробництва. У Великобританії, США, Німеччині і Франції 60-70% промислових робітників отримують погодинну заробітну плату.

7.4. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗПОДІЛУ ДОХОДІВ. СПРАВЕДЛИВІСТЬ І СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ

В країнах з розвинутою ринковою економікою з метою зменшення диференціації доходів між окремими сім'ями і подолання бідності держава регулює розподіл та перерозподіл доходів. Це регулювання держава здійснює через:

- 1) використання прогресивної шкали оподаткування;
- 2) систему державних трансфертних виплат;
- 3) розвиток програм соціального страхування;
- 4) встановлення мінімальної заробітної плати і пенсії;
- 5) індексацію фіксованих доходів при високому рівні інфляції;
- 6) регулювання цін на соціально важливу продукцію (на основні продукти харчування, предмети першої необхідності, комунальні послуги).

Перші два напрями є головними напрямками державної політики перерозподілу доходів. Прогресивний характер оподаткування означає, що частина населення з великими доходами сплачує відносно вищі податки в порівнянні з бідними.

У всіх державах ринкової економіки найменш забезпечене населення отримує соціальні виплати в формі грошових і натуральних трансфертів, а також послуг (талони на харчування, медичне обслуговування, дешеве житло, транспортні послуги тощо). Трансферти надаються як з державного, так і з місцевого бюджету і фінансуються із загальних податкових надходжень.

В усіх країнах ринкової економіки розвиваються програми соціального страхування, яке передбачає такі види: пенсійне, медичне, страхування від безробіття, страхування від нещасних випадків на виробництві. Пенсійне і медичне страхування в більшості країн здійснюється за рахунок рівних відрахувань від заробітної плати і доходів підприємства. Страхування від безробіття може здійснюватися як за рахунок відрахувань від доходів підприємців, від заробітної плати, так і за участю держави. Страхування від нещасних випадків на виробництві фінансується за рахунок відрахувань від доходів підприємців.

В Україні система державного соціального страхування і пенсійного забезпечення включає пенсійну систему та соціальне страхування на випадок безробіття, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасних випадків.

Індексація доходів державою здійснюється при високому рівні інфляції і стосується в першу чергу тих, хто отримує фіксовані доходи. Це компенсує втрату доходів в результаті зростання вартості життя. Світовий досвід проведення індексації доходів показує, що цей процес має бути диференційованим за окремими категоріями людей і в часі.

В командній економіці методи боротьби з бідністю базувались не на індивідуальній допомозі сім'ї, а на макрорегуляторах, до яких відносились збалансованість низької заробітної плати і низьких споживчих цін (продукти харчування, ліки), доступність культурних (освіта, охорона здоров'я, відпочинок) і побутових послуг (дешеве житло, транспорт). Використовувався також категоріально-груповий підхід до надання соціальних допомог (інвалідам, самотнім пенсіонерам, дітям-сиротам тощо). Ці соціальні виплати фінансувались із суспільних фондів споживання, причому як централізованих, так і на рівні підприємства.

Матеріальною основою перерозподілу доходів в Україні також є державні фінанси. Проте існуюча система оподаткування володіє

слабим ефектом перерозподілу. В Україні акцент зроблено на непрямі податки, які, як відомо, збільшують ціни і впливають не тільки на номінальні, але і реальні доходи. Це означає, що всі платники непрямих податків, в тому числі і найбільш бідна частина населення, бере участь в фінансуванні соціальних трансфертів.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Які види доходів Ви знаєте? Які відмінності існують між цими видами доходів?
2. У чому різниця між номінальними і реальними доходами?
3. Які існують форми розподілу доходів?
4. Чому існує нерівність в розподілі доходів?
5. Які Ви знаєте методи відображення та виміру нерівномірного розподілу доходів між різними верствами населення?
6. Що показує крива Лоренца?
7. Що означає коефіцієнт Джині? Як він розраховується?
8. Поясніть суть заробітної плати. Що означає номінальна та реальна заробітна плата?
9. Які існують форми та системи заробітної плати?
10. Як існують соціальні наслідки нерівномірного розподілу доходів?
11. Як визначається межа бідності?
12. Які Ви знаєте основні інструменти, за допомогою яких держава здатна впливати на зменшення нерівності в розподілі доходів між окремими фізичними особами, домогосподарствами, сім'ями?

ТЕМА 8. ВИЗНАЧЕННЯ ЦІНИ І ОБСЯГУ ВИРОБНИЦТВА ФІРМОЮ В РІЗНИХ РИНКОВИХ СТРУКТУРАХ

План викладу і засвоєння матеріалу:

- 8.1. Ринкова конкуренція: її суть, форми та значення для розвитку економіки.
- 8.2. Поведінка фірми в умовах досконалої конкуренції.
- 8.3. Особливості формування доходів фірми в умовах недосконалої конкуренції.
- 8.4. Подолання монополізму і створення конкурентних умов для ринкової економіки

Основні поняття і терміни: конкуренція, бар'єр на шляху вступу до галузі, досконала конкуренція, недосконала конкуренція, чиста монополія, природна монополія, монополістична конкуренція, олігополія, цінова війна, картель, антимонопольне законодавство.

8.1. РИНКОВА КОНКУРЕНЦІЯ: ЇЇ СУТЬ, ФОРМИ ТА ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

Суть та значення конкуренції

Конкуренція є важливим елементом ринкового механізму. Основна її роль полягає у встановленні на ринку певного порядку, який гарантує виробництво з обмежених ресурсів достатньої кількості економічних благ для задоволення зростаючих потреб. Конкуренція надає усім суб'єктам господарювання можливість вільної підприємницької діяльності. У цих умовах, орієнтуючись на отримання максимального прибутку, підприємці прагнуть домогтися переваги у виробництві товарів і їхнього збуту на ринку. Таким чином, **конкуренція** – це економічне суперництво, змагання між ринковими суб'єктами – виробниками товарів і послуг за кращі умови виробництва і збуту продукції з метою отримання максимального прибутку.

Конкуренція, як регулятор ринкової економіки, характеризується позитивними аспектами, а саме:

1. Конкуренція створює зацікавленість виробників у зниженні витрат виробництва, в удосконаленні технології, у застосуванні більш дешевих економічних ресурсів.

2. Підприємець, орієнтуючись на підвищення ефективності виробництва, сприяє економічному зростанню національної економіки.

3. Конкуренція узгоджує за допомогою ціни інтереси ринкових економічних суб'єктів.

4. Конкуренція забезпечує також суверенітет споживача.

5. Конкуренція сприяє раціональному розподілу обмежених економічних ресурсів в національній економіці.

6. Конкуренція сприяє підвищенню якості продукції, забезпечуючи тим самим потреби споживачів на вищому рівні.

Водночас конкуренція має і негативні аспекти. По-перше, конкуренція призводить до посилення нерівномірності в розподілі доходів. По-друге, конкуренція в сучасних умовах передбачає використання реклами, яка може сприяти розповсюдженню необ'єктивної інформації про характер та властивості товару і реалізації товарів не належної якості. По-третє, конкуренція може зумовити утворення монополій, які на ринку проявляються у встановленні високих цін на свою продукцію. По-четверте, монопольні прояви на ринку можуть проявлятися у поділі ринків збуту продукції і джерел сировини.

Законом України «Про захист економічної конкуренції» (2001 рік) конкуренція визначається як змагання між суб'єктами господарювання, з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обігу товарів на ринку.

Види та методи конкурентної боротьби

Пронизуючи всю систему виробництва та споживання товарів і послуг, конкуренція здійснюється в багатьох формах, які з розвитком суспільства стають дедалі різноманітнішими. Історично найстарішими формами економічної конкуренції є внутрігалузева і міжгалузева.

Внутрігалузева конкуренція виникає між виробниками однієї галузі за кращі умови виробництва та збуту продукції з метою надприбутку. Вона сприяє розвитку галузі, постійному технічному і технологічному оновленню, підвищенню ефективності функціонування галузі.

Міжгалузева конкуренція виникає між виробниками різних галузей за найбільш вигідніші умови (сфери) застосування капіталу. Вона сприяє переміщенню інвестиційних ресурсів із галузі в галузь і

ефективному їх використанню як з позицій підприємця, так і з позицій національної економіки.

На світовому ринку виникає **міжнародна конкуренція**, яка включає як внутрігалузеву, так і міжгалузеву форми конкуренції. На світовому ринку домінуюча роль належить компаніям найбільш розвинутих країн. Міжнародна конкуренція сприяє зниженню інтернаціональних затрат, збалансованому розвитку світового ринку, міграції капіталу не тільки між галузями виробництва, але й між державами світового господарства.

Конкурентна боротьба між ринковими суб'єктами проводиться відповідними методами, до яких відносять цінову і нецінову, а також добросовісну і недобросовісну конкуренцію. **Цінова конкуренція** реалізується за допомогою використання цін: фірми, що виробляють продукцію із низькими витратами виробництва, використовують низькі ціни і виграють в конкурентній боротьбі. **Нецінова конкуренція** передбачає використання реклами, надання продукції особливих якостей, постійне поновлення асортименту, обслуговування покупців продукції фірми після продажу. **Цивілізована конкуренція** може бути добросовісна і недобросовісна. *Добросовісна конкуренція* передбачає кращу якість продукції, використання реклами, розширення мережі обслуговування. *Недобросовісна конкуренція* базується на дезінформації споживачів, шпіонажі, шантажі, корупції, використанні товарної марки відомої фірми, переманюванні фахівців. **Нецивілізована конкуренція** передбачає застосування жорстких методів, спрямованих на знищення конкурентів.

В Україні недобросовісна конкуренція визначається Законом України «Про захист від недобросовісної конкуренції» (1996 р.).

*Економічні умови, в яких відбувається ринкова конкуренція і які визначають поведінку фірми, називають **ринковою структурою***. Структура ринку визначається кількістю і розміром фірм, характером продукції, легкістю входження і виходу з конкретного ринку, доступністю ринкової інформації. Відповідно ринкова структура визначається можливістю фірми впливати на ціну на свою продукцію.

Основними видами ринкових структур є досконала конкуренція, монополія, монополістична і олігополістична конкуренція. Останні три ринкові структури об'єднуються поняттям «недосконала конкуренція». Відповідно, залежно від ринкової структури, тобто від кількості учасників та характеру конкуренції у сучасній економічній науці виділяють два основні види конкуренції: *чиста (досконала) та недосконала конкуренція*.

8.2. ПОВЕДІНКА ФІРМИ В УМОВАХ ДОСКОНАЛОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

Історичні межі досконалої конкуренції – це період із XVI ст. до початку XX ст., тобто вони збігаються із епохою вільного підприємництва. Наприкінці XIX – початку XX століття досконала конкуренція використовувалась як синонім вільної конкуренції. Основоположником основ теорії досконалої конкуренції є англійський економіст Альфред Маршалл.

Досконала або чиста конкуренція – це така модель ринку, коли вплив кожного ринкового учасника економічного процесу на загальну ситуацію настільки малий, що ним можна знехтувати. Цей ринок регулюється виключно автоматичними ринковими механізмами попиту, пропозиції та ціни без втручання будь-яких державних чи недержавних інституцій. Модель чистої конкуренції має наступні характерні ознаки:

1. На ринку функціонує багато невеликих фірм, які продукують стандартизовану продукцію.

2. Кожна фірма виробляє незначну частку ринкового продукту.

3. Ціна продукції формується на ринку, а фірма пристосовується до ринкової ціни. Фірма залишається в галузі, коли високі ринкові ціни забезпечують отримання прибутку, або покидає наданий ринок, коли низькі ціни не покривають витрат виробництва.

4. Покупці і продавці на такому ринку мають однаковий доступ до інформації про виробничі ресурси, витрати виробництва, технологію виробництва, джерела фінансування, ціни тощо.

5. Відсутні бар'єри входження на ринок і виходу з нього.

У сучасній практиці господарювання розвинутих країн світу лише деякі галузі, такі, як наприклад, ринок цінних паперів та валютний ринок наближено нагадують умови досконалої конкуренції.

8.3. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ ФІРМИ В УМОВАХ НЕДОСКОНАЛОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

Якщо в економіці порушуються умови досконалої конкуренції, то починають формуватися ринки недосконалої конкуренції. Недосконала конкурентний ринок – це сучасний ринок, де покупці або продавці здатні впливати на ринкову ціну продукції. До ринку недосконалої конкуренції відносяться монополія, монополістична конкуренція і олігополія. Монополію, як і досконалу конкуренцію,

називають ідеальними ринковими структурами, оскільки в сучасному світі лише деякі галузі наближено нагадують ці полярні випадки. Для ринкової економіки сьогодні характерними є монополістична конкуренція і олігополія, які економісти називають реальними ринковими структурами.

Чиста монополія

Економічна теорія розглядає чисту монополію як ідеальну ринкову структуру, вивчення якої дає можливість краще зрозуміти ефект монополізму, а також закономірності функціонування реальних ринкових структур – монополістичної та олігополістичної конкуренції.

Чиста монополія – це ринок, де одна фірма є єдиним виробником продукту на ринок та представляє цілу галузь. Ознаками цього ринку є:

1. Продукція монополіста є унікальною, оскільки не існує заміників. Покупець змушений або купувати цю продукцію або відмовитися від неї.

2. На ринку наявні жорсткі бар'єри щодо появи нових фірм. До цих бар'єрів відносять монополічне володіння джерелами сировини, патенти, авторські права, ліцензії.

3. Монополісна фірма сама встановлює ціну на свою продукцію. На монополістичному ринку покупці не можуть впливати на ціну, вони змушені купувати продукцію у фірми-виробника за високими цінами. Проте монополіст не може безмежно підвищувати ціну на свою продукцію. Він враховує ринковий попит, оскільки із зростанням ціни ринковий попит буде зменшуватися.

Відповідно до причин виникнення монополії бувають: природні, адміністративні та економічні.

Природна монополія виникає внаслідок об'єктивних причин. Це галузь, у якій економія, зумовлена зростанням масштабів виробництва, така велика, що продукт може виробити одна фірма з найнижчими середніми витратами, ніж якби його виробляла не одна, а кілька фірм (наприклад, у енергозабезпеченні, метрополітені, комунальні послуги). В Україні у 2000 р. прийнято Закон України «Про природну монополію», який регулює діяльність цього виду монополії.

Економічна монополія, яка є найбільш поширеною, виростає на основі закономірностей господарського розвитку. Вона здійснюється через концентрацію виробництва та централізацію капіталів.

Адміністративна монополія виникає внаслідок дії державних органів, виникає в неринковому середовищі командно-адміністративної системи. Вона функціонує в умовах закритої економіки і має більшу монополістичну владу, ніж економічна монополія.

Монополіст може використати своє ринкове положення і проводити цінову дискримінацію, тобто продавати один і той самий продукт різним покупцям за різними цінами, причому ця відмінність в ціні не обумовлена різницею у витратах виробництва.

Видами цінової дискримінації є часова (вищі тарифи на міжміські телефонні розмови в робочі години і нижчі тарифи у вечірні години, вихідні і святкові дні); за соціальним статусом (проїзд в транспорті студентів, пенсіонерів і решти населення); просторова (продаж товарів за різними цінами в місті та у сільській місцевості); за рівнем доходів (різні ціни на авіаквитки для туристів і бізнесменів; послуги юриста чи лікаря багатим і бідним клієнтам).

Монополіст, який проводить цінову дискримінацію, одержує більші прибутки, виробляє і продає більшу кількість продукції.

Отже, недосконала конкуренція, в першу чергу, проявляється через монополізацію ринку, коли його учасники прагнуть до монопольної влади, причому вона тим сильніша, чим більше фірма здатна підвищувати ціну на свою продукцію шляхом обмеження випуску продукції.

Монополістична конкуренція

Монополістична конкуренція – ринок, на якому багато фірм продає диференційований товар. Доступ на цей ринок відносно вільний, тут діє нецінова конкуренція.

Ринок монополістичної конкуренції можна віднести до проміжного між чисто конкурентним і монопольним ринком. Його подібність до першого проявляється в тому, що він представлений значною кількістю невеликих за розмірами фірм (перша ознака). Проте, якщо на чисто конкурентному ринку функціонують сотні і тисячі фірм, то на цьому ринку їх кількість обмежена 25-100 виробниками.

Другою ознакою монополістичної конкуренції є виробництво диференційованої за якістю продукції, оформленням, особливостями обслуговування, розташуванням (близькістю розміщення) до споживачів, торговими марками та знаками.

Третьою ознакою є те, що кожна окрема фірма володіє лише незначною часткою цього ринку, а тому має лише дуже обмежений контроль над ринковою ціною продукту.

Четверта ознака монополістичної конкуренції – фірми широко використовують рекламу та інші інструменти нецінової конкуренції (якість продукту, умови його продажу, торгові знаки та марки тощо) з

метою привернути увагу покупця до свого продукту і збільшити свої продажі.

П'ята ознака монополістично конкурентного ринку полягає у відносно легкій появі нових фірм на цьому ринку, оскільки на ньому діють невеликі за розмірами підприємства, які не потребують великих капіталів і виробляють диференційовані продукти. Проте порівняно з чистою конкуренцією цей вступ нових виробників у галузь вимагає деяких додаткових витрат, пов'язаних із забезпеченням диференціації продукції, її рекламою, та є дещо обмеженим торговими знаками, марками та патентами.

Ринок монополістичної конкуренції сьогодні представлений виробниками одягу і взуття, поліграфічної продукції, ресторанами, бензоколонками, магазинами роздрібної торгівлі, аптеками тощо.

Олігополістична конкуренція

Олігополія (від гр. "*oligos*" - незначний; "*poleo*" - продаю) є конкуренція, за якої декілька великих фірм (від 4 до 7) виробляють і реалізують продукцію та ведуть між собою переважно нецінову конкуренцію. Прикладом може бути автомобільна промисловість США, де три гіганти – «Дженерал моторс», «Форд» і «Крайслер» виробляють більше 90% всієї продукції.

До ознак олігополістичного ринку віднесемо:

1. На ринку виробляється стандартизована продукція (цинк, цемент, сталь, алюміній) або диференційована продукція (автомобілі, літаки, сигарети, побутові електротовари, миючі засоби).

2. На ринку контроль над цінами обмежений взаємозалежністю фірм (за винятком існування змови).

3. Доступ на такий ринок ускладнений, оскільки існують бар'єри для вступу, зокрема, ефект масштабу, патенти, контроль над джерелами сировини і позик, фінансовий ризик.

4. Наявна взаємна залежність олігополістичних фірм щодо визначення цін і випуску продукції. Ця взаємна залежність фірм пояснюється наявністю не багатьох фірм і значним контролем ринку. Якщо одна із фірм захоче знизити ціну на свій продукт з метою збільшення своїх продаж, вона повинна передбачити можливу реакцію конкурентів на свої дії. Ця ж реакція може бути різною. По-перше, конкуренти можуть залишити свої ціни на попередньому рівні. В результаті фірма, яка знизила ціну, збільшить обсяг реалізації продукції. По-друге, конкуренти можуть також знизити ціни до рівня ціни фірми, яка початково вдалася до її зниження. Внаслідок цього жодна з фірм не збільшить свою частку ринку, всі фірми лише

втрачати частину прибутків. По-третє, конкуренти можуть знизити ціну в більшій мірі, ніж фірма, яка початково її знизила. В результаті фірма втрачає частку ринку і зменшує величину прибутку.

Отже, однією з особливостей олігополії є взаємозалежність фірм, що обумовлює необхідність обирати лінію своєї поведінки відповідно до дій і очікуваної реакції конкурентів. Це означає, що при визначенні цін і обсягів виробництва олігополіст повинен враховувати можливі реакції конкурентів, оскільки це реально впливає на обсяг попиту на продукцію олігополістичної фірми і її прибутки.

В умовах олігополії фірма може проводити таку стратегію: 1) цінову війну, тобто поступове зниження цін на продукцію фірм олігополістичної галузі, за допомогою якої фірми розраховують збільшити обсяги продажів і прибутки; 2) декілька фірм приймають письмову або усну угоду про встановлення цін на продукцію, обсяги виробництва кожної фірми та розподіл ринків збуту, утворюючи картель. Практично картель функціонує на ринку як монополіст, створюючи бар'єри для входження на ринок нових фірм, обмежуючи доступ інших фірм до джерел сировини й енергоносіїв, використовуючи переваги великого капіталу.

В реальній дійсності спостерігаються *дві основні тенденції щодо олігополістичного ціноутворення*:

1) олігополістичні ціни мають тенденцію до стабільності, коли конкуренти не перебувають у змові один з одним, тобто діють незалежно і не домовляються про ціни і частку свого ринку;

2) олігополістичні ціни можуть змінюватись, коли фірми проявляють тенденцію до співробітництва, вступаючи у таємну чи відкриту змову.

8.4. ПОДОЛАННЯ МОНОПОЛІЗМУ І СТВОРЕННЯ КОНКУРЕНТНИХ УМОВ ДЛЯ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Монополізація економіки є об'єктивним економічним процесом в економіці, оскільки прагнення максимізувати прибуток, а також збільшити свою частку на ринку веде до збільшення розмірів виробництва і до об'єднання чи злиття фірм. Цей процес має як позитивні, так і негативні аспекти. До позитивних наслідків монополізації економіки віднесемо низькі витрати великого виробництва; можливості розвитку науки і техніки; підготовку і перепідготовку висококваліфікованих фахівців.

Проте монополізація економіки негативно впливає на функціонування ринкового механізму. По-перше, вона порушує

оптимальний характер розподілу економічних ресурсів у національній економіці. По-друге, вона обмежує конкуренцію на ринку і створює перешкоди для входу на ринок інших фірм. По-третє, монополія нав'язує партнерам свої умови виробництва і реалізації продукції. По-четверте, монополія встановлює високі ціни на свою продукцію, в результаті отримує монополійні надприбутки. По-п'яте, відбувається перерозподіл національного доходу на користь монополій.

Зародження недосконалої конкуренції та монополізація економіки як об'єктивний економічний процес змінює механізм ринкового господарювання – саморегульований ринок перетворюється у регульований. Також змінюється механізм ціноутворення – виникає монополійна ціна як головний елемент регульованого ринку.

В сучасних умовах завдяки існуванню потужних інвестиційних можливостей існує реальна тенденція до монополізації економіки. Показниками монополійної влади є індекс Лернера та індекс Герфідалья-Ніршмана. *Індекс Лернера* розглядає високий прибуток як ознаку монополії, розраховується як частка прибутку у монополійній ціні. *Індекс Герфідалья-Ніршмана* – вимірює концентрацію ринку, оцінюючи частку продажу фірми у процентах і підсумовує ці частки, піднесені до квадрата. Індекс Герфідалья-Ніршмана для досконалої конкуренції складає $100^2 = 10000$. Ринок вважається монополізованим, коли цей індекс складає 1800 і більше. Згідно українського законодавства підприємство є монополістом, якщо його частка на ринку певного товару перевищує 35%.

В країнах з ринковою економікою держава проводить *антимонопольну політику* за допомогою розробки та реалізації антимонопольного законодавства. *Антимонопольне законодавство* – це сукупність нормативно-правових актів, які спрямовані проти монополізації ринків та таємних угод між фірмами. Тобто це заходи, які визначають організаційні і правові засади розвитку конкуренції.

Перший антимонопольний закон було прийнято у Канаді в 1889 р. Подібний закон у 1890 р. було прийнято і в США - так званий Акт Шермана. До початку 90-х років ХХ ст. антимонопольне законодавство було прийнято більше, ніж у 40 країнах. Національні законодавства відображають специфічні умови своїх країн. Разом з тим антимонопольне законодавство має єдині основи. Воно, по-перше, ставить під державний контроль злиття компаній. По-друге, забороняє угоди і змови фірм щодо цін і умов торгівлі. По-третє, воно попереджує недобросовісну конкуренцію.

В Україні у 1992 р. було прийнято Закон України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції

у підприємницькій діяльності», який визначає правові засади здійснення державного контролю за дотриманням норм антимонопольного законодавства. Іншими законами, спрямованими на розвиток конкурентних умов у вітчизняній економіці, є Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» (1996 р.), Закон України «Про природні монополії» (2000 р.), Закон України «Про захист економічної конкуренції» (2001 р.).

Законом України «Про Антимонопольний комітет України» (1993 р.) в Україні для реалізації антимонопольної політики створено Антимонопольний комітет. До його компетенції входять: розробка заходів з розвитку конкуренції, демонополізації виробництва і обігу; розукрупнення високомонополізованих структур; комплексний аналіз стану ринків і конкуренції на них; підготовка пропозицій з питань удосконалення антимонопольного законодавства; розгляд справ про порушення антимонопольного законодавства.

Антимонопольне регулювання ринкової економіки крім законодавчих заходів передбачає економічні, адміністративні та соціальні заходи. *Економічні заходи* передбачають: контроль за цінами та обсягами виробництва; підвищення оподаткування прибутків монополій; вплив на умови входження фірми у галузь. *Адміністративні заходи* – це демонополізація, тобто організаційний розподіл великих виробничих монопольних об'єднань, екологічне регулювання діяльності монополій. *Соціальні заходи* означають гарантування безпеки товарів для споживачів.

Отже, антимонопольне законодавство в сучасних умовах поставило певні перепони монополізації ринкової економіки. Одночасно держава виступає гарантом збереження конкуренції в її цивілізованих формах.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Які види конкуренції існують в ринкових умовах?
2. Які ознаки ринку досконалої конкуренції?
3. Що означає недосконала конкуренція?
4. В чому суть чистої монополії?
5. Які ознаки ринку монополістичної конкуренції?
6. Які ознаки ринку олігополістичної конкуренції?
7. Які форми монополії ви знаєте?
8. Що таке антимонопольне законодавство?
9. Які показники вимірюють монопольну владу? У чому їх суть?
10. Які заходи передбачає антимонопольне регулювання?

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ ДО МОДУЛЯ 1

Адміністративно-командна система управління економікою – жорстко централізоване, тотальне державне управління економічним розвитком країни на основі директивного плану.

Акціонерне товариство – форма об'єднання капіталів учасників акціонерного товариства. Акції дають право акціонеру на отримання доходу та участь в управлінні товариством.

Акція – це вид цінного паперу без встановленого терміну обігу, який свідчить про пайову участь у статутному фонді акціонерного товариства і дає право на участь в управлінні підприємством та отримання прибутку у формі дивіденду.

Антимонопольне законодавство – це нормативні акти, які визначають організаційні і правові засади розвитку конкуренції, заходи попередження, обмеження і припинення монопольної діяльності та нечесної конкуренції.

Бар'єр на шляху вступу до галузі – будь-які дії, що перешкоджають проникненню в галузь нових фірм.

Бухгалтерський прибуток – це різниця між валовим доходом і бухгалтерськими витратами.

Бухгалтерські витрати – це зовнішні витрати.

Валовий дохід – виручка від реалізації продукції.

Венчурне підприємництво здійснюється у сфері фінансування високотехнологічних проектів з метою отримання максимального прибутку.

Види недосконалої конкуренції – монополістична конкуренція, монополія, олігополія, моносонія, олігосонія.

Види підприємницької діяльності – виробнича, фінансова, комерційна, інноваційна, посередницька, страхова.

Виробництво – це процес створення економічних благ, необхідних для задоволення різноманітних потреб людей.

Витрати виробництва – вартісна оцінка затрат економічних ресурсів, здійснених підприємцями задля виробництва продукції.

Відсоткова номінальна ставка – ставка відсотка за поточного курсу без поправки на інфляцію, яка сплачується власникові капіталу за використання взятих у позику його коштів.

Відсоткова реальна ставка – номінальна відсоткова ставка, очищена від впливу інфляції (за мінусом темпу інфляції).

Відсоток – плата за використання грошей або позики.

Власність – основа економічного ладу суспільства; це складні економічні відносини між людьми, які мають місце у виробництві, з приводу привласнення засобів виробництва та його результатів; це сукупність суспільних відносин – економічних, соціальних, політичних, національних, морально-етичних, релігійних тощо.

Внутрішні витрати – це витрати фірми, пов'язані з використанням власних ресурсів.

Господарський механізм – це сукупність форм і методів регулювання економічних процесів та суспільних дій господарюючих суб'єктів.

Гроші – продукт історичного розвитку товарного виробництва, товар особливого роду, який виконує роль загального еквівалента.

Грошові доходи населення – основний вид особистих доходів людей, отриманих у формі заробітної плати (головна форма доходу), пенсії, грошових допомог, стипендій тощо.

Держава – ринковий суб'єкт, формує правове середовище, через податки й трансферти перерозподіляє доходи, ресурси, забезпечує громадян суспільними благами, стабілізує розвиток економіки.

Домогосподарство – це економічна одиниця, що складається з однієї або більше осіб, яка володіє ресурсами, постачає ними економіку і використовує отримані доходи для купівлі товарів і послуг, які задовольняють матеріальні потреби його членів.

Досконала конкуренція – ринок, де велика кількість фірм продає стандартизовані товари, фірма не може контролювати ціну товару, ціну встановлює ринок.

Дохід – це грошова сума, яка регулярно і на законних підставах поступає в розпорядження суб'єктів ринку і використовується для задоволення потреб.

Економіка – це історично визначена сукупність економічних відносин між людьми у сфері виробництва, розподілу, обміну і споживання економічних благ; це економіка суспільства, яка характеризується певним типом власності, метою розвитку виробництва, методами господарювання.

Економікс – термін, введений в кінці XIX ст., який в XX ст. в західних країнах витиснув традиційну назву економічної науки “політекономія”.

Економічна рента – ціна за використання землі та інших природних ресурсів, пропозиція яких абсолютно нееластична.

Економічна система – це спосіб організації національної економіки, тобто організаційний механізм, в межах якого відбувається виробництво, обмін, розподіл та споживання матеріальних благ.

Економічний прибуток – це різниця між валовим доходом і економічними витратами.

Економічні блага – це засоби задоволення людських потреб.

Економічні відносини – це відносини між людьми з приводу виробництва, розподілу обміну і споживання економічних благ.

Економічні закони відображають постійні причинно-наслідкові взаємозв'язки і взаємозалежності між економічними процесами і явищами.

Економічні інтереси – це усвідомлене прагнення економічних суб'єктів задовольнити певні потреби, які є спонукальним мотивом їхньої господарської діяльності.

Економічні категорії – це абстрактні поняття, які виражають суттєві властивості економічних процесів і явищ.

Економічні потреби – це потреба в економічних благах.

Економічні ресурси – це земля, праця і капітал.

Економічні течії ХХ століття – кейнсіанство, інституціоналізм, монетаризм.

Еластичність попиту за ціною – це зміна обсягу попиту в процентах в результаті зміни ціни на один процент.

Еластичність пропозиції – це чутливість пропозиції до змін, що відбуваються в ціні товару, який підприємець готовий поставити на ринок.

Ефективність виробництва – це результативність виробництва.

Закон Енгеля - вперше обґрунтований німецьким статистиком Енгелем (XIX ст.) тісний взаємозв'язок між рівнем доходів і структурою витрат сім'ї. Відповідно до закону із зростанням доходів сім'ї частка витрат на харчування знижується, частка витрат на придбання одягу, оплату житла та комунальних послуг змінюється не суттєво. Помітно зростає частка витрат на задоволення культурних, освітніх, юридичних та інших потреб та відпочинку.

Заробітна плата – ціна послуг праці, яку сплачує роботодавець найманому працівникові.

Здатність до підприємницької діяльності – здатність людини виконувати певне поєднання ресурсів для виробництва товару, ухвалювати послідовні рішення, створювати новинки та йти на ризик.

Земельна рента - дохід, який отримують землевласники, реалізуючи свою власність на землю, тобто це дохід фактора виробництва, пропозиція якого є абсолютно нееластичною

Земля, природні ресурси – природні ресурси («дармові блага природи»), які можуть бути використані для виробництва товарів і послуг.

Змішаний тип економічного зростання - забезпечується за рахунок збільшення кількості застосовуваних факторів виробництва та кращого їх використання та якісного вдосконалення.

Зовнішні витрати – витрати на економічні ресурси, які фірма купує на стороні.

Інвестиції в людський капітал – це витрати на здобуття освіти, кваліфікації, підготовку і перепідготовку працівників, підтримку здоров'я, інформаційне забезпечення тощо.

Індивідуальний розподіл доходів – це розподіл доходів між окремими домогосподарствами, фізичними особами або сім'ями.

Індивідуальні підприємства (одноосібне володіння) – це власність однієї особи, котра покладає на себе не тільки фінансовий ризик, а й відповідальність за управління.

Інжиніринг – система надання послуг фірмою-консультантом фірмі-клієнту при будівництві промислових та інших об'єктів.

Інфраструктура ринку – сукупність інститутів, служб, підприємств, організацій, які забезпечують динамічну стабільність ринкової економіки.

Капітал – це вкладення, які дають змогу отримати дохід.

Капітал фізичний – це капітальні (інвестиційні) товари, засоби виробництва.

Кейнсіанська економічна теорія – макроекономічна концепція, відповідно якої ринкова економіка не забезпечує повне використання ресурсів, для досягнення повної їх зайнятості слід застосовувати фіскальну і кредитно-грошову політику.

Класична політекономія – система економічних поглядів епохи становлення капіталізму. Школа започатковує і розвиває трудову теорію вартості, ринок розглядає як саморегулюючу систему.

Коефіцієнт Джині – показник, який визначається на основі кривої Лоренца і характеризує ступень нерівності в розподілі доходів.

Конкуренція – це економічне суперництво, головна ознака ринкової економіки.

Короткострокові витрати фірми – це постійні і змінні витрати.

Крива виробничих можливостей – це крива, яка вказує на можливість альтернативного використання економічних ресурсів і ефективне їх використання за умов повної зайнятості і повного обсягу виробництва.

Крива Лоренца – це крива, яка ілюструє фактичний нерівномірний розподіл доходів в суспільстві.

Людський капітал – це запас знань, навичок, здібностей і мотивацій людини, а також її здоров'я, які доцільно і ефективно використовуються у суспільному виробництві.

Маржиналізм – теорія, яка пояснює економічні процеси, використовуючи граничні величини.

Меркантилізм – перша школа політекономії, яка виражає інтереси торгових працівників у період первісного нагромадження капіталу.

Методи економічної теорії – це сукупність прийомів, засобів і принципів, за допомогою яких досліджуються економічні процеси і явища.

Мікроекономіка – це розділ економічної теорії, який вивчає поведінку та взаємодію окремих економічних суб'єктів (фірм, домогосподарств).

Мінімальна заробітна плата - встановлюється національним законодавством і має забезпечити мінімальні потреби працівників та їх сімей та певний соціальний захист; найнижча заробітна плата, яку підприємці виплачують на законних підставах.

Монетарне правило – маса грошей має щороку збільшуватися темпами, що дорівнюють потенційному темпу зростання реального ВВП; грошова маса має стійко зростати темпом від 3 до 5%.

Монополістична конкуренція – ринок, на якому багато фірм продає диференційований товар; доступ на цей ринок відносно вільний; тут діє нецінова конкуренція.

Натуральне виробництво – це тип господарювання, за якого продукти праці призначаються для задоволення потреб власного виробництва чи окремого виробника, членів його сім'ї.

Неекономічні блага – це такі блага, які надаються людині природою, тобто без прикладення праці, у необмеженій кількості (повітря, морська вода, сонячне тепло тощо).

Номінальна заробітна плата – сума грошей, яку отримує власник робочої сили за певний проміжок часу (годину, день, місяць).

Нормальний прибуток – мінімальний дохід, який втримує підприємця у певній сфері бізнесу.

Об'єкти економічних інтересів – економічні блага (товари, послуги, інформація тощо).

Оборотний капітал - частина промислового капіталу, яка функціонує у вигляді предметів праці, обертаючись і переносячи свою

вартість на новостворену продукцію протягом одного виробничого циклу.

Олігополія – ринок, на якому кілька фірм продають стандартизований або диференційований товар, доступ на такий ринок ускладнений, контроль над цінами обмежений взаємозалежністю фірм (за винятком існування змови), на цьому ринку звичайно діє сильне нецінова конкуренція.

Основний капітал – частина промислового капіталу, яка функціонує протягом кількох виробничих циклів, частинами переносючи свою вартість на новостворену продукцію.

Паперові гроші – номінальні знаки повноцінних (золотих) грошей в обігу.

Партнерство ґрунтується на спільному (пайовому) формуванні громадянами чи юридичними особами статутного капіталу, на розподілі прав та відповідальності залежно від частки у статутному фонді та місця у структурі управління товариством.

Перехідна економічна система України – це перехід від адміністративно-командної до соціально орієнтованої ринкової системи.

Підприємництво – як економічна категорія виражає відносини між суб'єктами господарської діяльності, спрямованої на досягнення такої комбінації економічних ресурсів, яка здатна максимізувати прибуток і підірвати монополію конкурентів.

Позичковий відсоток – це винагорода, яку одержує власник грошей за те, що надав їх суб'єктам господарювання для користування.

Позичковий капітал – це грошовий капітал, який надається його власниками або розпорядниками як позика з метою отримання доходу у формі процента.

Політекономія (економічна теорія) – це наука, яка вивчає економічні закони функціонування і розвитку економічних систем, діяльність економічних суб'єктів, спрямовану на ефективне використання обмежених економічних ресурсів з метою максимального задоволення безмежних людських потреб.

Політика доходів – урядова політика впливу на грошові доходи (заробітну плату) і на ціни товарів і послуг, а отже на реальні доходи.

Попит – це платоспроможна потреба у певному товарі.

Проблема економічного вибору – це вирішення протиріччя між обмеженістю економічних ресурсів і необмеженістю людських потреб.

Продуктивні сили – це сукупність засобів виробництва, працівників, науки, технологій, інформації, методів організації та управління виробництвом, що використовуються при виробництві економічних благ.

Прожитковий мінімум – це законодавчо визначений набір товарів і послуг, виражених у грошах, необхідний для забезпечення фізіологічних та соціально-культурних потреб людини та збереження її здоров'я.

Природна монополія – галузь, у якій економія, зумовлена зростанням масштабів виробництва, така велика, що продукт може виробити одна фірма з найнижчими середніми витратами, ніж якби його виробляла не одна, а кілька фірм.

Пропозиція – це кількість товарів, які виробники можуть і хочуть виробити за певною ціною, а також запропонувати їх покупцю.

Ринкова економіка – система суспільного виробництва з переважним впливом ринку.

Ринкова рівновага – це ситуація на ринку, коли обсяг попиту дорівнює обсягу пропозиції.

Рівень бідності – частка населення з доходом, який є нижчим за встановлений урядом офіційний рівень бідності. Внаслідок відчутного зниження грошових доходів населення в 90-і роки ХХ ст. до 90% громадян України опинилися нижче офіційно встановленої межі бідності, а 10% - нижче від межі фізичного виживання.

Роздержавлення і приватизація – це ліквідація монополії держави на засоби виробництва, яка відокремлювала працівника від власності та влади; її метою є створення багатуокладної соціально орієнтованої ринкової економіки і забезпечення рівноправності усіх форм власності.

Рушійні сили економічного розвитку – взаємодія потреб та інтересів економічних суб'єктів.

Соціальна політика - комплекс соціально-економічних заходів держави та фірм, спрямованих на послаблення нерівності в доходах, захист від безробіття та підвищення цін, утвердження справедливості, забезпечення добробуту людей.

Споживчий мінімальний бюджет сім'ї – прожитковий мінімум, необхідний рівень споживання благ для забезпечення нормальної життєдіяльності людини. Визначається у натуральній і в грошовій формі.

Споживчі блага – товари і послуги, призначені для безпосереднього задоволення людських потреб.

Суб'єкти економічних інтересів - окремі індивіди, сім'ї, домогосподарства, колективи, групи людей, держава, суспільство в цілому.

Суб'єкти ринку – домогосподарства, фірми і держава.

Суспільний поділ праці - це спеціалізація виробників на виготовленні певних продуктів або за певними видами діяльності.

Типи економічних систем – ринкова, змішана, командна і традиційна економічна система.

Типи підприємців – підприємець-власник, підприємець-орендар, підприємець-менеджер.

Товарне виробництво - це тип господарювання, за якого продукти праці виробляються для продажу на ринку, для задоволення суспільних потреб, що визначаються ринком.

Традиційна економіка – економічна система, у якій традиції та звичаї визначають практику використання рідкісних ресурсів.

Трансфертні платежі – це соціальна виплата фізичній особі або сім'ї, яку вона отримує із центрального або місцевого бюджету.

Фізіократи – концепція економічної організації аграрно-індустріального виробництва в ХУІІІ ст. Джерело багатства – це праця в аграрному виробництві.

Фізіологічний мінімум – вартісна величина середньодушового сукупного доходу, що забезпечує такий рівень задоволення потреб у споживанні, нижче якого існування людини недопустиме.

Фірма – організація, що використовує ресурси для виробництва товару або послуги з метою отримання прибутку; володіє або управляє одним або кількома підприємствами.

Форми суспільної власності – державна і колективна.

Функції грошей – міра вартості, засіб обігу, засіб нагромадження, засіб платежу.

Функції держави – законодавча, стабілізуюча, розподільча.

Функції ринку – регулююча, стимулююча, розподільча, інформативна, інтегруюча.

Функціональний розподіл доходів – це розподіл національного доходу між власниками економічних ресурсів, які виконують в національній економіці різні функції.

Ціна – це грошова сума, яку одержує виробник за конкретний товар. Вона залежить як від затрат на виробництво, так і від попиту і пропозиції.

Ціна землі - капіталізована земельна рента.

Цінова війна – поступове зниження цін на продукцію фірм олігополістичної галузі, за допомогою якого фірми розраховують збільшити обсяги продажів і прибутки.

Чиста монополія – одна фірма виробляє і продає унікальний продукт, який не має на ринку заміників, фірма сама визначає ціну на свою продукцію, а доступ на такий ринок жорстко обмежений бар'єрами.

Швидкість обігу грошей – частота переходу грошової одиниці від одного суб'єкта товарно-грошових відносин до іншого у процесі виконання грошима своїх функцій.

«Шокова терапія» – комплекс радикальних, прискорених у часі заходів держави, спрямованих на досягнення глибоких перетворень в економічній, соціальній, політико-правовій та ідеологічній сферах суспільства.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО МОДУЛЯ 1

ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ, МЕТОД ТА ФУНКЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

1. Яке з визначень поняття "економіка" найбільш повно передає її зміст? Економіка -

- а) це господарська сфера;
- б) це сфера діяльності людей, де створюються і використовуються життєві блага для задоволення людських потреб;
- в) економіка - це фундаментальна наука;
- г) це процес виробництва і розподілу життєвих благ.

2. Суспільне виробництво є основою розвитку людини, бо:

- а) воно створює життєві блага;
- б) в ньому використовуються усі продуктивні сили;
- в) воно базується на трудовій діяльності людей;
- г) в ньому індивіди проводять найбільш активний період життя, спілкуються, обмінюються досвідом, збагачуються взаємно.

3. Виберіть найбільш повне визначення предмету економічної теорії:

- а) економічна теорія вивчає діяльність, яка включає виробництво і обмін товарами;
- б) економічна теорія вивчає величини, зміна яких впливає на стан національної економіки (ціни, виробництво, зайнятість тощо);
- в) економічна теорія вивчає, як суспільство використовує обмежені виробничі ресурси, необхідні для виробництва різних товарів з метою задоволення потреб його членів;
- г) економічна теорія - це наука, яка вивчає грошову та банківську систему, капітал, національне багатство.

4. Мікроекономіка визначається як розділ економічної теорії, яка вивчає:

- а) роль держави в економіці;
- б) глобальні тенденції розвитку людського суспільства
- в) поведінку споживача і виробника в ринкових умовах;
- г) ті ж проблеми, що і традиційна політична економія.

5. Хто першим ввів у користування термін "політична економія"?

- а) Дж. Кейнс;
- б) А. Монкретьєн;
- в) А. Сміт;
- г) Арістотель.

6. Термін "економікс" отримав визнання після того, як був вперше використаний у заголовку праці:

- а) Жана Батіста Сея;
- б) Поля Самуелсона;
- в) Альфреда Маршалла;
- г) Джона Кейнса

7. Макроекономіка визначається як розділ економічної теорії, що вивчає:

- а) роль держави в економіці;
- б) глобальні тенденції розвитку людського суспільства
- в) процеси, що протікають у національній економіці, взяті в цілому;
- г) ті ж проблеми, що і традиційна політична економія.

8. Економічна категорія - це:

- а) поняття, що відображає сутнісний бік економічного явища;
- б) поняття, внесені до економічної енциклопедії;
- в) поняття, що характеризує той чи інший стан економіки;
- г) термін, що використовується в економічній науці.

9. Стійкі, сутнісні, постійно повторювані зв'язки між економічними явищами — це:

- а) поняття;
- б) економічні категорії;
- в) економічні закони;
- г) економічна політика.

10. Економічні закони відрізняються від законів природи тим, що вони:

- а) об'єктивні;
- б) суб'єктивні;
- в) діють лише в людському суспільстві;
- г) не можуть мати формалізованого вираження.

11. Яке з визначень точніше передає сутність індуктивного методу пізнання?

- а) рух від окремих фактів до загальних висновків;
- б) висування гіпотез та подальша їх перевірка на фактах;
- в) попереднє формування економічних законів та їх подальша перевірка на фактах.
- г) правильна відповідь відсутня.

12. Яке з визначень точніше передає сутність дедуктивного методу пізнання?

- а) висування гіпотез та їх подальша перевірка на фактах;
- б) вимушене спрощення об'єкту, що досліджується для глибокого вивчення його окремих сторін;
- в) проведення експерименту, на підставі якого формується певна залежність між економічними явищами.

13. Якими причинами можна пояснити існування економічних проблем?

- а) активним впливом держави на економіку;
- б) збільшення населення землі;
- в) наявністю безробіття та інфляції;
- г) необмеженими бажаннями людей і обмеженістю ресурсів.

14. До основних економічних цілей суспільства не можна віднести:

- а) досягнення економічного зростання;
- б) досягнення стабільного рівня цін;
- в) зниження витрат виробництва на підприємстві.
- г) забезпечення повної зайнятості.

15. Основне значення економічної науки полягає у тому, що вона:

- а) допомагає підприємцям успішно вести бізнес;
- б) вивчає економічні закони;
- в) розкриває людині істинні мотиви її поведінки;
- г) показує раціональні способи задоволення потреб людей.

ТЕМА 2. ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА

1. Економічні потреби - це фактично:

- а) намагання виробити більше продукції для людей;
- б) попит у формі бажання на необхідні життєві блага;
- в) прагнення мати для себе найбільше благ;
- г) правильної відповіді немає.

2. Відмінності у потребах людей зумовлюють такі чинники:

- а) фізіологічні особливості;
- б) географічні, кліматичні особливості;
- в) соціально-культурні орієнтири;
- г) ступінь інформованості;
- д) правильні всі відповіді.

3. Які потреби становлять основу піраміди А.Маслоу?

- а) самореалізація;
- б) фізіологічні;
- в) намагання уникнути ризику;
- г) потреба у визнанні.

4. Що характерне для економічних благ?

- а) вони є дарами природи;
- б) існують в необмеженій кількості;
- в) вони є результатом господарської діяльності;
- г) усі відповіді правильні.

5. Економічні інтереси - це:

- а) усвідомлені потреби (умови) існування, прагнення суб'єктів їх задовольнити, що є мотивом для господарської діяльності;
- б) збуджувачі імпульсивної енергії людини, породжені спільною працею;
- в) діалектична закономірність розвитку, який відбувається ніби по спіралі;
- г) боротьба за отримання більшої вигоди.

6. Хто виступає суб'єктами економічних інтересів?

- а) окремі індивіди та домогосподарства;
- б) трудові колективи та фірми;
- в) суспільство загалом;

г) усі відповіді правильні.

7. Які з названих нижче факторів можна віднести до факторів виробництва?

- а) природні ресурси (земля, корисні копалини, водні ресурси);
- б) фізичні та розумові здібності людини, що використовуються для виробництва товарів і послуг;
- в) капітальні блага;
- г) здібність людей приймати раціональні рішення, вміти ризикувати;
- д) усі попередні відповіді вірні.

8. Проблему обмеженості ресурсів:

- а) можна вирішити за умов жорсткої економії всіх ресурсів;
- б) можна вирішити за умов жорсткого обмеження потреб усіх суб'єктів економіки;
- в) можливо вирішити лише в майбутньому, коли рівень розвитку науки і техніки дозволить суттєво збільшити виробництво товарів;
- г) неможливо вирішити за жодних умов.

9. Економічне поняття «обмеженість ресурсів» означає:

- а) відсутність у країні певних природних ресурсів;
- б) неможливість задоволення всіх людських потреб;
- в) стан ресурсів у період економічного спаду;
- г) високі ціни на товари, які обмежують їх придбання.

10. Внаслідок обмеженості економічних ресурсів і необмеженості потреб економічний суб'єктів перед ними постає:

- а) проблема вибору;
- б) проблема координації дій усіх учасників ринку;
- в) проблема справедливого розподілу доходів;
- г) проблема грошової оцінки ресурсів.

11. Крива виробничих можливостей ілюструє:

- а) кількість виробничих ресурсів, що має суспільство;
- б) обмеженість ресурсів та безмежність потреб;
- в) альтернативи виробництва двох товарів при обмежених ресурсах;
- г) альтернативи споживання двох товарів при обмежених ресурсах.

12. За умови економічного зростання крива виробничих можливостей:

- а) переміститься ліворуч;
- б) переміститься праворуч;
- в) не буде переміщуватися;
- г) правильна відповідь не наведена.

13. Виробництво, яке розглядають не як окремий акт, а як безперервний процес, називається:

- а) інвестуванням;
- б) зростанням;
- в) відтворенням;
- г) правильна відповідь не наведена.

14. При якому відтворенні процес виробництва повторюється з року в рік у незмінних масштабах?

- а) простому;
- б) зростаючому;
- в) розширеному;
- г) правильна відповідь не наведена.

15. Виробництво є ефективним, якщо:

- а) в ньому забезпечено повне використання трудових ресурсів;
- б) забезпечено неповне використання всіх наявних ресурсів;
- в) забезпечено повне використання виробничих ресурсів;
- г) в ньому не діє закон граничної продуктивності виробництва.

ТЕМА 3. ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА. ВІДНОСИНИ ВЛАСНОСТІ

1. Керуючись питанням «для кого виробляти?», підприємці повинні враховувати в першу чергу:

- а) смаки та вподобання споживачів;
- б) очікування споживачів;
- в) статеву-вікову групу населення та національні традиції;
- г) грошові доходи споживачів.

2. Проблема «що виробляти?»

а) може стояти тільки перед приватними підприємцями, але не перед державними підприємствами;

б) може розглядатися як проблема вибору альтернативи на кривій виробничих можливостей;

в) виникає тільки в командній економіці, якщо планові органи не володіють достовірною інформацією ;

г) виникає тільки в ринковій економіці внаслідок стихійності ринкового механізму.

3. Фундаментальна проблема будь-якої економічної системи це:

- а) інвестиції;
- б) спосіб виробництва;
- в) споживання;
- г) розподіл благ;
- д) обмеженість ресурсів.

4. Для економіки розвинутих країн світу сьогодні характерним є:

- а) незначна роль держави;
- б) пошук оптимального поєднання ринкового та державного регулювання економіки;
- в) істотне зростання економічної ролі держави;
- г) швидке просування до економічної моделі класичного типу.

5. Основними економічними суб'єктами змішаної економіки є:

- а) домогосподарства, підприємства, менеджери;
- б) наймані працівники, домогосподарства, підприємства;
- в) підприємці, держава, власники капіталу;
- г) держава, домогосподарства, підприємства;
- д) власники землі, підприємці, домогосподарства.

6. Особливістю командно-адміністративної системи є:

- а) директивне визначення державою основних параметрів діяльності підприємств;
- б) планування господарської діяльності підприємствами;
- в) державне регулювання економіки;
- г) правильні відповіді "А", "Б".

7. Адміністративно-командна економіка - це економічна система, в якій поведінка суб'єктів визначається переважно:

- а) традиціями;

- б) центральною владою;
- в) ціновим механізмом;
- г) переговорами між суб'єктами.

8. Для характеристики української економіки 90-х років XX століття підходить термін:

- а) традиційна економіка;
- б) кризова економіка;
- в) перехідна економіка;
- г) ринкова економіка.

9. Які ознаки не притаманні належною мірою ринку, що встановився в Україні в 90-х роках XX століття?

- а) регульованість, конкурентність;
- б) монополізм, класовість;
- в) структурна недосконалість, контрольованість з боку держави;
- г) корумпованість, мафіозність.

10. Ринкова трансформація економіки України:

- а) означає розширення соціального захисту населення на основі механізмів перерозподілу;
- б) ґрунтується на ідеях лібералізму;
- в) означає повернення до соціально-класової рівності К.Маркса;
- г) передбачає централізоване ціноутворення.

11. Особливості становлення ринкової економіки в Україні обумовлені:

- а) глобалізацією світової економіки;
- б) традиціями;
- в) впливом сучасних тенденцій розвитку світового господарства;
- г) усі відповіді правильні.

12. Власність як економічна категорія виражає:

- а) суспільні відносини розвитку господарства;
- б) зміст праці, використання продуктивних сил;
- в) систему відносин між людьми з приводу присвоєння ними речей;
- г) право людей на присвоєння майна (речей).

13. Об'єктами власності служать:

- а) життєві блага і все, що ціниться людьми;

- б) суспільні відносини та управління економікою;
- в) культура, мистецтво, мораль, традиції і звичаї;
- г) ринок і підприємницька діяльність на ньому.

14. Суб'єктами приватної власності є:

- а) окремі індивіди;
- б) домогосподарства;
- в) корпорації;
- г) усі відповіді правильні.

15. Суб'єктами державної власності є:

- а) центральний банк;
- б) урядові інституції;
- в) міністерства;
- г) усі відповіді правильні.

ТЕМА 4. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

1. *Натуральне господарство - це така форма організації економіки, за якої:*

- а) продукти праці виробляються для обміну на ринку;
- б) існує економічна відособленість товаровиробників;
- в) продукти виробляються для власного споживання в господарстві;
- г) усі відповіді правильні.

2. *Серед важливіших об'єктивних передумов виникнення ринку у першу чергу слід виділити:*

- а) науково-технічний прогрес;
- б) суспільний поділ праці і відокремлення товаровиробників;
- в) еволюцію відносин власності;
- г) розвиток економічних відносин.

3. *Які твердження відображають сутність товарного виробництва?*

- а) товарне виробництво існує лише за умови розподілу праці;
- б) товарне виробництво передбачає виробництво продукту для споживчих потреб товаровиробника;
- в) товарне виробництво неможливе без обміну;

г) товарне виробництво передбачає виробництво товарів для задоволення потреб споживачів?

4. Недосконалість бартерного обміну пояснюється тим, що:

- а) він дає учасниками бартерної угоди уникати сплати податків;
- б) він незручний і значно звужує сферу обміну;
- в) він безпосередньо сприяє збільшенню масштабів тіньової економіки в країні;
- г) усі відповіді правильні.

5. Ринок як економічна категорія виражає:

- а) сукупність зв'язків між фазами суспільного відтворення;
- б) виробничі відносини як форму розвитку продуктивних сил;
- в) певну сукупність економічних відносин з приводу виробництва життєвих благ з метою їх обміну (купівлі-продажу);
- г) систему відносин власності у суспільстві.

6. Стимулююча функція ринкової економіки здійснюється у:

- а) створенні нових товарів та послуг
- б) створенні та впровадженні інноваційних технологій виробництва, організації, управління;
- в) сприянні інтенсифікації виробництва;
- г) усі відповіді вірні.

7. Конкуренція як основна регулююча та координуюча сила ринкової економіки забезпечує:

- а) більш повне і ефективне використання обмежених ресурсів;
- б) взаємне урівноваженні рішень та дій економічних суб'єктів;
- в) оптимальний компроміс усього суспільства;
- г) усі відповіді вірні.

8. Яке завдання виконує інфраструктура ринку?

- а) формує ринковий попит;
- б) здійснює відбір найефективніших підприємницьких структур;
- в) обслуговує ринок, забезпечуючи можливості виконання властивих йому операцій;
- г) всі відповіді правильні.

9. Обіг грошей здійснюється в межах грошової системи, яка є:

- а) встановленим курсом національної грошової одиниці, порядком обміну її на іноземну;

- б) засобом державного регулювання фінансово-кредитних відносин;
- в) формою організації грошового обігу, що історично склалася в державі й закріплена національним законодавством;
- г) органом антиінфляційної політики держави.

10. Яке з визначень грошей Ви вважаєте найбільш прийнятним? Гроші-це:

- а) потреба мати кошти для отримання життєвих благ в умовах ринку;
- б) специфічний товар, всезагальна форма вартості, універсальний еквівалент при обміні товарів;
- в) кошти як матеріальний ресурс суспільного виробництва;
- г) правильної відповіді немає.

11. Основні елементи ринкового механізму об'єктивного регулювання господарства:

- а) економічна політика держави, її господарські функції;
- б) науково-дослідні інститути, їх рекомендації виробництву;
- в) товар, гроші, виробничі ресурси, капітал, працівники;
- г) попит, пропозиція, ринкова ціна.

12. Ціна дає можливість:

- а) підняти життєвий рівень усіх членів суспільства;
- б) не допустити економічні кризи, інфляцію, безробіття;
- в) уникнути дефіцитності бюджету, встановити ринкову рівновагу;
- г) отримати головну інформацію щодо вигідності виробництва, обґрунтувати господарські рішення на всіх рівнях.

13. Крива попиту візуально показує:

- а) залежність між ринковими цінами і кількістю виробленої продукції;
- б) залежність між цінами і обсягом реалізованих товарів;
- в) характерну поведінку виробника (продавця) на ринку;
- г) дії, властиві для усіх суб'єктів ринку.

14. Закон попиту полягає в наступному:

- а) чим вишуканіші речі, тим вищий на них попит у більшості покупців;
- б) чим вища ціна товару, тим менший на нього попит;
- в) чим вищі потреби, тим більше реалізується благ;
- г) правильної відповіді немає.

15. Зміна якого фактора викличе переміщення кривої попиту?

- а) смаків і уподобань споживачів?
- б) доходів споживачів;
- в) ціни споріднених товарів;
- г) чисельності населення та його структури;
- д) будь-яка раніше названа зміна.

16. Пропозиція - це:

- а) кількість виробленого товару;
- б) кількість товару, здатна задовольнити існуючі потреби з врахуванням ціни за його одиницю;
- в) кількість товару, яка може бути вироблена і запропонована для продажу в даний час за певної ціни за його одиницю.
- г) всі відповіді правильні.

17. Закон пропозиції:

- а) фіксує залежність між ефективністю виробництва і обсягом реалізації товарів на ринку;
- б) чим вища ціна, тим більше виробляється товарів для споживачів;
- в) обсяг пропозиції змінюється із підвищенням, або зниженням цін на товари;
- г) задоволення сукупного попиту здійснюється як за рахунок національної економіки, так і завдяки імпорту продукції.

18. Ринкова рівновага встановлюється за такого рівня цін, коли:

- а) покупці задовольняють усі свої потреби;
- б) виробники продають усе, що вони можуть виробити;
- в) обсяг попиту дорівнює обсягу пропозиції;
- г) обсяг пропозиції дорівнює усім бажанням покупців.

19. Якщо стверджується, що ринкова ціна вища за рівноважну, то це означає:

- а) виробники не хочуть задовольнити увесь попит, що є за цієї ціни;
- б) обсяг запропонованого товару перевищує обсяг товару, на який є попит за цієї ціни;
- в) обсяг товару, на який є попит, перевищує обсяг запропонованого товару за цієї ціни;
- г) споживачі купують усе, що пропонується за цієї ціни.

20. Коливання співвідношення попиту та пропозиції, їх відхилення навколо точки рівноваги в часі і просторі називається:

- а) динамічною ситуацією на ринку;
- б) ринковою кон'юктурою;
- в) розбалансованістю ринкової економіки;
- г) стихійністю ринкового механізму.

ТЕМА 5. ПІДПРИЄМНИЦТВО В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

1. Яке із наведених нижче тверджень дає розуміння підприємництва як економічного поняття?

- а) це тип господарської поведінки, що ґрунтується на самостійності суб'єктів господарювання та повній відповідальності за прийняття рішень та їх наслідки;
- б) це відносини між суб'єктами господарської діяльності, спрямованої на максимізацію прибутку;
- в) це економічна, організаторська та управлінська творчість з метою пошуку способів адаптації і прагнення до змін;
- г) метод економічного мислення, що характеризується оригінальністю ідей та підходів до вирішення господарських проблем.

2. Хто вперше ввів термін „підприємництво”?

- а) А.Сміт;
- б) А.Монкретьєн;
- в) Р.Кантільйон;
- г) Арістотель.

3. Що є головною метою підприємницької діяльності?

- а) одержання прибутку;
- б) виробництво якісної продукції;
- в) досягнення монопольного становища на ринку;
- г) реалізація виробленої продукції.

4. Підприємство як організаційна форма господарювання – це:

- а) самостійний економічний суб'єкт, створений у відповідності із законом задоволення суспільних потреб шляхом постійної господарської діяльності;
- б) утворення, яке має у своєму складі одну або декілька юридичних осіб, що спільно займаються ринковою діяльністю;

в) окрема фізична особа, яка на власний розсуд веде господарство з метою отримання прибутку;

г) колектив власників капіталу, об'єднаних спільною метою щодо діяльності в умовах ринку.

5. Суб'єктами підприємницької діяльності є:

а) приватні особи;

б) групи фізичних та юридичних осіб;

в) держава;

г) усі відповіді правильні.

6. Об'єктом підприємницької діяльності є:

а) виробництво і торгівля;

б) посередництво та фінанси;

в) страхова справа;

г) усі відповіді правильні.

7. У широкому розумінні термін „фірма” – це:

а) основна господарська одиниця сучасної ринкової економіки;

б) ім'я, під яким юридично повноправний підприємець веде свої справи;

в) будь-яке торгове підприємство;

г) підприємство приватної форми власності.

8. Економічною функцією підприємства є:

а) виробництво продукції та надання послуг;

б) зростання добробуту людей шляхом задоволення їх потреб;

в) забезпечення екологічної безпеки суспільства;

г) усі відповіді правильні.

9. Залежно від кількості працюючих та обсягу валового доходу, отриманого за рік, підприємства можуть бути:

а) індивідуальні, колективні, державні;

б) корпоративні і спільні;

в) малі, середні і великі;

г) національні і з іноземним капіталом.

10. Яка основна ознака малих підприємств?

а) поділ праці за професіями;

б) можливість швидкого впровадження нових ідей, нових видів продукції;

- в) малі підприємства не так часто банкрутують;
- г) малим підприємствам притаманна гнучкість і мобільність в управлінні та організації виробництва.

11. Недоліком одноосібної власності є:

- а) високі організаційні витрати;
- б) відсутність оперативності в прийнятті рішень;
- в) обмежені фінансові можливості;
- г) негнучкість виробництва.

12. Складовим елементом менеджменту, який передбачає процес спонукання до діяльності задля досягнення спільної мети на фірмі, називають:

- а) організацією;
- б) мотивацією;
- в) плануванням;
- г) контролем.

13. Складовим елементом менеджменту, який передбачає процес створення підрозділів підприємства (фірми), розподіл функцій та повноважень, називають:

- а) організацією;
- б) мотивацією;
- в) плануванням;
- г) контролем.

14. Маркетингова діяльність розпочинається з:

- а) оцінки потреб споживачів;
- б) планування та втілення ідей;
- в) підготовки та організації виробництва;
- г) організації збуту.

15. Сучасний маркетинг:

- а) вивчає ринок, попит, смаки та потреби, орієнтуючи виробництво на них;
- б) активно вживає на ринок та попит, формуючи потреби;
- в) сприяє досягненню цілей фірми, через задоволення потреб споживачів;
- г) усі відповіді правильні.

ТЕМА 6. КАПІТАЛ ФІРМИ. ВИТРАТИ ВИРОБНИЦТВА І ПРИБУТОК

1. За якою ознакою капітал поділяється на основний і оборотний?

- а) за вартістю його структурних елементів;
- б) за способом перенесення вартості на виготовлену продукцію;
- в) за сферою функціонування;
- г) за соціально-економічними наслідками.

2. Що належить до оборотного капіталу?

- а) будівлі та споруди;
- б) сировина, паливо та матеріали;
- в) машини та обладнання;
- г) правильна відповідь відсутня.

3. Що означає моральне зношення основного капіталу?

- а) він стає фізично непридатним;
- б) він потребує термінового ремонту;
- в) він знецінюється внаслідок появи більш продуктивного обладнання;
- г) правильна відповідь відсутня.

4. Яким чином фірми відшкодовують вартість, що її втрачає основний виробничий капітал внаслідок фізичного зношування?

- а) відрахування відповідної суми з отриманого прибутку;
- б) через амортизацію, створення амортизаційного фонду;
- в) фірми такої вартості не відшкодовують, а списують її як природні втрати фірми;
- г) усі відповіді правильні.

5. З якою метою проводиться політика прискореної амортизація?

- а) щоб запобігти фізичному зношенню основного капіталу;
- б) щоб запобігти моральному зношенню основного капіталу;
- в) щоб стримати оновлення виробництва;
- г) правильна відповідь не наведена.

6. Капіталовіддача – це:

- а) відношення вартості виготовленої продукції до вартості основного капіталу фірми;

б) відношення вартості основного капіталу фірми до вартості виготовленої продукції;

в) відношення вартості виготовленої продукції до вартості оборотного капіталу фірми;

г) відношення вартості оборотного капіталу фірми до вартості виготовленої продукції.

7. Витрати виробництва – це:

а) виручка від реалізації продукції;

б) витрати всіх видів економічних ресурсів, що безпосередньо пов'язані з виробництвом економічних благ;

в) фактичні грошові витрати на придбання ресурсів;

г) витрати, пов'язані з реалізацією продукції.

8. Постійні витрати – це:

а) витрати, величина яких змінюється, залежно від обсягу виробництва;

б) сума витрат фірми під час виробництва постійної кількості продукції;

в) витрати, величина яких не змінюється при зміні обсягу виробництва;

г) мінімальні витрати виробництва.

9. До змінних витрат у короткостроковому періоді належать:

а) страхові внески фірми;

б) витрати на закупівлю сировини;

в) виплата відсотків за кредит;

г) амортизаційні відрахування.

10. Валовий дохід – це:

а) добуток ціни продукції на кількість проданого товару;

б) різниця між прибутком та витратами виробництва;

в) сума прибутку та доданої вартості;

г) правильна відповідь не наведена.

11. Прибуток – це:

а) сукупність матеріальних, людських та грошових ресурсів фірми;

б) різниця між валовим доходом фірми, отриманим від реалізації продукції, і витратами, пов'язаними із її виробництвом;

- в) виручка від реалізації продукції мінус заробітна плата;
- г) активи мінус пасиви.

12. Економічний прибуток визначається як різниця між:

- а) бухгалтерським і нормальним прибутком;
- б) валовим доходом і економічними витратами;
- в) валовим доходом і бухгалтерськими витратами;
- г) прибутком до і після сплати податків.

13. Норма прибутку визначається:

- а) відношенням прибутку до витрат виробництва;
- б) відношенням витрат виробництва до прибутку;
- в) добутком прибутку та витрат виробництва;
- г) правильна відповідь відсутня.

14. Збитковим вважається підприємство, де:

- а) відсутній прибуток;
- б) низька економічна ефективність виробництва;
- в) низька заробітна плата;
- г) недостатньо ефективна організація виробництва.

15. Чому величина прибутку не може бути повноцінним критерієм оцінки ефективності функціонування підприємства?

- а) тому, що дані про величину прибутку можуть бути недостовірними;
- б) тому, що величина прибутку є комерційною таємницею підприємства;
- в) тому, що це абсолютний показник, величина якого залежить не лише від ефективності господарювання, а й від інших факторів, зокрема, розмірів функціонування капіталу;
- г) усі відповіді правильні.

ТЕМА 7. ДОХОДИ, ЇХ ДЖЕРЕЛА І РОЗПОДІЛ

1. Співвідношення між заробітною платою, прибутком, процентом і рентою в національному доході показує:

- а) розподіл населення по різних соціальних групах;
- б) тенденції розвитку підприємництва;
- в) розподіл доходів між власниками різних факторів виробництва;

г) вплив профспілок на зростання заробітної плати.

2. Якщо номінальні доходи сім'ї за рік збільшилися в 2 рази, а ціни зросли на 50%, то реальні доходи:

- а) не змінилися;
- б) збільшилися;
- в) зменшилися;
- г) замало даних, щоб зробити висновок.

3. Які чинники зумовлюють нерівність індивідуальних доходів у ринковій економіці?

- а) відмінності в освіті та здібностях (фізичних і інтелектуальних);
- б) наявність зв'язків, особистих контактів або дискримінації;
- в) відмінності в професійній підготовці;
- г) всі відповіді правильні.

4. Зменшення нерівності в розподілі доходів зображується на кривій Лоренца:

- а) переміщенням кривої фактичного розподілу вгору;
- б) переміщенням кривої фактичного розподілу вниз;
- в) наближенням переміщенням кривої фактичного розподілу до бісектриси;
- г) співпаданням переміщенням кривої фактичного розподілу з бісектрисою.

5. Коефіцієнт Джині показує:

- а) скільки відсотків від загальних доходів населення країни фактично припадає на частку сімей;
- б) зв'язок між рівнем циклічного безробіття та зменшенням фактичного обсягу продукту;
- в) залежність між обсягом податкових надходжень до бюджету та ставкою оподаткування;
- г) рівень нерівності розподілу доходів у суспільстві.

6. У розвинених країнах Заходу найбільшу частку у доходах сім'ї займають:

- а) доходи від власності;
- б) державні трансферти;
- в) заробітна плата;
- г) доходи від капіталу.

7. Коли всі доходи в суспільстві будуть оподатковуватись незалежним від розміру доходу фіксованим податком, тоді:

- а) індекс Джині збільшиться;
- б) індекс Джині зменшиться;
- в) індекс Джині не зміниться;
- г) результат може бути різним.

8. Сучасна економічна наука визначає заробітну плату як:

- а) плату за послуги праці;
- б) грошовий вираз вартості товару робоча сила;
- в) вартість благ, необхідних для відтворення робочої сили;
- г) правильна відповідь не наведена.

9. Форма заробітної плати, яка залежить від кількості виробленої продукції, називається:

- а) погодинна;
- б) відрядна;
- в) реальна;
- г) правильна відповідь відсутня.

10. Сума грошей, яку отримує працівник за працю, називається:

- а) номінальною заробітною платою;
- б) реальною заробітною платою;
- в) мінімальною заробітною платою;
- г) правильна відповідь не наведена.

11. Зміни рівня реальної заробітної плати можна визначити, співставляючи зміни рівня номінальної заробітної плати зі змінами у:

- а) рівні цін на товари і послуги;
- б) ставках оподаткування;
- в) нормі прибутку;
- г) тривалості робочого часу.

12. Трансфертні платежі – це:

- а) виплати домогосподарствам, які не обумовлені участю у процесі виробництва;
- б) частина доходу, яка включається в національний дохід;
- в) тільки виплати уряду окремим особам;
- г) всі відповіді неправильні.

13. До трансфертних платежів належать:

- а) шкільне будівництво;
- б) заробітна плата державних службовців;
- в) податки;
- г) субсидії.

14. Традиційними заходами уряду, спрямованими на зниження диференціації доходів є:

- а) фінансування створення нових робочих місць;
- б) запровадження прогресивного оподаткування;
- в) виділення коштів на підготовку і перепідготовку кадрів;
- г) пільгове споживче кредитування споживачів.

15. Державна політика доходів в країнах з розвинутою ринковою економікою спрямована на:

- а) визначення рівня заробітної плати всім найманим працівникам;
- б) підтримання однакового рівня заробітної плати у всіх секторах економіки;
- в) обмеження зростання особистих доходів;
- г) перерозподіл доходів через систему податків і соціальних трансфертів.

ТЕМА 8. ВИЗНАЧЕННЯ ЦІНИ І ОБСЯГУ ВИРОБНИЦТВА ФІРМОЮ В РІЗНИХ РИНКОВИХ СТРУКТУРАХ

1. Економічна конкуренція - це:

- а) певні зв'язки і залежності між товаровиробниками, посередниками, продавцями, покупцями, і споживачами на ринку;
- б) процес природного відбору в економічному житті суспільства;
- в) суперництво господарюючих суб'єктів за найвигідніші умови виробництва, розподілу, обміну і споживання життєвих благ;
- г) боротьба за підвищення ефективності суспільного виробництва і краще задоволення його потреб.

2. Визначте позитивні риси конкуренції:

- а) дрібні виробники витісняються крупним капіталом: одні розоряються, інші збагачуються;
- б) регулюється рух капіталу, оптимальний розподіл ресурсів, досягається найвищий ефект підприємництва;

в) прагнення досягти переваг на ринку будь-якою ціною: «переможців не судять»;

г) посилюється соціальне і майнове розшарування населення.

3. Вкажіть негативні риси конкуренції:

а) слугує об'єктивною рушійною силою ринкової економіки;

б) сприяє росту продуктивності праці, використанню досягнень науково-технічного прогресу, передових технологій;

в) породжує свій антипод - монополізацію шляхом застосування нечесних методів боротьби;

г) примушує постійно удосконалювати управління і організацію виробництва, мотивацію праці.

4. Ринковдосконалої конкуренції - це:

а) економічне суперництво, за якого жоден суб'єкт господарського процесу не може суттєво впливати на загальну ситуацію на ринку, особливо на зміну цін;

б) коли всі суб'єкти ринку поступають як завгодно, аби це їм було вигідно, приносило великі доходи;

в) невтручання держави в ринкові відносини;

г) досягнення високої конкурентноздатності продукції і конкурентоспроможності підприємства.

5. Конкуренція стає недосконалою в результаті:

а) державного регулювання розвитку економіки;

б) виникнення монополії на базі концентрації і централізації капіталу;

в) намагання підприємців економно використовувати ресурси, щоб перемагати на ринку;

г) стихійної дії об'єктивних законів ринку.

6. Хто вперше обґрунтував недосконалу конкуренцію в економічній науці?

а) А.Сміт;

б) А.Маршалл;

в) Дж. Робінзон;

г) П.Самуельсон.

7. В сучасній ринковій економіці переважає:

а) досконала конкуренція;

б) монополія;

- в) олігополія;
- г) усі відповіді неправильні.

8. Для цивілізованої конкуренції характерні методи боротьби на ринку:

- а) недобросовісні;
- б) нецінові;
- в) цінові;
- г) немає відповіді.

9. Монополія означає:

- а) владу одного на ринку;
- б) панування на ринку двох, або декількох суб'єктів;
- в) самостійну діяльність на ринку усіх його контрагентів;
- г) основну роль держави в економіці ринкового типу.

10. Головна мета монополії:

- а) найкраще задоволення потреб споживачів;
- б) реалізація найбільшої кількості продукції;
- в) отримання надприбутку;
- г) розвиток виробництва.

11. Міська комунальна служба, що постачає велике місто водою:

- а) не є монополією;
- б) є природною монополією;
- в) є монополією, що базується на диференціації продукту;
- г) правильна відповідь відсутня.

12. Монополістична конкуренція передбачає, що:

- а) багато фірм продають подібні товари, прагнучи надати їм унікальних властивостей;
- б) домінування на ринку одного виробника;
- в) наявність на ринку одного виробника;
- г) домінування на ринку обмеженої кількості виробників.

13. Олігополія – це:

- а) наявність одного продавця на ринку;
- б) наявність одного покупця на ринку;
- в) наявність декількох продавців на ринку;
- г) наявність декількох покупців на ринку.

14. У якому році в Україні був прийнятий Закон України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності»?

- а) у 1996 р.;
- б) у 1992 р.;
- в) у 2000 р.;
- г) у 2001 р.

15. Антимонопольна політика ведеться державою з метою:

- а) повного усунення монополізації в економіці;
- б) створення сприятливих умов для здорової конкуренції та протидії негативних проявів монополії;
- в) надання повної свободи підприємцям та іншим суб'єктам ринку;
- г) подолання суперечливого об'єктивного симбіозу конкуренції і монополії.

МОДУЛЬ II

МАКРОЕКОНОМІКА ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

ВИМОГИ ДО ЗНАТЬ КУРСАНТІВ (СТУДЕНТІВ) ДО МОДУЛЯ 2

Модуль включає тем 9-15, які розкривають проблеми функціонування та закономірності розвитку національної економіки (макроекономіки) та світової. Вивчення цього матеріалу має на меті формування у курсантів (студентів) макроекономічного підходу до аналізу економічних процесів, що відбуваються, по-перше, в національній економіці, а по-друге, у світовому господарстві. Це дає можливість курсантам (студентам) кваліфіковано орієнтуватись у таких загальних питаннях економіки країни, як зайнятість та безробіття, інфляційні процеси, економічне зростання, функціонування банківської та фінансової системи, необхідність державного регулювання, а також добре орієнтуватись у сучасних процесах інтеграції та інтернаціоналізації господарського життя, закономірностях розвитку світової економіки, процесах транснаціоналізації виробництва та глобалізації економічного, соціально-політичного та культурного розвитку людства.

Опанувавши матеріал другого модуля курсант (студент) повинен уміти:

- ✓ виділяти основні макроекономічні цілі економічної системи та найвищу мету суспільного виробництва;
- ✓ проаналізувати фази економічного циклу та циклічний розвиток національної економіки за 1991-2009 роки;
- ✓ вміти обчислювати основні макроекономічні показники, рівень зайнятості і рівень безробіття, темп економічного зростання, показники інфляції;
- ✓ визначати вплив рівня цін на вимірювання результатів економічного розвитку;
- ✓ проаналізувати динаміку ВВП, інфляційні процеси та безробіття в Україні в 90-их роках ХХ ст. і на початку ХХІ ст.;
- ✓ пояснити і проаналізувати фактори економічного зростання в Україні;
- ✓ відрізнити функції Центрального банку від функцій комерційних банків; аналізувати стан кредитної системи в Україні і умови кредитування та опанувати практику використання грошово-кредитних інструментів у ринковій економіці;
- ✓ критично оцінювати і аналізувати грошово-кредитну політику держави, проаналізувати ефективність політики дешевих грошей та політики дорогих грошей;

- ✓ проаналізувати значення державного бюджету в економічній системі, порівняти і проаналізувати доходну і видаткову частини державного бюджету та бюджетів місцевих органів влади;
- ✓ виявляти причини бюджетного дефіциту в Україні за відповідні роки; проаналізувати, зв'язок бюджетного дефіциту і державного боргу, а також яким чином державний борг впливає на фінансову безпеку держави; проаналізувати ефективність податкової політики держави;
- ✓ критично оцінювати вплив фіскальної політики держави на економічний розвиток;
- ✓ пояснити причини, чому на сучасному етапі розвитку ринкова економіка не може ефективно розвиватись без державного регулювання;
- ✓ порівняти і проаналізувати ефективність різних форм та методів державного регулювання економіки;
- ✓ порівняти різні моделі змішаного регулювання національної економіки, зокрема, американську, японську, шведську та німецьку моделі;
- ✓ критично охарактеризувати хід економічних реформ в Україні в першій половині 90-х років XX століття і його наслідки;
- ✓ пояснити основні закономірності становлення світової економіки та як міжнародний поділ праці та світова торгівля впливають на ефективність функціонування національної економіки; проаналізувати позитивні і негативні наслідки політики протекціонізму і політики лібералізму;
- ✓ проаналізувати форми міжнародних економічних відносин і пояснити особливості їх розвитку в сучасних умовах;
- ✓ пояснити, чому виникли і які функції виконують міжнародні валютно-фінансові організації;
- ✓ орієнтуватися, як Україна інтегрується у світову економіку і які проблеми у зв'язку з цим виникають;
- ✓ пояснити та проаналізувати об'єктивний характер процесу глобалізації світової економіки та фактори, що зумовлюють прискорення процесів глобалізації в сучасних умовах;
- ✓ обґрунтувати власну думку відносно того, які глобальні проблеми міжнародної економічної безпеки є сьогодні найбільш пріоритетними для розвитку людства;
- ✓ сформулювати та аргументувати можливі варіанти та сценарії наслідків економічної глобалізації, визначити можливі ризики в економічній та соціальній сферах, які пов'язані із розвитком глобалізації.

ТЕМА 9. СУЧАСНА НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА ЯК ОБ'ЄКТ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ. ОСНОВНІ МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ

План викладу і засвоєння матеріалу:

9.1. Предмет макроекономіки. Суть, мета і інструменти макроекономіки.

9.2. Національне багатство країни і його структура.

9.3. Основні макроекономічні показники і методи їх обчислення.

Основні поняття і терміни: макроекономіка, національна економіка, національне багатство, валовий внутрішній продукт, валовий національний продукт, додана вартість, проміжні і кінцеві товари, чистий внутрішній продукт, національний дохід, валові приватні внутрішні інвестиції, чистий експорт, амортизаційні відрахування, дефлятор ВВП, номінальний ВВП, реальний ВВП.

9.1. ПРЕДМЕТ МАКРОЕКОНОМІКИ. СУТЬ, МЕТА І ІНСТРУМЕНТИ МАКРОЕКОНОМІКИ

Національна економіка як об'єкт макроекономіки. Суб'єкти та об'єкти національної економіки

Макроекономіка досліджує господарську діяльність та взаємодію всієї сукупності економічних суб'єктів, тобто національну економіку в цілому. **Національна економіка** – це сукупність домогосподарств, підприємств, відповідних державних інституцій і установ, об'єктів інфраструктури у межах певного природного середовища й державної території.

Сукупність підприємств, установ і організацій, які виробляють однорідну продукцію або послуги і різняться характером виконуваних функцій, називають **галуззю**. Таким чином, національна економіка складається з галузей. Співвідношення між обсягами продукції, які вироблені в окремих галузях, називають **галузеву структуру національної економіки**. Виокремлюють галузі матеріального й нематеріального виробництва. У галузях матеріального виробництва виготовляються продукти у вигляді матеріальних благ та матеріальних послуг, а у галузях нематеріального виробництва надаються нематеріальні послуги (освіта, охорона здоров'я, наука, культура) та створюються духовні блага.

В реальній дійсності є економіка з відповідним типом економічної системи. **Об'єктом макроекономіки** є не просто національна економіка взагалі, а її відповідний тип економічної системи, зокрема, **змішана економіка**, що ґрунтується на поєднанні різних форм власності (приватної, кооперативної, державної) та двох механізмів макроекономічного регулювання – ринкового й державного.

Предмет макроекономіки.

Основні сфери макроекономічних досліджень

Предметом макроекономіки є механізм функціонування національної економіки та способи впливу держави на функціонування економічної системи.

Як відомо, в економіці діють три основні економічні суб'єкти – домогосподарства, фірми та держава. Макроекономіка вивчає поведінку не окремих суб'єктів ринку, а їх сукупності, які називаються агрегатами або секторами. *Сектор домогосподарств, підприємницький сектор, державний сектор та зовнішньоекономічний сектор є суб'єктами макроаналізу*, їх взаємодію і вивчає макроекономічна теорія. На відміну від мікроекономіки, яка аналізує такі показники як обсяг виробництва певного продукту на окремому підприємстві чи ринку, ціна продукту, доходи й витрати окремого підприємства, доходи й видатки окремого домогосподарства, макроекономіка вивчає агреговані макроекономічні показники, такі як загальний обсяг виробленої продукції, сукупні видатки, сукупні доходи, загальний рівень цін, загальний рівень зайнятості тощо.

Макроекономіка особливо увагу приділяє **чотирьом сферам економіки**:

1) *сфері виробництва*, у якій макроекономіка досліджує динаміку обсягів національного виробництва, фактори й наслідки економічного зростання, причини економічного спаду та причини циклічного розвитку економіки;

2) *сфері зайнятості*, у якій макроекономіка досліджує рівень зайнятості та безробіття, причини безробіття та його наслідки;

3) *сфері цін*, у якій макроекономічна теорія аналізує динаміку рівня цін в країні, причини їх зростання та наслідки;

4) *сфері зовнішньоекономічних зв'язків*, у якій макроекономіка досліджує досягнення зовнішньої рівноваги, динаміку валютних курсів тощо.

Названі сфери економіки не є ізольованими, вони є взаємозалежними. Взаємозалежними є також макроекономічні

показники. Макроекономічна теорія виявляє залежності між сферами та макроекономічними показниками.

Макроекономіка як наука виконує ті самі **функції**, що і економічна теорія в цілому – *пізнавальну, методологічну, прогностичну, виховну та практичну*. Так, досліджуючи економічну систему, макроекономіка виявляє сутність окремих її елементів, причинно-наслідкових та кореляційних зв'язків між ними, на основі яких формуються принципи та закони функціонування економіки. В цьому полягає **пізнавальна** функція макроекономіки. Економічні закономірності є основою **прогнозування** економічних явищ і прийняття господарських рішень. Економічні закономірності враховуються при розробці економічної політики уряду – в цьому полягає **практична** функція макроекономіки (макроекономіка виступає теоретичною основою економічної політики держави). Змістом **виховної** функції є формування економічного мислення, економічної психології та економічної культури людей. **Методологічна** функція макроекономічної теорії полягає у використанні сформульованих нею наукових уявлень про механізм функціонування національної економіки та понятійно-категоріального апарату іншими економічними науками.

Цілі макроекономічної політики

В основі державного регулювання економіки лежить економічна політика держави. Проблеми, пов'язані з визначенням цілей та пріоритетів економічної політики, істотно впливають на методи державного регулювання економіки.

Цілі макроекономічної політики зумовлені реальними економічними проблемами, які постають в кожній національній економіці. До загальновизнаних цілей економічної політики відносять: стабільне економічного зростання, підвищення економічної ефективності виробництва, досягнення рівноваги між економікою та природним середовищем, досягнення повної зайнятості, стабільний рівень цін, справедливий розподіл доходів, соціальна захищеність, збалансований державний бюджет, рівновага торговельного і платіжного балансу. Ці цілі ми розглядали в темі 1 першого модуля.

Проте із названих дев'яти цілей економісти пропонують виділити п'ять - *стабільне економічного зростання, повна зайнятість, стабільний рівень цін, бездефіцитний державний бюджет, рівновага торговельного і платіжного балансу*. Ці цілі називають «магічним п'ятикутником». Його магічність полягає в тому, що в довгостроковій перспективі досягти названих цілей не може жодна економічна

система, оскільки економічне зростання може змінитися економічним спадом, повна зайнятість – циклічним безробіттям, ціни мають схильність до зростання, а забезпечити торговельний і платіжний баланс і бездефіцитний бюджет є дуже проблемно.

Для усунення нестабільності в економіці та досягнення визначених цілей уряд проводить економічну політику. Виділяють чотири основні види економічної політики держави:

1) **фіскальна, або бюджетно-податкова політика** – політика проведення змін у державних видатках та податках ;

2) **монетарна, або грошово-кредитна політика** – політика проведення змін у кількості грошей в економіці;

3) **політика доходів** – здійснення контролю держави за цінами та заробітною платою;

4) **зовнішньоекономічна політика** – політика впливу держави на обсяги зовнішньої торгівлі.

Отже, при проведенні економічної політики уряд повинен брати до уваги існуючі закономірності функціонування економіки, враховуючи той факт, що неможливо досягнути одночасно всіх бажаних цілей. Наприклад, досягнення повної зайнятості зумовлює зростання цін, а економічне зростання не забезпечує збалансований державний бюджет. Це означає, що уряд при проведенні економічної політики повинен визначати пріоритетні на даний момент цілі.

9.2. НАЦІОНАЛЬНЕ БАГАТСТВО КРАЇНИ І ЙОГО СТРУКТУРА

Розвиток національної економіки проявляється у зростанні національного багатства. **Національне багатство** - це сума нагромаджених матеріальних благ та нематеріального багатства, які створені працею за весь історичний період розвитку країни.

У структурі національного багатства виділяють матеріальну та нематеріальну складові. До складу матеріального багатства відносять:

✓ виробничий капітал, тобто основні і оборотні виробничі фонди;

✓ основний капітал (основні виробничі фонди) нематеріальної сфери – освіти, охорони здоров'я, культури, спорту;

✓ державні резерви, в тому числі й страхові резерви;

✓ товарні запаси в країні;

✓ особисте майно населення – житло, будівлі, предмети тривалого використання (автомобілі, меблі, побутова техніка тощо);

✓ природні ресурси, які залучені до господарського обороту – сільськогосподарські угіддя, ліси, корисні копалини, гідроенергетичні ресурси.

Основними складовими нематеріального багатства є:

- ✓ нагромаджений виробничий досвід;
- ✓ досягнення науково-технічної думки;
- ✓ освітній та інтелектуальний потенціал нації;
- ✓ культурний потенціал;
- ✓ художні та літературні надбання;
- ✓ історичні та архітектурні цінності;
- ✓ інформаційні ресурси;
- ✓ фонд здоров'я нації тощо.

Структура, масштаби та якісний рівень національного багатства постійно змінюються. В процесі розвитку та нагромадження воно не тільки зростає, а й постійно оновлюється. В процесі кількісного і якісного зростання національного багатства нині важливого значення набуває раціональне використання матеріального багатства разом із нематеріальними активами, оскільки від цього залежать темпи зростання національного продукту, а відповідно рівень життя у суспільстві, фізичний і духовний стан людини. Зауважимо, що у ХХІ ст. постійно зростатиме роль і значення нематеріального багатства у житті і розвитку суспільства.

Отже, національне багатство є одним з найважливіших показників економічної могутності країни, воно відображає потенційні можливості суспільства щодо подальшого матеріального та духовного розвитку.

9.3. ОСНОВНІ МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ І МЕТОДИ ЇХ ОБЧИСЛЕННЯ

Валовий внутрішній продукт (ВВП) та його особливості

Загальновизнаним показником стану економіки є сукупний річний обсяг товарів і послуг, який вироблений в національній економіці і вимірюється показником ВВП. В радянській статистиці використовувався показник сукупний суспільний продукт (ССП), який зараз не використовується, оскільки він враховував вартість не лише кінцевої, але і проміжної продукції.

ВВП вимірює ринкову вартість всього обсягу кінцевих товарів і послуг, вироблених на економічній території країни за один рік.

Отже, ВВП, по-перше, є грошовим показником, а по-друге, він вимірює ринкову вартість лише кінцевої продукції і не враховує

вартість проміжних товарів. *Проміжні продукти* – це товари і послуги, які купуються з метою подальшого перепродажу, обробки чи переробки. *Кінцеві продукти* – це товари й послуги, які купуються для кінцевого споживання, а не для подальшої обробки чи переробки. Кінцеві продукти включають: а) споживчі блага, які використовуються для особистого споживання; б) капітальні блага, які використовуються на заміщення зношеного основного виробничого та невиробничого капіталу та чистий приріст основного виробничого та невиробничого капіталу; в) приріст запасів споживчих та капітальних благ.

Між ВВП, як основним вимірником розвитку національної економіки, та рівнем життя у суспільстві існує пряма залежність, проте ВВП не дає повної картини добробуту країни. Це пояснюється наступними особливостями ВВП:

1. У ВВП не включені товари і послуги, які вироблені в тішовій економіці. За розрахунками економістів тішова економіка становить в США 7-12% від обсягу офіційного ВВП, а в Україні – понад 50%.

2. Він не враховує позаринкову діяльність, наприклад, працю домогосподарок, ремонт власного будинку чи машини та інші роботи в домашньому господарстві, які задовольняють власні потреби.

3. ВВП враховує вартість товарів і послуг, вироблених у поточному році, і не враховує державних та приватних трансфертних платежів (пенсій, стипендій, допомоги по безробіттю тощо), операцій з цінними паперами (акціями, облігаціями), продаж вживаних речей.

4. ВВП не відображає нерівномірність розподілу доходів у суспільстві.

5. Не знаходить відображення у ВВП підвищення якості товарів і послуг.

6. ВВП не враховує зростання фонду вільного часу, що позитивно впливає на добробут у суспільстві. Тривалість робочого тижня 150 років тому складала 70 год., на початку ХХ ст. – 53 год., а на початку ХХІ ст. – 36 год.

Методи обчислення ВВП

ВВП обчислюють трьома методами:

1. Виробничий метод – за доданою вартістю.
2. Метод кінцевого використання – за витратами.
3. Розподільний метод – за доходами.

Оскільки видатки ринкових суб'єктів на купівлю продукту є доходом для тих, хто вклав людські й матеріальні ресурси у виробництво цього продукту та його продаж на ринку, то усі методи обчислення ВВП дають однаковий результат.

Визначення ВВП за доданою вартістю.

Виробничий метод передбачає обчислення ВВП як суми доданої вартості на всіх стадіях виробництва товарів і послуг. **Додана вартість** – це ринкова вартість обсягу продукції, виробленої фірмою, за вирахуванням вартості сировини й матеріалів, які вона придбала у постачальників. Таблиця 5.1 ілюструє визначення ринкової вартості кінцевого продукту хліба.

Таблиця 5.1

Обчислення кінцевого продукту за доданою вартістю (гривень в розрахунку на одну хлібину)

Стадії виробництва	Виторг	Вартість проміжного продукту	Додана вартість
Фермер виростив пшеницю	0,90	-	0,90
Підприємець змолв пшеницю і отримав борошно	1,30	0,90	0,40
Пекар випікає із борошна хліб	1,90	1,30	0,60
Магазин, до якого доставили хліб, реалізує його	2,60	1,90	0,70
Вартість кінцевого продукту - хліба	2,60	-	-
Сума доданої вартості	-	-	2,60
Загальна сума вартості проміжного продукту	-	4,20	

Сукупний суспільний продукт (ССП), який використовувався в радянській статистиці, враховував вартість не лише кінцевої, але і проміжної продукції (2,60 грн. + 4,20 грн. = 6,80 грн.), внаслідок чого реальні економічні результати спотворювалися подвійним рахунком. У ВВП включається тільки вартість кінцевого продукту – хліба (2,60 грн.). Цей метод дає можливість уникнути подвійного рахунку. За оцінками економістів, результати функціонування національної економіки в Україні у 1992 році складали: ССП становив 4 трлн.613 млрд.6 млн. крб., ВВП – всього 1 трлн. 479млрд.8 млн. крб.

Визначення ВВП за витратами.

За витратами ВВП обчислюють як суму витрат, необхідних для купівлі всього річного обсягу виробництва, тобто споживчих витрат домогосподарств (С), валових інвестицій (І), державних витрат (Д) та чистого експорту (Еч):

$$ВВП = С + І + Д + Еч.$$

Споживчі витрати – це витрати домогосподарств на товари і послуги.

Валові інвестиції становлять всі інвестиційні витрати ділових фірм у даній країні, які включають витрати 1) на закупівлю підприємствами машин, устаткування, верстатів, 2) на усе будівництво (виробничі будівлі, житлові будинки); 3) на зміни у запасах (запаси – це вироблені, але не реалізовані в поточному році інвестиційні та споживчі товари). Валові інвестиції включають:

1) виробництво інвестиційних товарів, призначених для заміщення спожитого капіталу у процесі виробництва в даному році, які у вартісному виразі становлять його **амортизацію** (A);

2) **чисті інвестиції**, тобто чистий приріст капіталу в економіці (I_c):

$$I = I_c + A.$$

Державні витрати об'єднують усі витрати держави на виробництво товарів і послуг (електроенергія, школи, лікарні, бібліотеки тощо), а також на оплату праці державних службовців та працівників бюджетних установ, але не включають державні трансфертні платежі.

Чистий експорт – це різниця між експортом країни та її імпортом.

Визначення ВВП за доходами.

За доходами ВВП визначають як суму грошових доходів, отриманих у процесі виробництва продукції протягом року. Такими доходами є заробітна плата найманих працівників (Zn), рента (P), процент ($Пц$), прибуток ($Пр$). ВВП як сума доходів містить іще два види виплат, що не є доходом – непрямі податки на бізнес ($НП$) та амортизаційні відрахування (A).

$$ВВП = Zn + P + Пц + Пр + НП + A.$$

Заробітна плата – це оплата праці найманих працівників, яких винаймають фірми та уряд. Сюди також відносять внески підприємств на соціальне страхування, у приватні пенсійні фонди, фонди медичного страхування та допомоги по безробіттю.

Рента включає доходи, які одержують домогосподарства та фірми від здачі в оренду землі, машин, приміщень тощо.

Процент – це дохід від грошового капіталу, який заощаджують домогосподарства (виплата відсотків домогосподарствам за вклади, за облігації підприємств).

Прибуток складаються з доходів некорпорованого сектора та прибутків корпорацій.

Непрямі податки на бізнес становлять своєрідну надбавку до ціни товару, яка поступає державі. Це податок на додану вартість, акцизний збір, ліцензійні платежі, мито та ін.

Амортизаційні відрахування показують обсяг капіталу, спожитого в процесі виробництва впродовж року.

Інші макроекономічні показники

На основі ВВП можна розрахувати цілу низку макроекономічних показників, зокрема, валовий національний продукт (ВНП), чистий внутрішній продукт (ЧВП), національний дохід.

ВНП – це ринкова вартість усіх кінцевих товарів і послуг, створених національними виробниками протягом року як на території певної країни, так і за її межами. Відмінність між ВВП і ВНП полягає у так званих *іноземних факторних доходах*. Щоб отримати ВНП, потрібно до ВВП додати надходження на фактори виробництва від решти світу (прибутки, зарплата, зароблені резидентами за кордоном) і відняти платежі за фактори виробництва решти світу (прибутки, зарплата, зароблені іноземцями в даній країні):

$$ВНП = ВВП + \text{надходження за фактори з-за кордону} - \text{платежі за фактори за кордон.}$$

При розрахунку ВНП враховується вартість товарів і послуг, вироблених вітчизняними виробниками у своїй країні та за її межами. А при розрахунку ВВП враховується вартість товарів і послуг, вироблених у межах деякої країни як вітчизняними виробниками, так і іноземцями.

Для того, щоб отримати річний обсяг виробництва, який іде на споживання і на приріст капіталу і не враховує частину річного обсягу виробництва, що потрібний для відшкодування капітальних благ, використаних у виробництві впродовж року, обчислюють чистий внутрішній продукт.

Чистий внутрішній продукт (ЧВП) становить ринкову вартість щорічного обсягу продукції, виробленої у країні, без відрахувань на споживання капіталу:

$$ЧВП = ВВП - \text{амортизація.}$$

Національний дохід (НД) – це сума доходів, зароблених власниками ресурсів, що належать до певної нації, незалежно від того, де ці ресурси використовуються – у власній країні чи за кордоном:

$$НД = ВВП - \text{амортизація} - \text{непрямі податки на бізнес;}$$

$$НД = ЧВП - \text{непрямі податки на бізнес.}$$

Національний дохід можна також одержати додаванням усіх факторних доходів резидентів — заробітної плати, ренти, процента та прибутку:

$$НД = \text{заробітна плата найманих працівників} + \text{рента} + \text{процент} + \text{прибуток.}$$

Номинальний і реальний ВВП

Макроекономічні показники, які є грошовими вимірниками, мають номінальне та реальне значення. Зв'язок між номінальним і реальним ВВП здійснюється через індекс споживчих цін та ВВП-дефлятор.

Індекс споживчих цін характеризує рівень інфляції, який показує, як змінилися ціни в національній економіці за певний часовий період, обчислюється за формулою:

$$ІЦ = \frac{\text{вартість споживчого кошика поточного року}}{\text{вартість споживчого кошика базового року}} \times 100\%.$$

ВВП-дефлятор визначається за формулою:

$$\text{ВВП-дефлятор} = \frac{\text{вартість ринкового кошика ВВП поточного року}}{\text{вартість ринкового кошика ВВП базового року}} \times 100\%.$$

Між індексом споживчих цін та ВВП-дефлятором існують відмінності.

По-перше, ринковий кошик ВВП для обчислення ВВП-дефлятора містить, як споживчі, так і капітальні блага, які купують підприємці та держава. Індекс споживчих цін враховує лише ціни споживчих благ, які купують споживачі.

По-друге, індекс споживчих цін відображає зміну цін на імпортні товари, оскільки до споживчого кошика входять ці товари. При обчисленні ВВП-дефлятора беруться лише вітчизняні товари і послуги, в тому числі експортовані.

По-третє, найсуттєвішою відмінністю є те, що індекс споживчих цін обчислюється на підставі незмінного набору товарів і послуг (споживчого кошика), а ВВП-дефлятор – змінної структури набору товарів і послуг (ринкового кошика ВВП).

Проте на практиці відмінність між цими двома індексами незначна і вони обидва відображають тенденцію та швидкість зміни цін.

Отже, індекси цін використовуються для зведення вартісних номінальних змінних до реальних. На величину номінального ВВП впливають зміни фізичного обсягу виробництва і цін, а на величину реального ВВП — лише зміни обсягу виробництва.

Номінальний ВВП – це ВВП, виражений в поточних цінах на момент вимірювання. **Реальний ВВП** – це ВВП з поправкою на зміну рівня цін, тобто ВВП, розрахований у цінах базового року.

Коригування номінального ВВП на інфляцію чи дефляцію здійснюється за допомогою індексу цін ВВП (ВВП-дефлятора) за формулою:

$$\text{Реальний ВВП} = \text{номінальний ВВП} / \text{ВВП-дефлятор} \times 100\%$$

Темп зростання реального ВВП визначають за формулою:

$$\begin{aligned} & \text{Темп зростання реального ВВП} = \\ & = \text{Темп зростання номінального ВВП} - \text{Темп зростання цін}. \end{aligned}$$

Зведення номінального ВВП до реального відбувається через інфлювання та дефлювання. Якщо дефлятор ВВП більший за одиницю, то процес зведення номінального ВВП до реального називають дефлюванням. Якщо дефлятор ВВП менший за одиницю, то зведення номінального ВВП до реального називають інфлюванням.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Дайте розуміння макроекономіки.
2. Які Ви знаєте основні цілі макроекономіки?
3. Проаналізуйте взаємозв'язок між цілями макроекономіки.
4. Який взаємозв'язок між макроекономікою і економічною політикою держави?
5. У чому сутність національного багатства?
6. Які основні елементи національного багатства?
7. Дайте характеристику основних показників макроекономіки.
8. Що собою представляє повторний рахунок? Чи існує він при обчисленні ВВП?
9. В чому відмінність між ВВП і ВНП?
10. В чому відмінність між номінальним і реальним ВВП?

ТЕМА 10. МАКРОЕКОНОМІЧНА НЕСТАБІЛЬНІСТЬ. ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ

План викладу і засвоєння матеріалу:

- 10.1. Циклічність економічного розвитку. Економічний цикл і його фази.
- 10.2. Зайнятість та безробіття. Основні види та соціально-економічні наслідки безробіття.
- 10.3. Інфляція: сутність, причини, види, соціально-економічні наслідки.
- 10.4. Економічне зростання: сутність, типи і фактори.

Основні поняття і терміни: економічний цикл, фази економічного циклу, короткі, середні та довгі цикли, зайнятість, фрикційне, структурне і циклічне безробіття, повна зайнятість, закон Оукена, інфляція, види інфляції, гіперінфляція, дефляція, стагфляція, економічне зростання, типи економічного зростання.

10.1. ЦИКЛІЧНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ. ЕКОНОМІЧНИЙ ЦИКЛ І ЙОГО ФАЗИ

Циклічний характер ринкової економіки

Для будь-якої національної економіки особливо актуальною є проблема економічного зростання. Однак в економічному розвитку роки швидкого підйому змінюються періодами уповільненого руху, економічного спаду (кризи) та застою. Коливання в русі суспільного виробництва, що регулярно повторюються протягом певного періоду часу означають циклічний характер його розвитку. Тривалість циклу визначають від однієї кризи до наступної або від одного піку підйому до наступного.

Проблема циклічності завжди привертала увагу вчених-економістів. Причини циклічних коливань економічного розвитку економісти різних часів пояснювали з різних позицій, тому не існує єдиної точки зору на природу економічного циклу. У ХІХ ст. Ж.Б.Сей та Д.Рікардо вважали, що загальні кризи неможливі, часткові кризи надвиробництва пояснювали порушенням пропорційності між різними галузями виробництва. Вони вважали, що рух ринкової економіки сам відновлює цю пропорційність. У ХХ ст. Дж.М.Кейнс та Е.Хансен пояснювали кризи недостатньою схильністю людей до споживання. На

їх думку, доходи населення зростають швидше, ніж обсяги споживання. Вихід з кризи, відповідно до цієї позиції, полягає у стимулюванні сукупного споживання. Монетаристи на чолі з М.Фрідменом причини криз вбачають у недоліках кредитно-грошової політики.

Американський економіст П. Самуельсон класифікуючи різні теорії, що пояснюють циклічність економічного розвитку, поділив їх на дві групи:

1) екстернальні теорії, які причинами економічних циклів вважають зовнішні чинники, тобто чинники, які є за межами економічної системи (сонячні плями, війни, політичні перевороти, відкриття нових родовищ цінних ресурсів, освоєння нових територій, міграція населення, наукові та технічні відкриття);

2) інтернальні теорії, пояснює причини циклів внутрішніми чинниками, тобто механізмом самої економічної системи (фізичний строк служби основного капіталу, динаміка споживчих витрат, динаміка інвестицій, економічна політика держави).

Види економічних циклів

Економічний цикл – це регулярні коливання рівня ділової активності, коли за її зростанням настає падіння, яке знову змінюється зростанням. Економічні цикли характеризуються періодичними коливаннями рівнів зайнятості, виробництва, інфляції та інших макроекономічних показників.

Економічні цикли суттєво відрізняються один від одного за тривалістю, інтенсивністю та причинами. З врахуванням тривалості розрізняють:

1) сезонні (піврічні) коливання ділової активності – в основному пов'язані з сільськогосподарським виробничим циклом, але, безумовно, не обмежуються лише сферою сільського господарства;

2) малі цикли (тривалістю 3-4 роки) – пов'язані з відновленням рівноваги на споживчому ринку; їх матеріальною основою є процеси, що відбуваються в сфері грошових відносин;

3) середні цикли (тривалістю 7-12 років) – пов'язані із зміною попиту на капітальні блага; їх матеріальною основою є необхідність оновлення основного капіталу;

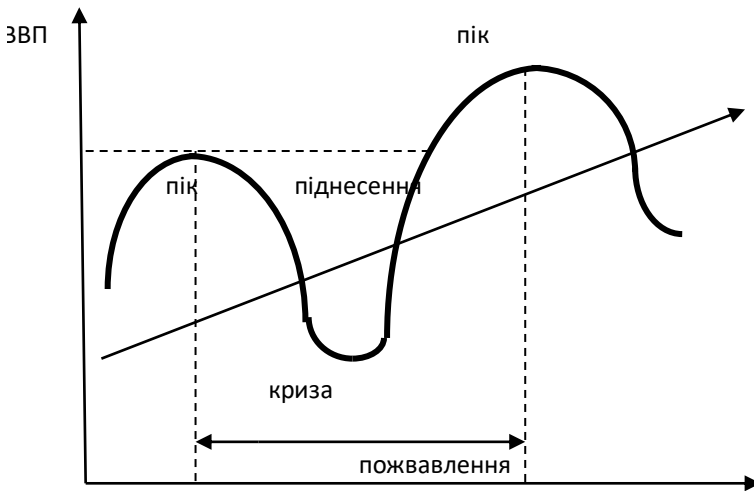
4) великі цикли (довгі хвилі Кондратьєва) (тривалістю 40-60 років) – пов'язані із зміною технологічного способу виробництва; їх матеріальною основою є зміна базових технологій і поколінь машин, оновлення об'єктів інфраструктури. Російський економіст М.Кондратьєв у великих циклах виділяв дві фази:

- ✓ 1 фаза – висхідна хвиля (25-30 років) – це довгострокове піднесення, що виникає на базі нових наукових відкриттів, змін технології. Її супроводжують значні соціальні коливання (війни, революції тощо);
- ✓ II фаза – низхідна хвиля (20-25 років) – виникає криза, стара економічна структура вступає в конфлікт із потребами нової технології.

Короткі, середні та довгі цикли економічного розвитку не суперечать одні одним, а взаємодіють між собою. Короткі хвилі є органічною частиною середніх, а останні є складовою частиною довгих.

Фази економічного циклу

Економічні цикли середньої тривалості містять чотири фази, які послідовно змінюють одна одну: спад (криза), депресія, поживлення, піднесення (рис. 6.1).



Криза - це порушення рівноваги в економіці. Для розвинутої ринкової економіки найбільш характерною є криза надвиробництва, характерні риси якої є: перевиробництво товарів порівняно з платоспроможним попитом на них; зниження цін; скорочення обсягів виробництва; банкрутства фірм; зростання безробіття; зниження реальної заробітної плати і життєвого рівня; підвищення попиту на

гроші, у зв'язку з чим зростає ставка відсотка; зменшення прибутків та інвестицій в економіку.

За кризою настає **депресія** або застій. Виробництво і зайнятість досягають найнижчого рівня. Припиняється подальший спад виробництва. Протягом цього періоду скорочуються товарні запаси. Реалізація товарів поступово відновлюється, припиняється падіння цін. Але залишається низька заробітна плата та високий рівень безробіття. У період депресії обсяг виробництва дещо збільшується порівняно з кризою.

Фаза **пожвавлення** характеризується оновленням основного капіталу, зростанням інвестицій, обсягів виробництва і прибутків, підвищенням реальних доходів та платоспроможного попиту населення. Створюються нові робочі місця і скорочується безробіття. Посилюються оптимістичні очікування. Розширюються обсяги кредитування економіки.

Фаза **піднесення** починається з моменту, коли обсяги виробництва в результаті зростання перевищують рівень докризового виробництва. Зростають інвестиції і споживчий попит. Збільшуються обсяги кредитування економіки, зростає зайнятість і скорочується безробіття, зростають реальні доходи. Рівень цін може підвищуватись до такого рівня, поки не буде забезпечена повна зайнятість і виробництво не досягне максимальної потужності.

В ході піднесення докризові показники економічної активності перекриваються, виробництво сягає нового максимуму в межах даного циклу. Цикл завершується, готуючи умови нового надвиробництва і наступної кризи.

Проблема циклічності завжди привертала увагу вчених-економістів, і сьогодні вона залишається однією із центральних проблем економічної теорії та практики. В сучасних умовах держава проводить антициклічну політику, тобто політику згладжування економічних коливань в національній економіці, використовуючи грошово-кредитну політику, фіскальну політику, політику заробітної плати та тарифів, політику державних інвестицій.

10.2. ЗАЙНЯТІСТЬ ТА БЕЗРОБІТТЯ. ОСНОВНІ ВИДИ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ БЕЗРОБІТТЯ

Безробіття та зайнятість. Рівень безробіття

Зайнятість і безробіття є одними з основних індикаторів національної економіки. Вони відображають, як в суспільстві

використовується праця, а відповідно і можливості економічного росту.

Зайнятість – це сукупність економічних, правових, соціальних, національних та інших відносин, пов'язаних із забезпеченням працездатних індивідів робочими місцями та їхньою участю у національному виробництві з метою одержання доходу.

Безробіття – це складне соціально-економічне явище, яке пов'язане із незайнятістю частини працездатного (економічно активного) населення. Воно зумовлене комплексом причин, а саме: недостатнім ефективним сукупним попитом, тобто перевищенням пропозиції праці відносно попиту на неї; структурними змінами в економіці; недостатньою мобільністю робочої сили; дискримінацією на ринку праці відносно жінок, молоді, національних меншин; демографічними змінами; сезонними коливаннями в рівнях виробництва окремих галузей економіки; обмеженістю попиту на товари і послуги тощо.

Все населення країни поділяють на працездатне (робоча сила) та непрацездатне населення. **До непрацездатного населення** відносять особи, які ще не досягли працездатного віку, та особи, які вибули із складу робочої сили у зв'язку із виходом на пенсію, із втратою працездатності, перебуванням у тривалій ізоляції тощо.

Працездатне населення поділяється на зайняте, безробітне та добровільно непрацююче. До добровільно непрацюючих відносяться ті особи, які не шукають роботу за даного рівня заробітної плати.

Зайняті – це ті люди, які виконують будь-яку оплачувану роботу, а також ті, що мають роботу, але тимчасово не працюють через хворобу, страйк чи відпустку. До цієї категорії належать і ті, хто працює неповний робочий день.

В Україні до зайнятих відносять осіб віком від 16 до 55 років (жінки) і 60 років (чоловіки), а також осіб пенсійного віку і молодь, яка молодша зазначеного віку та зайнята в економіці. До складу зайнятих належать: наймані працівники; особи, які працюють самостійно (підприємці, фермери, творчі працівники); зайняті в органах державної влади й управління; особи, які служать в армії або отримують професійну підготовку (учні, студенти денних форм навчання); особи, що виконують суспільно-оплачувані роботи; особи, зайняті вихованням дітей, доглядом за інвалідами чи людьми похилого віку; громадяни інших країн, які проживають в Україні і працюють у національній економіці.

До безробітних, згідно вимог Міжнародної організації праці, відносяться ті, хто активно шукає роботу, зареєстрований на біржі

праці та має намір приступити до роботи протягом 30 днів.

Поряд з чисельністю безробітних стан безробіття характеризує такий показник як рівень безробіття. **Рівень безробіття (РБ)** – це частка офіційно зареєстрованих безробітних (*Б*) у чисельності робочої сили (*РС*):

$$\text{Рівень безробіття} = Б / РС \times 100\%$$

Види безробіття. Повна зайнятість

Природний рівень безробіття характеризує найкращий для економіки резерв робочої сили, спроможний достатньо швидко здійснювати міжгалузеві та міжрегіональні переміщення в залежності від коливань попиту та обумовлених ними потреб виробництва.

Залежно від причин, що зумовлюють безробіття, розрізняють фрикційне, структурне і циклічне безробіття.

Фрикційне безробіття – це тимчасове безробіття, пов'язане з добровільним чи вимушеним пошуком або очікуванням роботи. Цей вид безробіття вважається неминучим та до деякої міри бажаним. Воно сприяє раціональному перерозподілу праці відповідно до вимог ринку і приводить до збільшення реального обсягу національного виробництва.

Структурне безробіття – це більш тривалий у часі вид безробіття. Він зумовлений змінами в структурі споживчого попиту і змінами в технологіях виробництва. Ці зміни створюють потребу в новій структурі робочої сили, яка відрізняється від попередньої кваліфікацією та сферою застосування. Структурне безробіття стимулює підвищення кваліфікації, перекваліфікації щодо потреб суспільства, що в свою чергу викликає ріст продуктивності праці, ефективне використання ресурсів, ріст загальних обсягів національного виробництва.

Циклічне безробіття зумовлене кризовими явищами в економіці, скороченням сукупного попиту, відповідним скороченням обсягів виробництва та зменшенням зайнятості. На відміну від фрикційного і структурного безробіття, для яких характерним є наявність відповідності між кількістю бажаючих працювати та наявними робочими місцями, для циклічного безробіття характерним є те, що кількість бажаючих знайти роботу переважає кількість наявних вакансій.

Економісти вважають, що фрикційне і структурне безробіття неминучими, оскільки це природна потреба економіки. Тому фрикційне і структурне безробіття називають природним безробіттям. Зайнятість при наявності лише природного безробіття, тобто

відсутності циклічного безробіття називають **повною зайнятістю**.

Рівень безробіття за повної зайнятості називають **природним рівнем безробіття**. Реальний обсяг національного продукту, який може бути вироблений в умовах повної зайнятості, тобто при існуванні природного рівня безробіття, називається **виробничим потенціалом економіки або потенційним національним продуктом**.

Природний рівень безробіття, який зараз в країнах Заходу складає 5-6%, має тенденцію до зростання. Він визначається багатьма чинниками, а саме, традиціями, звичаями, релігією, трудовим законодавством; змінами в демографічному складі робочої сили; розвитком науки і техніки; недосконалістю податкової системи; розвитком соціальних програм тощо.

Наслідки безробіття

Надмірне безробіття призводить до значних економічних і соціальних втрат. До негативних економічних наслідків слід віднести:

1. Наявність циклічного безробіття спричинює недовиробництво ВВП. Згідно закону Артура Оукена, кожний відсоток безробіття понад природний рівень викликає відставання фактичного ВВП від потенційного на 2,5%. Відповідно відносні та абсолютні втрати ВВП складатимуть:

$$\Delta\%ВВП = (РБф - РБн) \times 2,5\%;$$

$$\DeltaВВП = ВВПф \times \Delta\%ВВП : (100\% - \Delta\%ВВП),$$

де $\Delta\%ВВП$ – відставання фактичного ВВП від потенційного у відсотках;

$\DeltaВВП$ – абсолютне відставання фактичного ВВП від потенційного;

$РБф$ – фактичний рівень безробіття,

$РБн$ – природний рівень безробіття.

$ВВПф$ – обсяг фактичного ВВП.

2. Зростає навантаження на державні фінанси, оскільки зростають виплати по безробіттю з державного бюджету.

3. Знижуються реальні доходи населення.

4. Зростає чисельність тих, хто опинився за межею бідності.

Безробіття має і негативні соціальні наслідки: зростає чисельність серцево-судинних та психічних захворювань, збільшується споживання алкоголю та наркотиків, зростає число самогубств, збільшується кількість злочинів, зростає соціальна напруга у суспільстві. В умовах тривалого безробіття знижується, а деколи зовсім втрачається кваліфікація працівників, що згодом може зумовити значне зниження заробітної плати.

Все це вказує на серйозність проблеми безробіття та

необхідність її розв'язання на державному рівні. В умовах існування циклічного безробіття держава повинна стимулювати економічне зростання та розвиток малого і середнього бізнесу, а також посилити регулювання ринку праці за допомогою організації роботи служби зайнятості (працевлаштування незайнятого населення та надання допомоги по підготовці та перепідготовці кадрів), правового забезпечення трудових відносин та організації соціального захисту безробітних.

10.3. ІНФЛЯЦІЯ: СУТНІСТЬ, ПРИЧИНИ, ВИДИ, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ

Суть інфляції та її вимірювання

Інфляція – це зростання загального рівня цін, яке проявляється в знеціненні паперових грошей, тобто зниженні їх купівельної спроможності. Однією з характеристик інфляції є те, що при зростанні загального рівня цін ціни на окремі товари і ресурси можуть зростати високими темпами, на інші – низькими темпами, а на деякі товари і ресурси ціни можуть навіть знижуватись.

Інфляцію вимірюють за допомогою індексу споживчих цін (*ІЦ*) та темпу інфляції (*ТІ*).

Індекс споживчих цін характеризує рівень інфляції, який показує, як змінилися ціни в національній економіці за певний часовий період, обчислюється за формулою:

$$\text{ІЦ} = \frac{\text{вартість споживчого кошика поточного року}}{\text{вартість споживчого кошика базового року}} \times 100\%$$

Споживчий кошик – це набір товарів і послуг, який приймається в країні в розрахунку на одну особу в рік. В країнах Заходу він включає біля 300 найменувань товарів і послуг, а в Україні – понад 60 найменувань.

Темп інфляції (ТІ) показує чи прискорилося, чи уповільнилося інфляція за певний період. Цей показник обчислюють за формулою:

$$\text{ТІ} = \frac{(\text{індекс цін поточного року} - \text{індекс цін базового року})}{\text{індекс цін базового року}} \times 100\%$$

Для характеристики інфляції також використовують правило “величини 70”, яке дозволяє підрахувати кількість років, протягом яких ціни подвоються:

$$\text{Кількість років} = 70 / \text{середньорічний темп інфляції.}$$

Причини інфляції та її види

Існують різні погляди на причини інфляції. Залежно від причин

розрізняють наступні види інфляції:

1. Інфляція попиту, причиною якої є надмірний попит, який перевищує виробничі можливості в країні. Останній може бути викликаний очікуваннями споживачів щодо підвищення цін і появи дефіциту, знеціненням національної валюти, нерациональною структурою економіки (наприклад, її милітаризацією).

2. Інфляція витрат, або **інфляція пропозиції** обумовлена зростанням витрат виробництва. Останні зростають в результаті збільшення заробітної плати, цін на сировину, обладнання, енергоносії. Якщо країна завозить ресурси з-за кордону, то ріст цін на ці ресурси за кордоном викликає до життя в країні-імпортері **імпортовану інфляцію**. Інфляцію витрат може спричинити і підвищення податків, що розцінюється виробниками як зростання їх витрат виробництва, а отже, становить підставу щодо підвищення ними цін.

Інфляція витрат може спричинити скорочення обсягів виробництва та одночасне підвищення цін і рівня безробіття. Явище одночасного існування високого рівня інфляції та безробіття одержало назву **стагфляції**.

3. Інфляція грошової маси виникає внаслідок існування надмірної кількості грошей в обігу порівняно з пропозицією товарів і послуг. Надмірна кількість грошей може бути результатом непродуманої фіскальної політики уряду, який фінансує дефіцит держбюджету за рахунок емісії паперових грошей. Причиною інфляції грошової маси може бути і неправильна грошово-кредитна політика (надмірне кредитування).

Інфляцію грошової маси можна розкрити за допомогою моделі Фішера:

$$M \times V = P \times Q.$$

де M - кількість грошей в обігу,

V – швидкість обігу грошей,

P – ціни товарів та послуг,

Q – кількість товарів та послуг.

З цього рівняння видно, що кількість грошей в обігу повинна відповідати обсяг ВВП, а ціни тим вищі, чим більша пропозиція грошей і менша пропозиція товарів та послуг.

Залежно від темпів інфляції розрізняють наступні види інфляції:

1. Помірна інфляція характеризується повільним зростанням цін – до 10% на рік. Така інфляція розглядається економістами як позитивне явище, оскільки зростання грошової маси за відносно стабільних цін стимулює ділову активність, прискорює процес

інвестування і не викликає інфляційних очікувань у споживачів.

2. **Галопуюча інфляція** - ціни підвищуються від 10 до 200% в рік. Гроші втрачають свою купівельну спроможність, населення нагромаджує товари та вкладає гроші в нерухомість.

3. **Гіперінфляція** – ціни зростають 1-2% в день, тобто понад 200% на рік. Така інфляція руйнівню впливає на виробництво, падає роль грошей в економіці, відбувається натуралізація господарських зв'язків, поширюються бартерні операції, порушуються фінансові та кредитні механізми. Гіперінфляція була характерна для України в 1992-1993 роках. Так, рівень інфляції становив у 1992 році 2100% на рік (ціни щомісяця зростали на 170%), а у 1993 році – 10256% (ціни щодня зростали приблизно на 3%).

Економісти поділяють інфляцію також на **очікувану**, коли ринкові суб'єкти очікували інфляційні зміни і захистилися від її негативних впливів, і **неочікувану**, коли інфляція була несподіваною для учасників ринкового процесу.

Прихована та відкрита інфляція. Наслідки інфляції.

За формами прояву розрізняють відкриту та приховану інфляцію.

Відкрита інфляція притаманна країнам з ринковою економікою, де вільна взаємодія попиту і пропозиції призводить до відкритого зростання цін. Її наслідками є:

1. Зниження реальних доходів споживачів, особливо споживачів із фіксованими доходами (пенсіонерів, працівників бюджетної сфери, землевласників, які одержують фіксовану ренту тощо). Люди, які живуть не на фіксовані доходи, можуть виграти від інфляції, якщо їх номінальні доходи зростають швидше, ніж ціни.

2. Знецінення особистих заощаджень. Гроші у вигляді готівки та на банківських рахунках втрачають купівельну спроможність. Найменших втрат зазнають люди, які вклали свої заощадження в нерухомість і матеріальні цінності (будинки, машини, земельні ділянки, золото тощо).

3. Перерозподіл доходів між кредиторами та позичальниками на користь останніх.

4. Скорочення обсягів виробництва як результат зниження стимулів до довгострокових інвестицій.

5. Зменшення стимулів до праці, оскільки зростання цін поглинає зростання доходів.

6. Перелив капіталу із сфери виробництва у сферу послуг.

7. Посилення диспропорції між галузями національної економіки в результаті нерівномірного зростання цін; в результаті

спотворюється структура споживчого попиту.

8. Гальмування технічного прогресу в результаті зменшення зацікавленості підприємців у зниженні витрат виробництва чи покращенні якості товарів і послуг за рахунок впровадження науково-технічних досягнень.

9. Посилення адаптивних інфляційних очікувань, які прискорюють зростання цін. Це пояснюється психологією масового покупця і продавця в інфляційній ситуації. Так, покупець, очікуючи зростання цін, збільшує попит на товари, а виробник зменшує пропозицію цих товарів і підвищує на них ціни. Такі адаптивні інфляційні очікування масового покупця та продавця здатні підірвати економіку.

Прихована інфляція властива економіці з адміністративним контролем над цінами і доходами, який не дозволяє відкрито проявитись інфляції. Фактично прихована інфляція виявляється у зникненні товару, тобто ціни стабільні, а надлишок грошей трансформується в товарний дефіцит.

При прихованій інфляції знижуються реальні доходи населення. Споживачів “грабують” двічі, оскільки на чорному ринку вони купують товари за високими цінами, а адміністративно стабільні ціни вказують на відсутність підстав для підвищення заробітної плати.

Прихована інфляція створює ілюзію благополуччя, приховує і спотворює реальні економічні процеси, не дозволяючи з ними боротися. Виходом може бути лише перевід прихованої інфляції у відкриту інфляцію, яку можна контролювати.

Антиінфляційна політика держави

Для подолання інфляції держава проводить антиінфляційні заходи. Вони поділяються на компенсаційні та стабілізаційні.

Компенсаційні заходи необхідні для того, щоб населення частково або повністю захистити від наслідків інфляції. Найголовнішим заходом цього напрямку є індексація доходів, яка передбачає збільшення номінальних доходів громадян пропорційно до темпу зростання цін. Індексація – це метод захисту від інфляції, а не боротьби з нею. Іншими заходами компенсації втрат від зниження купівельної спроможності грошей є індексація ставки відсотка (збільшення ставки відсотка на темп інфляції) та індексація первісної суми інвестицій. Ці методи не дозволяють уникнути окремих негативних наслідків інфляції, але дають змогу дещо знизити її темпи.

До стабілізаційних заходів відносяться:

1. Проведення ефективної монетарної політики, що передбачає щорічний приріст грошової маси темпом, який не надто перевищує темп зростання національного продукту.

2. Зменшення державних витрат (управлінських витрат; витрат, пов'язаних із функціонуванням державного сектора економіки тощо) та поступове скорочення бюджетного дефіциту з перспективою його повної ліквідації.

3. Стимулювання розвитку виробництва та підвищення його ефективності, що дає можливість збільшити пропозицію товарів і послуг.

4. Підвищення ступеня товарності економіки.

5. Структурна перебудова і конверсія військового виробництва.

6. Зміна і вдосконалення податкового законодавства.

7. Раціоналізація зовнішньоекономічної діяльності в напрямі формування активного сальдо платіжного балансу.

8. Стабілізація та регулювання валютного курсу з метою стримування зростання імпорту.

У 90-х роках у країнах з перехідною економікою темпи зростання інфляції були найвищими у світі. В Україні інфляція у першій половині 90-х років була результатом одночасної дії багатьох чинників. Лібералізація цін у 1992 р. перетворила приховану інфляцію у відкриту. Остерігаючись соціального невдоволення, уряд підтримував досягнутий рівень доходів населення через механізм індексації. Для покриття дефіциту державного бюджету НБУ здійснював емісію грошової маси.

Застосування у першій половині 1994 р. адміністративних заходів для приборкання інфляції дещо уповільнило темпи зростання цін, але спричинило катастрофічне падіння обсягу національного виробництва в уже лібералізованій економіці. Продуману стабілізаційну політику уряд почав здійснюватися лише з кінця 1994 р., що дозволило НБУ в 1996 р. успішно здійснити грошову реформу і забезпечити в останні роки прийнятні темпи інфляції.

10.4. ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ: СУТНІСТЬ, ТИПИ І ФАКТОРИ

Економічне зростання є центральною економічною проблемою, що постає перед усіма країнами. За його динамікою роблять висновки про розвиток національних економік, життєвий рівень населення, вирішення проблем обмеженості ресурсів.

Суть та вимірювання економічного зростання

Під економічним зростанням розуміють збільшення національного виробництва товарів і послуг за певний період часу.

Розрізняють два поняття: «економічний розвиток» та «економічне зростання». **Економічний розвиток** – це процес переходу від одного стану економіки до іншого, більш досконалого, тобто якісно нового на основі відповідних структурних та інституціональних зрушень. Економічний розвиток передбачає економічне зростання разом із якісною еволюцією економічної системи в цілому.

Графічно економічне зростання зображають переміщенням кривої виробничих можливостей вправо (рис.10.1).

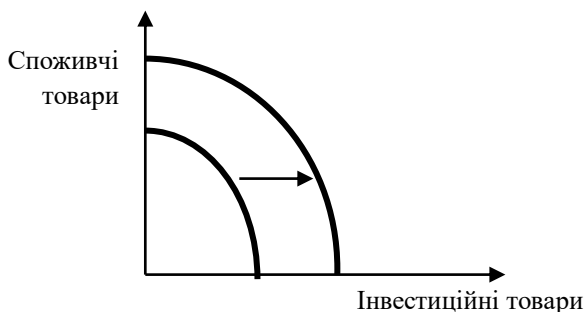


Рис.10.1.Крива виробничих можливостей

Для вимірювання економічного зростання використовують показники:

1. Абсолютний приріст реального ВВП:

$$\Delta \text{ВВП} = \text{ВВП реальний поточного року} - \text{ВВП базового року}.$$

2. Темп приросту реального ВВП:

$$\Delta \% \text{ВВП} = (\text{ВВП реальний поточного року} - \text{ВВП базового року}) / \text{ВВП базового року} \times 100\%.$$

3. Абсолютний приріст реального ВВП в розрахунку на одну особу:

$$\Delta \text{ВВП на одну особу} = (\text{ВВП реальний поточного року} / \text{чисельність населення поточного року}) - (\text{ВВП базового року} / \text{чисельність населення базового року}).$$

4. Темп приросту реального ВВП в розрахунку на одну особу:

$$\begin{aligned} \text{Д\%ВВП на одну особу} = & \{ (\text{ВВП реальний поточного року} / \\ & \text{чисельність населення поточного року}) - \\ & (\text{ВВП базового року} / \text{чисельність населення базового року}) \} / \\ & (\text{ВВП базового року} / \text{чисельність населення базового року}) \times 100\%. \end{aligned}$$

Економічне зростання є однією з головних макроекономічних цілей, оскільки саме воно визначає підвищення рівня життя в країні.

Типи та чинники економічного зростання

Розрізняють два основні типи економічного зростання – екстенсивний і інтенсивний.

Екстенсивний тип економічного зростання забезпечується за рахунок збільшення обсягів застосовуваних факторів за попереднього рівня технології.

Інтенсивний тип економічного зростання – це збільшення виробництва товарів і послуг за рахунок підвищення ефективності використання ресурсів, тобто підвищення кваліфікації працівників, поліпшення використання капіталу, застосування нових технологій, кращої організації господарської діяльності тощо.

В дійсності ці типи економічного зростання поєднуються. Економісти виділяють змішаний (реальний) тип економічного зростання, який забезпечується за рахунок збільшення кількості застосовуваних факторів виробництва та кращого їх використання і якісного вдосконалення.

Економічне зростання визначають такі чотири групи чинників:

1. **Чинники пропозиції**, які включають кількість та якість природних ресурсів, кількість та якість трудових ресурсів, обсяг основного капіталу, технологічний рівень тощо.

2. **Чинники попиту**, які забезпечують зростання сукупних витрат, що сприяє збільшенню обсягів виробництва і доходу.

3. **Чинник ефективності** означає, що країна має виробляти максимум продукції при даних ресурсах (забезпечення виробничої ефективності), а також виробляти з них найбільш потрібні для суспільства товари і послуги (забезпечення розподільчої ефективності).

4. **Неекономічні чинники**, до яких відносять соціокультурні (позитивне ставлення до праці), інституційні, культурно-духовні, політичні, демографічні та інші чинники. Так, країни з демократичними принципами мають впорядковані відносини власності, законність є нормою поведінки, впорядковані процедури укладання і виконання угод – все це сприяє економічному зростанню.

Наслідки економічного зростання

Економічне зростання має як позитивні, так і негативні наслідки. До позитивних наслідків економічного зростання віднесемо наступні:

- 1) воно дозволяє забезпечити більш високий рівень життя;
- 2) економічне зростання полегшує вирішення проблеми обмеженості ресурсів;
- 3) економічне зростання забезпечує вирішення не тільки економічних, але і соціальних проблем;
- 4) економічне зростання створює умови для вирішення екологічних проблем;
- 5) воно визначає авторитет країни у світі.

Негативні наслідки економічного зростання проявляються в наступному:

- 1) економічне зростання завдає шкоди природному довкіллю, виснажує природні ресурси, які строго обмежені;
- 2) економічне зростання не вирішує проблему справедливого розподілу, тобто проблему бідності;
- 3) воно порушує стабільність і впевненість у завтрашньому дні, оскільки технологічні зміни вимагають постійної перекваліфікації працівників;
- 4) автоматизація виробництва викликає погіршення здоров'я та захворювання.

Економічне зростання та концепція сталого розвитку

В сучасних умовах у світі виникла необхідність розробки нової політики та стратегії економічного зростання, спрямованих на вирішення глобальних проблеми сучасності, запобігання погіршенню якості навколишнього середовища, забезпечення не тільки теперішнього, але й майбутнього суспільство ресурсами, необхідними для задоволення його потреб. Світове співтовариство усвідомило необхідність переходу на принципи сталого розвитку.

Концепція сталого розвитку обґрунтована в “Програмі дій “Порядок денний на XXI століття”, яка була прийнята на Конференції ООН з навколишнього середовища й розвитку, що проводилась в Ріо-де-Жанейро у червні 1992 р.

Під сталим економічним розвитком розуміють такий розвиток, який забезпечуючи потреби нинішнього покоління, водночас не позбавляє майбутні покоління можливості задовольняти власні життєво необхідні потреби. У цьому контексті будь-який соціально-економічний розвиток повинен узгоджуватись з рекреаційними можливостями навколишнього природного середовища, тобто

здійснюватись в умовах екологічної безпеки відтворювальних процесів, гарантувати нащадкам наявність повноцінного життєвого середовища й достатньої кількості природних ресурсів.

Сталий економічний розвиток ґрунтується на врахуванні трьох аспектів розвитку людського суспільства.

В економічному аспекті сталий розвиток має забезпечити ефективність та стійкість зростання.

В соціальному аспекті сталий розвиток має спрямовуватись на вирішення проблеми надмірної диференціації доходів у суспільстві, збереження культурних цінностей тощо.

В екологічному аспекті ця концепція передбачає збереження природних ресурсів і довкілля для майбутніх поколінь.

Перехід до сталого розвитку, необхідність якого вже усвідомили країни світу, є дуже важливими і для нашої країни. Справа в тому, що для реалізації його принципів в Україні є всі підстави. Це суттєво деградоване природне середовище, високий рівень забруднення, які проявляються у нерациональному використанні земельних, лісових, водних, біологічних ресурсів, поводженні з відходами, забруднені атмосфери, це також низький рівень життя населення та кризовий стан економіки.

Роль держави в стимулюванні економічного зростання

Основними напрямками державного регулювання економічного зростання є:

1. Держава вирішує ті проблем, які недоступні ринковій системі, а саме розвиток фундаментальної науки, забезпечення соціальних гарантій та соціального захисту, збереження природного середовища та невідтворювальних ресурсів.

2. Держава сприяє структурній перебудові виробництва, зорієнтованій на прискорений розвиток галузей, які визначають науково-технічний прогрес, та стимулює впровадження ресурсозберігаючих та екологобезпечних технологій.

3. Держава проводить антициклічну стабілізаційну політику (фіскальну та грошово-кредитну), яка згладжує коливання економічного циклу і тим самим забезпечує економічне зростання.

Отже, забезпечення стабільного економічного зростання в національній економіці є першочерговим важливим завданням макроекономіки і економічної політики держави. В сучасному світі у зв'язку із загостренням екологічних проблем першочерговими постають екологічні аспекти існування людської цивілізації. У зв'язку

з цим концепція сталого розвитку буде сприяти як економічному зростанню в країнах світу, так і збереженню екологічно чистого довкілля для майбутніх поколінь.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Чим спричиняються коливання економічної кон'юнктури?
2. Дайте характеристику класичного ділового циклу.
3. Проаналізуйте причини спаду економіки України у 90-і роки XX ст.
4. Охарактеризуйте економічні цикли за тривалістю.
5. Який вплив має циклічний розвиток на національну економіку?
6. Що означає зайнятість населення? Що таке повна зайнятість?
7. Кого можна назвати безробітним? Хто має утримувати безробітних і впродовж якого часу?
8. У чому полягають економічні втрати від безробіття?
9. В чому полягає сутність інфляції? Назвіть її основні типи.
10. Назвіть показники виміру інфляції.
11. Обчисліть темп інфляції, якщо в країні «В» у 2008 р. рівень інфляції складав 115%, а у 2007 р. – 108%.
12. Які існують види інфляції?
13. Які Ви знаєте основні шляхи подолання інфляції?
14. В чому сутність економічного зростання? Які основні його типи?
15. Охарактеризуйте чинники економічного зростання.
16. У чому полягає концепція сталого розвитку?

ТЕМА 11. БАНКІВСЬКА СИСТЕМА. ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ

План викладу і засвоєння матеріалу:

- 11.1. Грошовий ринок. Попит на гроші та пропозиція грошей.
- 11.2. Банки і їх роль в ринковій економіці.
- 11.3. Кредит: сутність, форми і функції.
- 11.4. Грошово-кредитна політика держави та її інструменти.

Основні поняття і терміни: попит на гроші для операцій, попит на гроші як активи, загальний попит на гроші, пропозиція грошей, банк, банківська система, центральний банк, комерційні банки, кредит, облікова ставка, обов'язковий резерв, операції на відкритому ринку, кредитно-грошова політика, політика дешевих грошей, політика дорогих грошей.

11.1. ГРОШОВИЙ РИНОК. ПОПИТ НА ГРОШІ ТА ПРОПОЗИЦІЯ ГРОШЕЙ

Грошовий ринок. Вартість грошей

Ринок грошей, як і будь-який ринок, є сукупністю двох сторін – пропозиції грошей та попиту на гроші. Гроші виступають на цьому ринку як специфічний товар. Гроші потрібні ринковим суб'єктам для купівлі різноманітних товарів, тобто для грошових операцій. Відповідно гроші мають певну вартість, тобто *купівельну спроможність*, яка визначається кількістю товарів і послуг, що можна придбати за одну грошову одиницю, наприклад, одну гривню. *Вартість грошей* є в оберненій залежності від цін та товари і послуги: чим нижчі ціни на споживчі блага, тим вища купівельна спроможність, тобто вартість грошей.

На грошовому ринку ціною грошей є відсоткова ставка. Вона виступає альтернативною вартістю грошей, оскільки виражає упущений дохід ринкового суб'єкта за умови, що гроші залишаються поза ринком. Відсоткова ставка є результатом взаємодії пропозиції грошей та попиту на гроші на грошовому ринку, у результаті чого встановлюється рівноважна відсоткова ставка.

Відсоткова ставка та кількість грошей відіграють важливу роль в економіці, оскільки вони впливають на рівень ділової активності в країні, рівень цін та зайнятість.

Пропозиція грошей на грошовому ринку

Пропозиція грошей – це кількість грошей, що обслуговує потреби ринку (маса грошей в обігу). Пропозицію грошей характеризують грошові агрегати (в залежності від ступеня ліквідності різних форм грошей): гроші М1, гроші М2, гроші М3. Під ліквідністю активів розуміють можливість їхнього перетворення в грошову форму без суттєвої втрати вартості і в короткий строк.

Грошовий агрегат М1 складається із готівки (металеві і паперові гроші) та чекових рахунків (безстрокових депозитів). Гроші М2 включають гроші М1, внески на нечекових ощадних рахунках та дрібні строкові вклади. Грошовий агрегат М3 крім грошей М2 включає великі строкові депозити.

Пропозиція грошей залежить від діяльності центрального та комерційних банків, а також від ввозу і вивозу валюти. Центральний банк може здійснювати емісію грошей та вилучати зайві гроші з обігу, може використовувати різноманітні інструменти грошово-кредитної політики, які будуть розглянуті нижче. Кредитна діяльність комерційних банків також регулюється центральним банком.

Якщо не брати до уваги чинник ввозу і вивозу валюти, то можна вважати, що *пропозиція грошей не залежить від ставки відсотка, а регулюється грошово-кредитною політикою центрального банку*. Крива пропозиції грошей (S_m) є вертикальною лінією (рис.11.1).

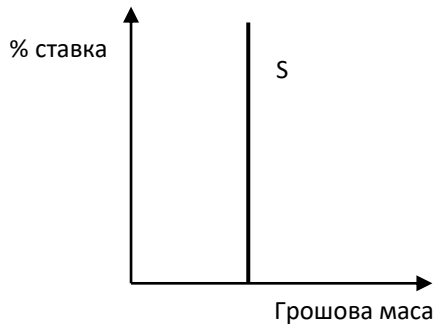


Рис.11.1. Пропозиція на грошову ринку

Попит на грошовому ринку

Загальний попит на гроші складається із попиту на гроші для операцій і попиту на гроші як активи.

Попит на гроші для операцій – це кількість грошей, які необхідні людям для використання як засобу обігу (для платежів) .

Даний вид попиту на гроші знаходиться в прямій залежності від змін номінального ВВП (рівень цін та кількість продукції, яку збираються придбати домогосподарства та підприємства) і в оберненій залежності від швидкості обігу грошової одиниці. Обсяг попиту на гроші для операцій не залежить від ставки відсотка, тому криву попиту на гроші для операцій представляють прямою вертикальною лінією.

Попит на гроші як активи – це кількість грошей, яку люди хочуть зберегти як заощадження (кількість фінансових активів у грошовій формі). Цей попит на гроші змінюється в оберненій залежності до динаміки відсоткової ставки. За високої ставки відсотка доцільніше вкладати гроші на строкові рахунки чи у фінансові активи та мати менше готівки і навпаки.

Загальний попит на гроші (D_m) складає суму попиту на гроші для операцій та попиту на гроші як активів. Загальний попит на гроші змінюється обернено пропорційно до відсоткової ставки, тому крива D_m має від’ємний нахил (рис.11.2).

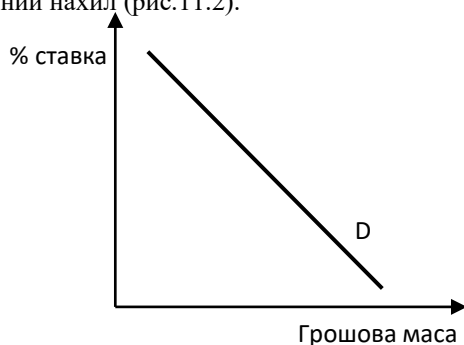


Рис.11.2. Загальний попит на гроші

Рівновага на грошовому ринку

Взаємодія попиту на гроші та їх пропозиції на ринку грошей визначає відсоткові ставки. *Рівноважна ставка відсотка* відповідає точці перетину кривих загального попиту на гроші та пропозиції грошей, тобто це така ставка, за якої обсяг попиту на гроші та їх пропозиція є однаковими (рис.11.3).

Рівноважна ставка відсотка може змінюватися як внаслідок зміни в попиті на гроші, так і внаслідок зміни у їх пропозиції. Збільшення загального попиту на гроші за незмінної грошової пропозиції підвищує відсоткову ставку. Відповідно зменшення загального попиту на гроші знизить відсоткову ставку.

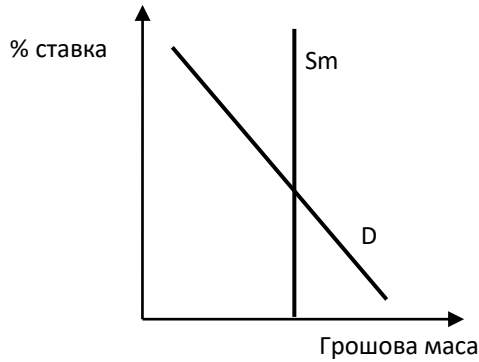


Рис.11.3. Рівновага на грошовому ринку

Збільшення пропозиції грошей за незмінного попиту на гроші знижує відсоткову ставку. Зменшення пропозиції грошей за сталого попиту на гроші підвищує відсоткову ставку (рис.11.4).

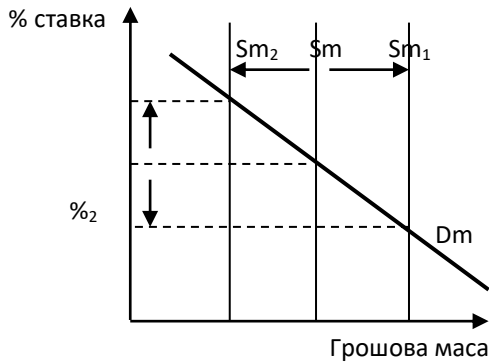


Рис.11.4. Зміна рівноваги на грошовому ринку

Центральний банк, змінюючи пропозицію грошей, впливає на підвищення чи зниження ставки відсотка. Більш висока відсоткова ставка зменшує інвестиції і споживчі видатки, а більш низька ставка відсотка стимулює інвестиції та споживчі видатки, причому як одна, так і друга ситуації в кінцевому рахунку впливають на рівень виробництва, зайнятості і цін.

На рішення щодо інвестицій та споживання в економіці, а отже, на сукупні видатки та реальний обсяг національного виробництва

впливає реальна ставка процента. Реальна ставка процента показує вплив інфляції на купівельну спроможність, тобто реальну вартість грошей. Вона визначається як різниця між номінальною ставкою процента та очікуваним темпом інфляції.

11.2. БАНКИ І ЇХ РОЛЬ В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

Банківська система

Функціонування грошового і кредитного ринку забезпечується за допомогою банківської системи.

Банківська система – це сукупність фінансових установ, які займаються банківською діяльністю згідно існуючого законодавства і регулюють грошовий обіг в країні. Головними ланками сучасної банківської системи виступають центральний банк (в Україні – Національний банк України), комерційні банки та спеціалізовані банківські установи.

До спеціалізованих банківських установ відносяться:

1. Інвестиційний банк, який спеціалізується на фінансуванні і кредитуванні підприємств.
2. Інноваційний банк, який здійснює переважно венчурні (ризикові) операції, забезпечуючи наукові дослідження, проекти, «ноу-хау».
3. Іпотечний банк, який надає довготермінові (на 25-30 років) кредити під заставу нерухомості (або для її придбання), в тому числі землі.
4. Ощадний банк, який обслуговує населення через залучення грошових заощаджень і надає кредитні, розрахункові та інші послуги.
5. Зовнішньоторговельний банк, який здійснює операції з кредитування експорту та імпорту за зовнішньоторговельними розрахунками.

Функції центрального та комерційних банків

Центральним банком в Україні є Національний банк України. До складу НБУ входять: державна Скарбниця України, функцією якої є зберігання резервних фондів національних грошових знаків, нагромадження золотого запасу, коштовностей та валютних запасів; валютна біржа, яка купує і продає за вільними ринковими цінами іноземну валюту; розгалужена мережа управлінь, регіональних відділень та розрахунково-касових центрів.

НБУ як емісійний центр є провідним фінансовим інститутом. Стосовно інших банків він виступає банком банків, кредитором і регулятором кредитної системи, є автономним органом управління

грошово-кредитною системою. Згідно Закону України «Про банки і банківську діяльність» НБУ виконує такі функції:

- ✓ регулює грошову пропозицію;
- ✓ зберігає обов'язкові резерви комерційних банків;
- ✓ кредитує комерційні банки і контролює їхню діяльність;
- ✓ здійснює розрахункове касове обслуговування комерційних банків та інших кредитних установ;
- ✓ зберігає золотовалютні резерви країни;
- ✓ здійснює емісію грошей;
- ✓ виступає гарантом кредитів, що надаються державі з-за кордону під заставу державного валютного фонду;
- ✓ купує і продає іноземну валюту та платіжні документи в іноземній валюті, регулює валютні ринки.

Основу кредитної системи сучасної економіки становлять комерційні банки. Вони виконують від 100 до 300 видів операцій.

Комерційні банки здійснюють наступні операції:

- ✓ приймають грошові внески від підприємств і населення;
- ✓ ведуть поточні рахунки; здійснюють чекове обслуговування;
- ✓ приймають заощадження; надають різноманітні кредити;
- ✓ купують і продають цінні папери;
- ✓ виконують операції за довіреністю;
- ✓ зберігають цінності у сейфах тощо.

Усі банківські операції поділяюся на пасивні (нагромадження та формування своїх грошових ресурсів), активні (розміщення та розподіл акумульованих коштів з метою отримання прибутку) та комісійні. До комісійних операцій відносять довірчі (тимчасове управління майном, передача спадщини, прийняття цінностей на зберігання), торговельно-комісійні (операції із золотом, валютою, цінними паперами), інкасові (банк проводить операції від імені та за рахунок своїх клієнтів за різними документами), переказні та акредитивні операції (переказ грошей від одного клієнта іншому).

Діяльність комерційного банку підпорядковується отриманню прибутку. Банківські ресурси включають власний капітал банків та вклади або депозити, які банки приймають у клієнтів. Власний капітал складається з акціонерного початкового капіталу, резервів і нагромадженого прибутку. Банківський прибуток – це різниця між сумою відсотків за кредитами та сумою сплачуваних банком відсотків

на депозити. Крім того, до банківського прибутку входять доходи на власний капітал банку, вкладений у позики та інвестиції. Чистий прибуток банку дорівнює валовому прибутку за відрахуванням витрат на ведення банківських операцій.

Банківська система в цілому прискорює рух грошових ресурсів і створює можливості раціонального їх використання, прискорює розрахунки між ринковими суб'єктами. Переважна більшість грошового обігу – безготівкова, оскільки вона набагато ефективніша і вигідніша, як для суспільства загалом, так і для економічних суб'єктів зокрема. Безготівкові розрахунки – це платежі без готівки, тобто перерахування банком сум з рахунків платників на рахунок отримувачів або зарахування взаємних вимог юридичних осіб.

Крім банківської системи цей ринок обслуговують також спеціалізовані фінансово-кредитні інститути: страхові компанії, пенсійні фонди, кредитні спілки, інвестиційні фонди тощо.

11.3. КРЕДИТ: СУТНІСТЬ, ФОРМИ І ФУНКЦІЇ

Кредит, його джерела та принципи

Відсоткова ставка впливає на обсяги інвестицій та споживання в економіці, оскільки вона виступає ціною кредитних ресурсів. **Кредит** – це система відносин з приводу акумуляції та використання тимчасово вільних грошових засобів на умовах повернення з виплатою відсотка за користування позикою. Суб'єктами кредитних відносин є кредитори, що мають у своїй власності вільні кошти і надають їх у тимчасове використання іншим суб'єктам, та позичальники, що мають потребу в додаткових коштах і отримують їх у позику від кредиторів.

Необхідність кредитних відносин у ринковому господарстві загальновідома – це потреба забезпечення безперервного процесу виробництва, прискорення реалізації товарів і послуг. Кредит дозволяє скоротити час на задоволення виробничих і особистих потреб.

Джерелами кредиту є кошти ринкових суб'єктів, які тимчасово не використовуються, заощадження населення, грошовий капітал підприємців, кошти центральних та місцевих бюджетів, страхових компаній, різних фінансових організацій.

Функціонування кредиту передбачає існування наступних принципів кредитування: поверненість, строковість, платність, цільовий характер і забезпеченість. Повернення кредиту базується на тому, що позичальник обов'язково повинен повернути кредитні кошти кредиторів. Строковість означає, що позичальник отримує кредитні ресурси на чітко визначений строк, який визначається кредитною

угодою. Платність передбачає, що позичальник за право тимчасово використовувати позичені кошти виплачує кредиторів суму позичкового відсотка, яка для кредитора є доходом і платою за ризик. Цільовий характер кредитування означає, що суб'єкти кредитних відносин повинні заздалегідь чітко визначити, на яку ціль будуть використовуватись позичені кошти. Принцип забезпеченості кредиту гарантує кредиторам повернення позики, причому забезпеченням позики може бути все, що приймається у заставу, а також гарантії третьої особи погасити борг кредиторів.

Види та форми кредиту

В сучасних умовах ринкової економіки існують різноманітні форми та види кредиту.

За об'єктом позик та суб'єктами кредитних відносин розрізняють такі основні форми кредиту:

1. *Комерційний кредит* надається одним підприємцем іншому у вигляді продажу товарів чи надання послуг з відстрочкою платежів. Це одна із перших форм кредитних відносин в економіці, що породила вексельний обіг і активно сприяла розвитку безготівкового обігу.

2. *Банківський кредит* передбачає, що кредитор-банк надає позичальникові кредит у вигляді грошової суми.

3. *Споживчий кредит* надає банк приватним особам для купівлі товарів особистого споживання, таких як будинки, автомобілі, меблі, дачні ділянки тощо.

4. *Іпотечний кредит* – це довгостроковий кредит під заставу землі, житла, виробничих будівель.

5. *Державний кредит* – це коли держава виступає позичальником, а кредиторами – населення, фірми, комерційні банки. Кредитування здійснюється піж державні цінні папери, які забезпечуються вигідними для кредиторів відсотковими ставками. Державні облігації випускаються на короткий (від 3-х місяців до одного року) та більш тривалий термін.

6. *Міжнародний кредит* - це рух міжнародного капіталу, тобто переміщення капіталу із однієї країни в іншу. Він може бути державним, приватним або кредитом міжнародних валютно-фінансових організацій. Провідними міжнародними валютно-фінансовими організаціями є Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку. Кредити надаються на певний термін під відсотки.

Класифікація кредитів за його видами здійснюється з урахуванням строковості кредиту, цільових потреб позичальника, принципів

відшкодування, ступеня ризику тощо. Так, за терміном повернення розрізняють короткострокові (до 1 року), середньострокові (до 5 років) та довгострокові (більше 5 років) кредити. Згідно цільових потреб позичальника розрізняють споживчий та виробничий кредити. За принципом відшкодування розрізняють кредити, що відшкодовуються коштами боржника, коштами гарантів та коштами, отриманими від нових кредитів. За ступенем ризику розрізняють стандартні кредити та з підвищеним ризиком. За галузевою спрямованістю розрізняють кредити в промисловість, у сільське господарство, у сферу послуг тощо.

Здійснюючи безпосередній вплив на безперервність процесу виробництва і прискорення реалізації товарів і послуг, кредит прискорює швидкість обороту грошових ресурсів. Кредит впливає на процеси виробництва та споживання економічних благ, виступаючи важливим інструментом державного регулювання економіки і суттю грошово-кредитної (монетарної) політики.

11.4. ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ ТА ЇЇ ІНСТРУМЕНТИ

Інструменти грошово-кредитної політики

Грошово-кредитна політика полягає в зміні маси грошей в обігу (пропозиції грошей) з метою забезпечення зростання обсягів національного виробництва, досягнення низького рівня безробіття та стримування інфляції. Зміна обсягу грошової пропозиції здійснюється центральним банком шляхом регулювання розмірів надлишкових резервів.

Основними інструментами грошово-кредитної політики є операції центрального банку на відкритому ринку, зміна резервних норм, зміна облікової (дисконтної) ставки.

Операції на відкритому ринку передбачають купівлю центральним банком у комерційних банків чи продаж комерційним банкам державних цінних паперів (державних облігацій) на відкритому ринку. Якщо центральний банк продає цінні папери, то це зменшує пропозицію грошей. І навпаки – якщо центральний банк купує цінні папери у комерційних банків, то такий захід збільшує грошову пропозицію. Це гнучкий інструмент грошово-кредитної політики держави.

Зміна норми обов'язкових резервів. Комерційний банк повинен тримати обов'язкові резерви у вигляді касової наявності чи у формі депозитів, вкладених у центральний банк. Обов'язковий резерв

виступає як певний процент від вкладів клієнтів (депозитів) Цей процент носить назву резервної норми, вона встановлюється центральним банком для комерційних банків. Надлишок фактичного резерву банку над обов'язковим становить його надлишковий резерв, який і виступає джерелом надання позик або інвестування.

Зміна облікової (дисконтної) ставки. Облікова ставка – це ставка відсотка, який центральні банки стягують за позики, надані комерційним банкам. Знижуючи або підвищуючи процентну ставку, центральний банк обмежує або розширює доступ комерційних банків до кредитів. При підвищенні облікової ставки зменшуються кредитні можливості комерційних банків, а отже, уповільнюється їх вплив на зростання пропозиції грошей. При зниженні облікової ставки комерційні банки збільшують свої позики у центрального банку, за рахунок чого збільшується видача кредитів комерційними банками та пропозиція грошей.

Таким чином, центральний банк має в своєму розпорядженні важелі впливу на пропозицію грошей, а через неї – на відсоткові ставки та економічні процеси в національній економіці.

Види грошово-кредитної політики

Грошово-кредитна політика в умовах економічного спаду спрямована на збільшення пропозиції грошей, що стимулює збільшення обсягу національного виробництва та рівня зайнятості. Така політика, яка спрямована на зниження відсоткової ставки, отримала назву **“політики дешевих грошей”**. Для цього центральний банк купує цінні папери у населення та комерційних банків, знижує резервну норму та облікову ставку. В результаті зростають обсяги кредитування, оскільки кредити стають дешевими; збільшуються сукупні інвестиції та сукупний попит на ринку; зростають обсяги інвестицій та зайнятість.

В умовах же інфляційного піднесення центральний банк повинен прийняти рішення про зменшення грошової пропозиції, що спричинить підвищення відсоткової ставки, скорочення інвестицій, зменшення обсягів виробництва та стримування підвищення цін. Такими рішеннями можуть бути: продаж центральним банком державних цінних паперів, підвищення резервної норми та підвищення облікової ставки. Такий набір заходів одержав назву **“політики дорогих грошей”**. Зростання кредитного відсотка зумовлює подорожчання кредитів. В результаті скорочуються сукупні інвестиції та сукупний попит на ринку, зменшуються ціни та інфляція.

Серед розглянутих інструментів грошово-кредитної політики

найбільш ефективними є операції на відкритому ринку. Реалізація державних цінних паперів дозволяє за короткий час суттєво вплинути на сукупну грошову масу, яка є в обігу. Два інших інструменти хоч і використовуються урядами багатьох країн, проте не викликають суттєвих змін в пропозиції грошей. Навіть якщо центральний банк знизить резервну норму, комерційний банк не обов'язково розширюватиме видачу кредитів. Через регулювання облікової ставки центральний банк впливає лише на ту частину грошей, яку комерційні банки позичають у нього, а це всього 2-3 % кредитних можливостей комерційних банків.

Крім того розглянутий вплив грошово-кредитної політики на економіку більше має короткотерміновий характер. В довгостроковому періоді зміни пропозиції грошей переважно впливають на рівень цін і майже не впливають на реальний обсяг ВВП. Все це вказує на необхідність поєднання грошово-кредитної політики з фіскальною політикою держави.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Як формується попит на грошовому ринку?
2. Які агрегати включає пропозиція грошей?
3. Яка роль банківської системи в національній економіці?
4. Які функції виконує НБУ?
5. Які функції комерційних банків?
6. Як виникає і формується прибуток комерційного банку?
7. В чому полягає політика дорогих і дешевих грошей?
8. Чим обумовлена необхідність виникнення кредиту? На яких принципах функціонує кредит?
9. Які функції та операції виконує центральний банк? Які функції та операції виконує комерційний банк?
10. Які спільні і відмінні риси між комерційним і банківським кредитом?

ТЕМА 12. ФІНАНСОВА СИСТЕМА. ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ

План викладу і засвоєння матеріалу:

12.1. Фінансова система держави: суть і структура.

12.2. Державний бюджет, джерела формування і напрями витрат.

12.3. Бюджетний дефіцит і державний борг.

12.4. Теорія оподаткування. Податкова система держави.

12.5. Фіскальна політика держави та її види

Основні поняття і терміни: фінанси, фінансова система, державний бюджет, місцевий бюджет, бюджетна система, бюджетний дефіцит, державний борг, податки, податкова система, крива Лаффера, фіскальна політика.

12.1. ФІНАНСОВА СИСТЕМА ДЕРЖАВИ: СУТЬ І СТРУКТУРА

Суть фінансів

Термін «фінанси», який означає грошовий платіж, вперше почав застосовуватись в торгових центрах Італії – Флоренції, Генуї, Венеції у XIII-XIV ст. при здійсненні торгових грошових розрахунків та банківських операцій. Згодом цей термін використовується до всієї сукупності грошових відносин, пов'язаних з системою державних доходів і видатків.

У щоденному спілкуванні між людьми слова «фінанси» і «гроші» вживаються часто як синоніми, тобто як однозначні поняття. Проте між ними існує різниця й до того ж істотна. Гроші породжують фінанси, тобто по відношенню до грошей фінанси є вторинні. Фінанси безпосередньо пов'язані з існуванням і функціонуванням грошей, а їх виникнення зумовлене потребою ринкових суб'єктів забезпечити виконання своїх функцій.

Фінанси – це сукупність економічних відносин, пов'язаних з утворенням та використанням грошових фондів на основі розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту і національного доходу. Основними суб'єктами фінансових відносин є: держава, державні органи управління, підприємства, установи, громадські організації й населення країни. Фінанси є кровоносною системою будь-якої економіки.

Функціонування фінансів забезпечується через фінансову систему. Фінансова система є одним з головних важелів здійснення

державою фінансової політики. Держава мобілізує фінансові ресурси, розподіляє і використовує їх для виконання своїх функцій на основі прийнятих законодавчих актів. Напрями фінансової політики залежать від економічного стану країни та завдань, що вирішуються.

Функції фінансів

До основних функцій фінансів належать регулююча, контролююча та розподільча.

Регулююча функція фінансів базується на правовій регламентації грошових відносин у національній економіці. За допомогою фінансових інструментів, передусім податків, держава впливає на різні сторони фінансово-економічного розвитку.

Розподільча функція фінансів реалізується в процесі первинного розподілу національного доходу і формування первинних доходів ринкових суб'єктів (заробітної плати, прибутку, відсотка та ренти), перерозподілу національного доходу між галузями, територіями, різноманітними соціальними групами населення. В результаті забезпечується безперервний процес суспільного відтворення, забезпечується реалізація економічних і соціальних програм держави.

Контролююча функція фінансів пов'язана із контролем за розподілом ВВП по грошових фондах та витратами цих фондів згідно цільового призначення.

Названі функції взаємопов'язані між собою, їх виконання залежить від чітких дій державних фінансових структур, підприємств різних форм власності, стабільного функціонування економічного та правового механізмів.

Структура фінансової системи

Фінанси функціонують в національній економіці, формуючи фінансову систему. Кожний із ринкових суб'єктів формує свої грошові фонди і виконує тільки йому властиві функції. Фінансова система включає три підсистеми, які перебувають у тісному взаємозв'язку – державні фінанси, фінанси господарюючих ринкових суб'єктів та фінанси населення.

Державні фінанси - це система фондів грошових ресурсів, зосереджених у руках держави й призначених для забезпечення виконання властивих їй функцій, та сукупність форм і методів, за допомогою яких ці функції реалізуються. Держава через систему фінансів перерозподіляє частину національного доходу з метою регулювання економічних процесів розвитку виробництва, розв'язання

соціальних проблем, проблем окремих регіонів, розвитку зовнішньоекономічних відносин.

Фінанси підприємств і організацій об'єднують фінанси всіх суб'єктів господарської діяльності та індивідуальних власників, фінанси кооперативних підприємств, державних підприємств, акціонерних компаній. Вони регулюють розподільчі відносини на рівні мікроекономіки і передусім набувають форми основного та оборотного капіталу й прибутку.

Фінанси населення - це грошові фонди, що формуються у жителів країни з доходів, отриманих від трудової, господарської та іншої діяльності, або із спадщини.

Державні фінанси

Основа державних фінансів становить бюджетна система, яка включає державний бюджет і бюджети відповідних адміністративних одиниць.

Структура бюджетної системи значною мірою залежить від державного устрою країни. Держава з федеральним устроєм має федеральний (державний) бюджет, бюджети складових частин федерації (штатів, земель, кантонів, республік) та місцеві бюджети.

В Україні бюджетна система дворівнева – це державний бюджет і місцеві бюджети (обласні, районні, міські, селищні та сільські бюджети), а також бюджет Автономної Республіки Крим. Всі вони мають дві частини: доходи й видатки. Усі бюджети разом утворюють консолідований бюджет, але кожний виконується окремо. Для контролю за використанням державного бюджету, обліку його касового виконання, а також управління державним внутрішнім боргом в Україні створено державне казначейство.

Центральною ланкою державних фінансів є державний бюджет. Він становить найбільший грошовий фонд, який використовує уряд для фінансування своєї діяльності. Через державний бюджет, а саме через систему податків і державних витрат (напрямки витрачання державних коштів), через співвідношення між доходною і видатковою частинами державного бюджету уряд може регулювати економіку, підвищувати ділову активність, зайнятість, впливати на рівень сукупного і інвестиційного попиту, галузеву структуру економіки, соціальну сферу, інфляційні процеси. Доходи місцевих бюджетів формуються за рахунок різних місцевих податків та стягнень.

Бюджетна система ґрунтується на взаємодії бюджетів усіх рівнів, що відбувається за допомогою регулювання доходів бюджетів, створення цільових і регіональних бюджетних фондів, їх часткового перерозподілу. Необхідність такої системи виникає в результаті того,

що в межах країни існує різниця у фінансовій забезпеченості регіонів внаслідок низки об'єктивних причин, пов'язаних з економічним становищем та їх географічним положенням. Самостійність бюджетів забезпечується наявністю джерел доходів і правом визначати напрям їх використання й витрат.

12.2. ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ, ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ І НАПРЯМИ ВИТРАТ

Державний бюджет та його функції

Державний бюджет – це система грошових відносин, яка виникає між державою, з одного боку, і підприємствами, фірмами, організаціями та населенням, з іншого, з метою формування та використання централізованого фонду грошових ресурсів для задоволення суспільних потреб. Іншими словами – це щорічний баланс надходжень та витратків, який розробляють державні органи для активного впливу на економічний процес та підвищення його ефективності.

Державний бюджет виконує такі функції:

1. Фіскальну – передбачає формування фінансових коштів держави.
2. Розподільчу – концентрація коштів та їх використання для потреб держави.
3. Контролюючу – управління і маніпулювання грошовими потоками, контроль структурних ланок економіки.
4. Соціальну – перерозподіл доходів через бюджет для реалізації державної соціальної програми.

Через державний бюджет, тобто через систему доходів, розмір і напрям витратків, співвідношення дохідної та витраткової частини держава впливає на ділову активність у країні, зайнятість, рівень споживчого та інвестиційного попиту, галузеву структуру економіки, соціальну сферу, інфляційні процеси.

Доходи та витатки державного бюджету

Державний бюджет складається з двох частин – дохідної та витраткової. Дохідна частина показує звідки надходять грошові кошти для фінансування діяльності держави, а витраткова – на які цілі спрямовуються акумульовані державою кошти.

В кожній країні структура бюджету має свої особливості. Вона визначається економічним потенціалом країни, масштабністю задач, які на даному етапі прагне розв'язати уряд, роллю держави в економіці, станом міжнародних відносин, іншими факторами.

Джерелами доходів державного бюджету є:

- 1) податки, які сплачують юридичні та фізичні особи;
- 2) неподаткові надходження (доходи від власності та підприємницької діяльності, адміністративні збори та платежі, доходи від комерційного та побічного продажу, надходження від штрафів та фінансових санкцій, власні надходження бюджетних установ, інші неподаткові надходження);
- 3) доходи від операцій з капіталом (надходження від продажу основного капіталу, надходження від реалізації державних запасів товарів);
- 4) офіційні трансферти від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій;
- 5) цільові фонди.

Податки становлять основну частину всіх доходів бюджету. В доходах державного бюджету багатьох країн податкові надходження складають від 80 до 90%.

Державні видатки - це сукупність грошових відносин, які складаються в процесі розподілу і використання централізованих та децентралізованих грошових ресурсів для фінансування основних витрат суспільства. Відповідно до законодавства України видатки державного бюджету спрямовуються на соціальні видатки, національну оборону, утримання державного апарату, фінансування бюджетного сектора економіки, фінансування розвитку економіки, обслуговування державного боргу.

За співвідношенням дохідної та видаткової частини розрізняють збалансований державний бюджет, коли надходження і видатки бюджету врівноважені; дефіцитний, коли видатки перевищують доходи; профіцитний, коли доходи перевищують видатки. Майже всі країни, за небагатьма винятками, мають нині дефіцит бюджету.

Держава може використовувати три основні способи збалансування дефіцитного бюджету: по-перше, збільшуючи податки; по-друге, здійснюючи додаткову емісію грошей; по-третє, використовуючи випуск та продаж державних цінних паперів.

12.3. БЮДЖЕТНИЙ ДЕФЦИТ І ДЕРЖАВНИЙ БОРГ

Причини та види бюджетного дефіциту

Причинами дефіциту бюджету можуть бути різноманітні чинники:

- 1) економічний спад, який супроводжується зменшенням податкових надходжень та збільшенням видатків з держбюджету;

2) свідомо урядова політика, спрямована на подолання економічного спаду, яка передбачає зменшення податків та збільшення державних видатків;

3) послаблення контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємств, постійним зростанням цін, інфляцією;

4) нераціональна зовнішньоекономічна діяльність держави;

5) великомасштабний оборот тіньової економіки;

6) великі непродуктивні витрати, приписки, крадіжки, втрати виробленої продукції;

7) глибока структурна й технологічна незбалансованість виробництва, постійне виснаження природних ресурсів.

В залежності від причин розрізняють два види бюджетного дефіциту – *циклічний дефіцит*, який зумовлений економічним спадом, та *структурний дефіцит*, спричинений політикою уряду.

Дефіцит державного бюджету не повинен перевищувати 3% від ВВП. Якщо він перевищує 3%, то виникає загроза інфляційних явищ, що негативно відбивається на функціонуванні національної економіки.

Джерела покриття бюджетного дефіциту та його наслідки

Фінансування дефіциту бюджету може відбуватися трьома основними способами:

1. Підвищення податків.

2. Використання неінфляційних джерел, зокрема це випуск державних цінних паперів та продаж їх комерційним банкам, фірмам і домогосподарствам, а також зовнішні запозичення.

3. Використання інфляційних джерел фінансування. Інфляційними джерелами фінансування дефіциту є його монетизація, яка відбувається в результаті емісії грошей та надання позик центрального банку державним підприємствам за пільговими відсотковими ставками.

Державний борг: суть та види

Нагромаджена сума позичених урядом коштів для фінансування бюджетного дефіциту утворює державний борг. У національній економіці існує пряма залежність між розмірами державного боргу і дефіциту бюджету. З одного боку, дефіцит бюджету збільшує державний борг, а з іншого – зростання державного боргу потребує додаткових видатків бюджету на його обслуговування, що збільшує дефіцит бюджету.

Абсолютний розмір державного боргу не є показовим макроекономічним показником. Для оцінки величини боргу найчастіше викори-

стовують відносні показники заборгованості: 1) частка державного боргу у ВВП; 2) відношення суми обслуговування боргу до ВВП.

Розрізняють внутрішній і зовнішній державний борг. *Внутрішній борг* – це заборгованість держави домогосподарствам і фірмам даної країни, тобто це загальна сума випущених, але непогашених державних позик з нарахованими відсотками, які повинні бути виплачені до певної дати за певний строк. *Зовнішній борг* – заборгованість держави іноземним громадянам, фірмам, урядам та міжнародним фінансовим організаціям.

Обслуговування боргу пов'язане із необхідністю сплати відсотків по ньому і поступової сплати основної суми боргу.

Наслідки державного боргу

Державний борг зумовлює як позитивний, так і негативний вплив на національну економіку. Позитивний вплив проявляється у тому, що в умовах економічного спаду використання державних запозичень стимулює споживчий попит, збільшує рівень зайнятості, сприяє підвищенню рівня життя, стимулює економічне зростання.

Державний борг, особливо за умови його зростання, зумовлює певні негативні наслідки для національної економіки. По-перше, державний борг приводить до перерозподілу доходів серед населення на користь власників державних облігацій. По-друге, пошуки джерел погашення боргу призводять до необхідності підвищення податків і посилення державного втручання в економіку. По-третє, відбувається скорочення інвестицій у приватному секторі, що обмежує економічне зростання. По-четверте, можливе перекладання боргового тягаря на майбутні покоління. Якщо державні запозичення були витрачені на поточне споживання, а не на інвестиції, то зростання боргу і відсотків зумовить зниження темпів росту і обмеження споживання в майбутньому. По-п'яте, підвищення внутрішніх відсоткових ставок збільшує зовнішній попит на вітчизняні цінні папери, в результаті обслуговування боргу вимагає передачі частини національного доходу за кордон. По-шосте, зростання зовнішньої заборгованості сприяє посиленню залежності країни від інших держав, що обмежує можливості ведення самостійної зовнішньої політики.

Управління державним боргом

Управління державним боргом – це система заходів держави, пов'язана з вивченням кон'юнктури на ринку позичкового капіталу, випуском нових боргових зобов'язань, виплатою відсотків на позики, зміною строків позик, зміною відсоткових ставок на позики,

анулюванням боргу (у випадку фінансової неспроможності), погашенням раніше випущених позик (строк дії яких закінчився).

Держава може випускати нові позики для того, щоб розрахуватися із власниками облігацій старої позики, тобто вона проводить рефінансування свого боргу. Традиційними методами зменшення зовнішнього боргу є його реструктуризація, коли переглядаються умови його обслуговування (процентні ставки, сума, строки сплати), та конверсія боргу, яка здійснюється в таких формах: викуп боргу, капіталізація боргу та заміна наявних боргових зобов'язань новими.

Якщо країна-боржник не спроможна здійснювати виплати з обслуговування зовнішнього боргу відповідно до початкових умов, то настає боргова криза або дефолт.

12.4. ТЕОРІЯ ОПОДАТКУВАННЯ. ПОДАТКОВА СИСТЕМА ДЕРЖАВИ

Податкова система

Податкова система – сукупність податків, які визначені законодавчою владою, а також методи і принципи організації податків. Податки забезпечують близько 90% доходної частини державного бюджету. Сутність, структура і роль системи оподаткування визначаються податковою політикою, що є виключним правом держави, яка проводить її в країні самостійно, виходячи із завдань соціально-економічного розвитку.

Система оподаткування ґрунтується на принципах:

1. принцип вигоди – той, хто одержує вигоду від використання товарів і послуг, повинен сплачувати податки, необхідні для фінансування виробництва цих товарів і послуг;

2. принцип платоспроможності – тягар податку повинен бути поставлений у безпосередню залежність від доходу і рівня добробуту;

3. принцип обов'язковості – обов'язкова сплата податків тими, хто одержує доходи.

Основними функціями податкової системи є фіскальна (пов'язана з формуванням доходної частини бюджету), регулююча (перерозподіл доходів здійснюється через диференціацію ставок оподаткування) та стимулююча (стимулюється інвестиційний процес через різні форми податкових пільг).

До податкової системи кожної країни належать: суб'єкти оподаткування (ті, хто сплачує податки); об'єкти оподаткування (дохід

або майно, з якого сплачується податок – прибуток підприємств, заробітна плата, майно, кількість землі тощо); одиниця оподаткування (одиниця виміру об'єкта оподаткування); податкова ставка (величина податку на одиницю оподаткування).

Правовою основою податкової системи України є закони «Про оподаткування доходів підприємств і організацій», «Про податок на додану вартість», «Про акцизний збір», «Про державну податкову службу», «Про систему оподаткування». Важливим етапом вдосконалення системи оподаткування повинно стати прийняття податкового Кодексу України, який би систематизував усі нормативні акти про податки і зменшив кількість податків.

Види податків

Податки – обов'язкові платежі фізичних і юридичних осіб, які вносяться в державні або місцеві бюджети.

Податки класифікують за різними критеріями.

1. *За формою оподаткування* всі податки поділяються на прямі і непрямі.

Прямі податки сплачуються суб'єктами податків безпосередньо й прямопропорційно платоспроможності. Прямі поділяються на реальні та особисті. До реальних відносяться податки на землю, будинки, грошовий капітал тощо, до особистих – податки на доходи фізичних та юридичних осіб (прибутковий податок з доходів громадян, податок на прибуток, на спадщину, на дарування тощо).

Непрямі податки – це податки, що встановлюються на товари й послуги і входять у їхню ціну. До непрямих податків відносять акцизи, податок на додану вартість, експортні та імпорتنі мита.

Чим більш розвинена країна, тим більша частка в доходах бюджету припадає на прямі податки.

2. Залежно від рівня державних структур виділяють загальнодержавні (сплачуються в державний бюджет) та місцеві податки (сплачуються у місцеві бюджети).

3. За принципом зміни ставки оподаткування податки поділяються на прогресивні, регресивні та пропорційні податки. При прогресивному оподаткуванні ставка податку зростає із зростанням доходу, при регресивному – ставка податку знижується із збільшенням доходу, при пропорційному – ставка податку є однаковою і не залежить від розмірів доходу.

Крива Лаффера

Існує три основні способи збільшення податкових надходжень у бюджет:

а) збільшення кількості платників податків;

б) збільшення кількості об'єктів, з яких стягуються непрямі податки;

в) підвищення податкових ставок.

Прагнення держави збільшити поступлення в бюджет можна зрозуміти, водночас рівень податкових ставок не повинен перевищувати того рівня, за яким зростання ставки податку веде до зменшення надходжень. Теоретично це обґрунтував американський економіст Артур Лаффера (рис.8.1).

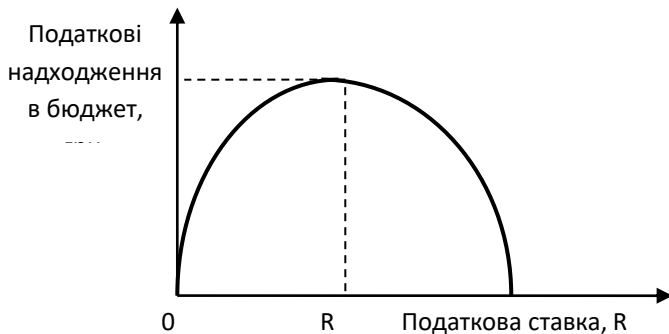


Рис. 8.1. Крива Лаффера

Із зростанням податкової ставки від 0 до 100%, податкові надходження поступово зростають до свого максимального рівня, а потім знову зменшуються до нуля. На погляд Лаффера, податкові надходження до бюджету знижуються за високих податкових ставок, оскільки останні стримують економічну активність і гальмують науково-технічний прогрес. Необхідно знайти рівень податкової ставки, за якої бюджет буде найбільшим. Світовий досвід свідчить, що найбільший ефект дає податкова ставка на рівні 30-35%.

12.5. ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ ТА ЇЇ ВИДИ

Суть, цілі та інструменти фіскальної політики

Стан державного бюджету залежить від фіскальної (бюджетно-податкової політики держави). Фіскальна політика – це цілеспрямоване регулювання державних видатків та податкових надходжень для забезпечення макроекономічної стабільності, високого рівня зайнятості та економічного зростання.

До цілей фіскальної політики відносять:

- 1) Вирівнювання коливань економічного циклу.
- 2) Стабілізацію темпів економічного зростання.
- 3) Досягнення повної зайнятості.
- 4) Підтримування стабільного рівня цін.
- 5) Досягнення активного платіжного балансу.

Податки і державні видатки – це основні інструменти фіскальної політики.

Види фіскальної політики

Розрізняють дискреційну і недискреційну фіскальну політику.

Дискреційна фіскальна політика – це політика свідомого внесення урядом змін у видатки з державного бюджету та податки з метою регулювання реального обсягу національного виробництва, рівня зайнятості, контролю над інфляцією і прискорення економічного зростання. За певної економічної ситуації урядом може використовуватись стимулювальна чи стримувальна дискреційна фіскальна політика. Уряд використовує *стимулювальну фіскальну політику* для подолання спаду і збільшення реального обсягу виробництва. Вона передбачає збільшення державних видатків, зниження податків або певне поєднання обох цих заходів. В результаті зростають сукупні видатки в економіці, обсяги виробництва та рівень зайнятості.

Стримувальну фіскальну політику, яка передбачає зменшення державних видатків, збільшення податків або певне поєднання обох цих заходів, уряд використовує для боротьби з інфляцією попиту. Ці заходи уряду спричиняють до зменшення сукупних видатків, що викликає скорочення обсягів виробництва та рівня зайнятості, проте вдається стримати ріст цін.

Недискреційна фіскальна політика передбачає зміни у рівні державних витрат і податків, що вводяться автоматично. Автоматична стабілізація податків виникає у зв'язку з тим, що податкові системи побудовані таким чином, що при зростанні ВВП податкові надходження також зростають, а при зменшенні ВВП вони зменшуються. Так, у період економічного піднесення та інфляції обсяги податкових надходжень будуть збільшуватись, але вони, зменшуючи купівельну здатність в економіці, стримують піднесення. У період же економічного спаду, навпаки, податкові надходження автоматично скорочуються, підвищуючи купівельну здатність в економіці, що стимулює поживлення економічних процесів в країні.

Подібно до податків (але в протилежному напрямку) діють трансфертні платежі. При економічному спаді автоматично зростають виплати допомоги по безробіттю, малозабезпеченим (оскільки зростає

кількість людей, яка їх одержує) та інші трансфертні виплати, які є ін'єкціями в економіку та стимулюють її поживлення. В умовах же економічного піднесення трансфертні виплати автоматично скорочуються, що зменшує купівельну здатність та стримує інфляцію.

Проте автоматичні стабілізатори лише пом'якшують, але не розв'язують проблем, які виникають в ході економічних коливань. Тому держава повинна використовувати дискреційні заходи у боротьбі з інфляцією чи безробіттям.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Що таке фінанси, яке їх значення для соціально-економічного розвитку суспільства?
2. Які основні структурні елементи фінансової системи держави?
3. Що собою представляє державний бюджет?
4. Як Ви розумієте бюджетний дефіцит? Які шляхи його подолання?
5. Який зв'язок між бюджетним дефіцитом і державним боргом?
6. Що означає поняття “податки”? Які види податків Ви знаєте?
7. Зв'язок яких явищ віддзеркалює крива Лаффера?
8. В чому суть фіскальної політики?
9. Які види фіскальної політики?
10. Як автоматичні стабілізатори впливають на економіку?

ТЕМА 13. МАКРОЕКОНОМІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ. РОЛЬ ДЕРЖАВИ В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

План викладу і засвоєння матеріалу:

13.1. Об'єктивна необхідність державного регулювання економіки. Економічні функції держави.

13.1.1. Державне регулювання економіки: суть та необхідність.

13.1.2. Еволюція теоретичних уявлень про роль держави в економіці.

13.1.3. Види та моделі державного регулювання економіки.

13.1.4. Економічні функції держави в ринковій економіці.

13.2. Економічна політика держави: суть та її напрями

13.3. Методи державного регулювання економіки.

Основні поняття і терміни: державне регулювання економіки, адміністративне регулювання, змішана система макроекономічного регулювання, економічний лібералізм, економічний дирижізм, економічні функції держави, об'єкти та суб'єкти державного регулювання, методи державного регулювання економіки; економічна політика держави.

13.1. ОБ'ЄКТИВНА НЕОБХІДНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ. ЕКОНОМІЧНІ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

13.1.1. Державне регулювання економіки: суть та необхідність

Держава з моменту виникнення в тій чи іншій мірі втручалася в економічні процеси. Спочатку це втручання було зумовлено самим виникненням держави та необхідністю формування державних фондів за рахунок вилучення частини сукупного продукту для утримання самої держави: апарату державної влади, армії, поліції, суддів, та інше. Держава створювала відповідне законодавство, яке захищало її інтереси і чітко визначало обов'язки всіх членів суспільства.

В процесі формування ринкових відносин, їх активного розвитку роль держави щодо економічного регулювання була обмежена. Ринкова економіка як система, яка виникла в результаті еволюційного розвитку, є найбільш ефективною формою координації

економічної діяльності, яка здатна забезпечувати економічну свободу її суб'єктам. За цих умов регулюючу роль в економіці відігравав сам ринковий механізм. Взаємодія між попитом і пропозицією визначала рівень цін, автоматично узгоджувала інтереси суб'єктів ринку. Пристосування до ринкових змін, автоматичне регулювання співвідношення між попитом і пропозицією забезпечувало макроекономічну стабільність в такому суспільстві. Проте розвиток виробництва, ускладнення економічних процесів стали обмежувачими факторами саморегуляційного механізму ринку, почали виникати такі явища, як інфляція, безробіття. Об'єктивний розвиток економіки сам по собі привів до необхідності активного втручання держави в економічний розвиток. Необхідність цього особливо підтвердила економічна криза 1929-1933 років, коли майже весь світ був охоплений великою депресією.

Державне регулювання економіки – це управління соціально-економічним розвитком країни, комплексний, системний вплив держави на розвиток національного виробництва з метою його стабілізації та пристосування до умов, що постійно змінюються.

У сучасній економіці, як і в економіці початку ХХ століття, є проблеми, які ринковий механізм не вирішує, а суспільство прагне їх вирішення. Нездатність ринку розв'язати низку проблем, пов'язаних з економічною діяльністю, в літературі отримала назву «фіаско ринку».

Необхідність державного втручання в економічні процеси в сучасних умовах обумовлена потребами соціально-економічного розвитку, а відповідно потребами ефективного розподілу і використання ресурсів. До чинників, які обумовлюють необхідність державного регулювання економіки в сучасних умовах, відносяться:

1. Забезпечення конкурентного середовища у зв'язку із появою монополій.

2. Задоволення зростаючих потреб у суспільних благах, які не може забезпечити ринок (фундаментальна наука, національна безпека, державне управління, охорона правопорядку, організація освіти та охорони здоров'я тощо).

3. Стабілізація економіки в умовах циклічного розвитку.

4. Перерозподіл доходів і соціальний захист населення, яке цього потребує (безробітні, пенсіонери, бідні, інваліди).

5. Зростання інвестицій у найновіші інвестиційні проекти. Частка держави інвестицій у різних країнах складає 25-33%.

6. Наявність об'єктів державної власності у національній економіці. Частка державного сектору у власності в різних країнах складає 10-38%.

7. Існування регіональних економічних проблем.

8. Захист національних інтересів у міжнародних відносинах.

До цих проблем слід віднести також виникнення монополій, безробіття, існування бідності, нерівномірного розподілу доходів, а також забруднення навколишнього середовища, виробництво суспільних благ. Закон попиту і пропозиції не діє у цих сферах економічного життя, а тому ці проблеми неможливо вирішити без державного втручання.

Метою державного регулювання економіки є забезпечення соціально-економічної стабільності та зміцнення економічної безпеки держави.

Об'єктами державного регулювання економіки є сфери, галузі, регіони, а також соціально-економічне життя країни, зокрема, економічний (інвестиційний) цикл, умови нагромадження капіталу, грошовий обіг, регіональна та галузева структура економіки, зайнятість населення та підготовка і перепідготовка кваліфікованих кадрів, соціальне забезпечення, ціни, умови конкуренції, платіжний баланс, довкілля, зовнішньоекономічні зв'язки. До **суб'єктів** державного регулювання економіки віднесемо законодавчі, виконавчі та судові органи різних рівнів (держава), фізичні та юридичні особи, громадські та політичні об'єднання, засоби масової інформації.

Разом з тим слід зазначити, що державне регулювання економіки не є «чарівною паличкою», яка автоматично усуває недоліки ринкового механізму. Дуже багато залежить від ступеня, форм і методів втручання держави в економіку, їх відповідності умовам конкретної країни. *Світовий досвід показує, що у застосуванні державного регулювання ринкової економіки не існує світових стандартів, а сліпе копіювання чужого досвіду може завдати тільки шкоди.*

13.1.2. Еволюція теоретичних уявлень про роль держави в економіці

Концепції різних шкіл політичної економії упродовж XVI–XIX ст. і основні напрями економічної теорії XX ст. аналізували роль держави в економіці, пояснювали причини державного регулювання господарства, його форми, методи і наслідки.

Традиційно *класична школа* основним регулятором економіки вважає ринковий механізм, який автоматично встановлює економічну рівновагу, ефективно розподіляє обмежені економічні ресурси, координує господарську поведінку ринкових суб'єктів. А.Сміт вважав, що ринкова

економіка є саморегульованою, економічна свобода і особистий інтерес є основою ефективної господарської системи.

Марксизм, заперечуючи ефективність ринкового механізму, обґрунтовує необхідність тотального державного регулювання на базі державної власності і єдиного державного плану, а відповідно – визначальну роль держави у всіх сферах суспільного, в тому числі і економічного життя. Держава в таких умовах свідомо і цілеспрямовано контролює економічну діяльність і вирішує три проблеми економічного життя суспільства: що виробляти? як виробляти? для кого виробляти і як розподіляти вироблений продукт?

Зміна поглядів на роль держави в економіці сталася у 30-х роках ХХ ст. після Великої депресії 1929-1932 рр. *Кейнсіанська теорія*, визнаючи обмеженість ринкового саморегулювання і встановлення макроекономічної рівноваги, обґрунтовує необхідність втручання держави в економіку. Англійський економіст Дж.М.Кейнс у праці «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» (1936 р.) вказав, що держава повинна стимулювати ефективний сукупний попит шляхом заохочення інвестиційної діяльності, застосовуючи фіскальні і грошово-кредитні інструменти. Він вперше довів потребу державного втручання в економіку, яке здатне сприяти активізації економічної діяльності, прискоренню економічного зростання та урівноважити сукупний попит і сукупну пропозицію. Державне втручання Дж.М.Кейнс розглядав як засіб порятунку ринкової системи.

Отже, вперше потребу державної участі в економічному житті суспільства наука визнала у 30-і роки ХХ ст.

В 70-і роки *монетаризм* заперечує державне втручання в економіку. На думку нобелівського лауреата М.Фрідмана, втручання держави в економічний розвиток сприяє нестабільності і посиленню циклічних коливань, оскільки вона неспроможна ефективно регулювати економіку. Монетаризм обґрунтовує необхідність створення умов вільного підприємництва. Державне втручання М.Фрідман обмежує лише жорстким регулюванням грошового обігу.

Теорія неокласичного синтезу доводить необхідність змішаної системи регулювання економіки, поєднуючи кейнсіанський інструментарій (бюджетну і грошово-кредитну політику) із широким використанням ринкових інструментів (конкуренція, ціни тощо). В результаті виникає змішана економіка, де економічний контроль здійснює як держава, так і приватні інститути. Разом з тим, лауреат Нобелівської премії П.Семюелсон обґрунтовує необхідність посилення економічної ролі держави.

Отже, західна економічна думка, відображаючи економічну дійсність, не розглядає державу як альтернативу ринковому механізму. Проблема співвідношення між функціонуванням ринку як саморегулюючого механізму і силою впливу держави на економічні процеси є однією з найскладніших проблем в сучасному розвинутому світі. Цю проблему кожна країна вирішує по-своєму. Особливо актуальною ця проблема є і для України. Зокрема, окремі раціональні сторони кейнсіанства (активізація інвестиційних процесів з боку держави, її провідна регулююча роль у порівнянні з ринком, зростання заробітної плати під державним контролем, забезпечення раціональної зайнятості населення тощо) можуть бути використані і в Україні.

13.1.3. Види та моделі державного регулювання економіки

Змішана система макроекономічного регулювання, де органічно поєднуються переваги ринкових і державних регуляторів, нині притаманна країнам з розвинутою економікою. Вона характеризується як певними національними особливостями, так і спільними рисами. Це дозволяє виокремити кілька *моделей* державного регулювання та два основні *види* регулювання – економічний лібералізм і економічний дирижизм. **Економічний лібералізм** передбачає домінування ринкових регуляторів; роль держави зведена до мінімуму. **Економічний дирижизм** передбачає суттєву роль держави в соціально-економічному розвитку країни.

Серед різних *моделей* регулювання національної економіки виділяють американську, японську, шведську та німецьку моделі.

Американська модель державного регулювання базується на переважанні ринкових регуляторів економічних процесів. Державне регулювання обмежене використанням правових та опосередкованих методів, які забезпечують сприятливі умови для підприємництва.

Японська модель ґрунтується на централізованому державному регулюванні соціально-економічного розвитку країни з використанням економічних, опосередкованих та неформальних методів державного регулювання економіки. Основа моделі – психологія колективізму та солідарності, підпорядкування особистих інтересів колективним, загальнодержавним.

Шведська модель регулювання національної економіки передбачає активне втручання держави у процес розподілу і перерозподілу доходів, створення сильної системи соціального захисту населення. Національна економіка розвивається на ринкових засадах.

Німецька модель державного регулювання активно використовує ринкові регулятори національної економіки, насамперед

конкуренцію. На державному рівні функціонує високоефективна система соціального захисту громадян країни.

13.1.4. Економічні функції держави в ринковій економіці

Державне регулювання економіки є реакцією на недоліки у функціонуванні ринкового механізму. Діяльність держави в економічній сфері є багатогранною, вона виконує різноманітні функції.

По-перше, організаційно-правові функції як основа економічної діяльності ринкових суб'єктів, тобто це створення законодавчо-правової бази функціонування економіки. Зокрема, з метою захисту конкуренції як основного механізму регулювання ринкової економіки держава розробляє антимонопольне законодавство і контролює його реалізацію.

По-друге, макроекономічна стабілізація, контроль за рівнем зайнятості та інфляції, стимулювання економічного зростання.

По-третє, регулювання розподілу економічних ресурсів.

По-четверте, регулювання зовнішньоторговельних відносин, платіжного балансу, валютного ринку.

По-п'яте, перерозподіл доходів і багатства.

По-шосте, фінансування виробництва громадських благ, зокрема, благоустрій населених пунктів, будівництво шляхів, музеїв, бібліотек, національна оборона тощо.

По-сьоме, регулювання зовнішніх ефектів (забруднення довкілля).

Три останніх функції держави пов'язані із забезпеченням розв'язання економічних та соціальних проблем, які ринковий механізм не вирішує.

Реалізація економічних функцій значною мірою залежить від економічної політики держави.

13.2. ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ: СУТЬ ТА ЇЇ НАПРЯМИ

Економічна політика держави є засобом впливу на національну економіку зі сторони уряду з використанням відповідних методів державного регулювання. Уряд визначає напрями економічної політики, організовує її виконання.

Основними напрямками економічної політики держави є:

1. *Бюджетно-податкова (фіскальна) політика* - пов'язана із функціонуванням державних фінансів, формуванням державного бюджету і державними витратами. Її інструментами є податкові ставки, податкові пільги, режим оподаткування, державні закупівлі, державні витрати, збалансування бюджетів.

2. *Грошово-кредитна політика* – це регулювання грошово-кредитної сфери. Її інструментами є регулювання грошової емісії, норма обов'язкових резервів, норма дисконтної ставки, кредитні пільги, норма процента за державними облігаціями, терміни випуску і погашення облігацій, регулювання банківської ліквідності.

3. *Цінова політика* – це вплив держави на ринкове ціноутворення. Її інструментами є встановлення нижньої межі цін, встановлення верхньої межі цін, встановлення регульованих цін на сільськогосподарську продукцію, контроль за цінами на певні групи товарів.

4. *Адміністративно-економічна політика* передбачає заходи адміністративного і економічного характеру, що здійснюється владними структурами держави. Її інструментами є встановлення правових засад господарювання; індикативне планування, яке передбачає поточне планування, стратегічне планування, державні цільові програми; розробка екологічних стандартів та контроль за їх дотриманням.

5. *Зовнішньоекономічна політика* – це регулювання всіх напрямів зовнішньоекономічної діяльності держави з метою захисту національних інтересів у системі світового господарства. Її інструментами є регулювання курсу національної валюти, стимулювання експорту, регулювання імпорту, митна політика, режим конвертованості, умови вивозу капіталу.

6. *Соціальна політика* - комплекс соціально-економічних заходів держави, спрямованих на послаблення нерівності в доходах, захист від безробіття та підвищення цін, утвердження справедливості, забезпечення добробуту людей. Її інструментами є встановлення мінімальної заробітної плати, встановлення мінімальної пенсії, індексація доходів, соціальна допомога, державні соціальні програми, встановлення мінімальних цін на соціально важливу продукцію, розвиток соціального страхування.

7. *Антиінфляційна політика* - це комплекс заходів держави з метою запобігання високих темпів інфляції, управління нею, недопущення загрозливого її рівня для стабільності економічної системи. Її інструментами є контроль за грошовою емісією, індексація грошових

доходів населення, регулювання співвідношення цін і грошових доходів, регулювання грошової пропозиції.

8. *Антициклічна політика* - цілеспрямовані дії держави з метою вирівнювання розвитку суспільного виробництва, зменшення глибини криз, стабілізації господарської кон'юнктури і збільшення темпів економічного зростання. Її інструментами є стимулювання в умовах кризи і депресії сукупного попиту і сукупної пропозиції, обмеження сукупного попиту і сукупної пропозиції в умовах інфляційного піднесення.

9. *Антимонополюсна політика* – це заходи держави, спрямовані на обмеження монополізму і усунення нечесної конкуренції в підприємницькій діяльності. Її інструментами є антимонополюсне законодавство та контроль за діяльністю природних монополій.

10. *Регіональна політика* забезпечує рівномірний розвиток усіх регіонів. Її інструментами є державні інвестиційні програми, податкові пільги, кредитні пільги, соціальні інструменти.

Серед перерахованих напрямів економічної політики найважливішими є *бюджетно-податкова та грошово-кредитна політика*.

Серед *інструментів адміністративно-економічної політики* важливе місце щодо впливу держави на економічні процеси займає **індикативне планування**, яке є адекватною ринковим відносинам формою макроекономічного планування. Індикативне планування принципово відрізняється від директивного планування способами досягнення цілей, поставлених у плані. Його показники не мають для окремих господарських суб'єктів статусу обов'язкових завдань, а мають рекомендаційно-орієнтуєчий характер. Виражаючи цілі і пріоритети соціально-економічної політики держави на відповідний період, показники індикативного плану набувають життєвої сили для окремих суб'єктів ринку лише за допомогою цілеспрямованої системи правових та економічних регуляторів. Останні створюють правову основу і економічні стимули для здійснення виробничо-господарської діяльності у напрямках, які відповідають цілям і пріоритетам суспільства, виражених у державному плані.

Індикативні плани включають розділи, які охоплюють увесь спектр проблем соціально-економічного розвитку країни: показники розвитку економіки в цілому (макроекономічні показники), окремих її сфер, соціального розвитку, зовнішньоекономічної діяльності та ін. Але серцевиною індикативних планів є економічні програми, спрямовані на розв'язання найбільш актуальних проблем розвитку країни. Тому індикативне планування часто називається економічним

програмуванням. Кількість і характер економічних програм залежить від конкретних цілей та умов розвитку національної економіки.

13.3. МЕТОДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Для впливу на економіку уряд використовує прямі і непрямі методи, тобто сукупність засобів державного впливу на соціально-економічний розвиток країни.

Прямі або адміністративні методи це методи, за допомогою яких держава безпосередньо регулює економіку. Вони використовуються для довгострокового регулювання національної економіки. До прямих методів регулювання економіки відносяться:

1. Прийняття законів та контроль за їх виконанням.

2. Державний контроль над монополями ринками. В галузях, де державна монополія визнана природною, здійснюється директивне планування виробництва, витрат і цін, прямий контроль за якістю товарів і послуг, гарантоване матеріально-технічне постачання (оборона, енергетика, залізничний транспорт тощо).

3. Державні замовлення, дотації, трансферні платежі.

4. Пряме державне регулювання цін (встановлення фіксованих цін на найважливіші товари, максимального та мінімального їх рівня, заморожування цін на певний строк).

5. Державна підтримка експорту.

6. Захист від зовнішньої конкуренції.

7. Індикативне планування.

8. Прямі адміністративні заходи державної влади (заборони, дозволи, ліцензії, державні стандарти тощо).

Застосування прямих методів в сучасних умовах вважається економічно виправданим і в цілому не суперечить принципам, що лежать в основі ринкових відносин. Проте в розвинених країнах сьогодні переважають економічні методи державного регулювання економіки.

Непрямі або економічні методи спрямовані на створення державою певного економічного середовища, що впливає на поведінку суб'єктів господарювання, не обмежуючи їхню свободу. До цих методів відносяться:

- ✓ інструменти податкової політики (податкові ставки і види податків, податкові пільги);

- ✓ інструменти грошово-кредитної політики (операції на відкритому ринку, дисконтні ставки, норми обов'язкових резервів, регулювання грошової маси, кредитні пільги);
- ✓ інструменти фіскальної політики (регулювання доходів бюджету, структура та обсяг державних витрат);
- ✓ інструменти амортизаційної політики (норми амортизації та напрями використання амортизаційного фонду).

Прямі і непрямі методи взаємозв'язані між собою, їх використання залежить від конкретних соціально-економічних умов країни і цілей, яких заплановано досягти.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Чому виникає необхідність участі держави в економічних процесах?
2. В чому полягає сутність державного регулювання економіки?
3. Чим викликана еволюція теорії і практики державного регулювання економіки?
4. Які цілі переслідує держава, регулюючи економічні процеси?
5. Чим відрізняються основні типи макроекономічного регулювання?
6. У чому полягає специфіка національних систем державного регулювання економіки?
7. Яка роль держави в командно-адміністративній економіці?
8. Які ви знаєте методи державного регулювання економіки?
9. Розкрийте суть основних функцій держави в ринковій економіці.
10. В чому полягає суть економічних та адміністративних методів державного регулювання економіки?

ТЕМА 14. ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

План викладу і засвоєння матеріалу:

- 14.1. Світове господарство: основні ознаки та етапи його розвитку.
- 14.2. Форми міжнародних економічних відносин.
 - 14.2.1. Світова торгівля.
 - 14.2.2. Міжнародна міграція капіталів.
 - 14.2.3. Міграція робочої сили.
 - 14.2.4. Науково-технічне співробітництво.
 - 14.2.5. Міжнародні валютно-фінансові відносини.
 - 14.2.6. Міжнародний туризм.
- 14.3. Міжнародні валютно-фінансові організації та їх діяльність.
- 14.4. Міжнародна економічна інтеграція та необхідність інтеграції економіки України в систему світового господарства.

Основні поняття і терміни: світове господарство, міжнародний поділ праці, міжнародна економічна інтеграція, світова торгівля, міжнародних рух капіталів, міжнародні валютно-фінансові відносини, міграція робочої сили, науково-технічне співробітництво, валютний курс, вільно плаваючі валютні курси, фіксований валютний курс, Європейське економічне співтовариство, Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Європейський банк реконструкції і розвитку.

14.1. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО: ОСНОВНІ ОЗНАКИ ТА ЕТАПИ ЙОГО РОЗВИТКУ

Світове господарство: суть та етапи формування

Світове господарство – це сукупність національних економік, пов'язаних міжнародним поділом праці, торговельно-виробничими, фінансовими та науково-технічними зв'язками.

Світове господарство формувалося протягом тривалого історичного періоду. Його перший етап збігається з великими географічними відкриттями, із зародженням світової торгівлі (середина XVI ст. – середина XVIII ст.). Цей етап називають мануфактурним, оскільки в цей період активно розвивається мануфактурне виробництво, де застосовується поділ праці. Другий етап позначився промисловим переворотом останньої третини ХУІІІ

ст., бурхливим розвитком індустріального виробництва, спеціалізації окремих країн, галузей, регіонів у межах міжнародного поділу праці. Третій етап розпочався в середині XIX ст. і закінчується на рубежі XIX – XX ст., коли світове господарство сформувалося як цілісна система. Саме в той період завершився розподіл світу між великими державами, сформувалася колоніальна система. Промисловий переворот дав відчутні результати в розвитку економіки, а саме: створюється велике виробництво, зростає продуктивність праці, національне виробництво переростає національні рамки, поглиблюється спеціалізація між країнами. Нинішній розвиток світового господарства характеризується глобальною економічною єдністю, зростанням ролі транснаціональних корпорацій, посиленням взаємозалежності національних економік країн світу.

Вперше спробу обґрунтувати вчення про світове господарство чи світову економіку здійснив німецький економіст Б. Гармс на початку XX ст. Він розглядав світову економіку як сукупність взаємовідносин між окремими державами світу, які розвиваються між ними внаслідок розбудови відповідних транспортних комунікацій та державного сприяння і регулювання шляхом укладення міжнародних угод.

Суб'єктами світового господарства є народногосподарські комплекси країн, що беруть участь в міжнародному поділі праці, транснаціональні корпорації та міжнародні економічні організації та фонди.

Міжнародний поділ праці

Об'єктивною основою формування світового господарства є міжнародний поділ праці, який представляє собою спеціалізацію країн на виробництві певних видів товарів і послуг.

Головними чинниками, що обумовлюють міжнародний поділ праці, є:

1. Природно-географічні умови країни.
2. Соціально-економічні чинники, зокрема, рівень розвитку людського капіталу, виробничої і соціальної інфраструктури.
3. Забезпеченість економічними ресурсами конкретної країни.
4. Історико-культурні особливості країн.
5. Особливості історичного розвитку, національні традиції.

Існує кілька *видів міжнародного поділу* праці: загальний, частковий та одиничний.

Загальний поділ праці - це поділ праці за сферами виробництва (добувна й обробна промисловість, сільське господарство). Він проявляється у розподілі країн на сировинні, аграрні й індустріальні.

Частковий поділ праці - це спеціалізація на певних галузях виробництва та видах вироблюваної продукції. Такий поділ праці означає ширший розвиток міжгалузевого обміну готовою продукцією.

Одиничний поділ праці - це спеціалізація країн на виготовленні окремих агрегатів, машин, деталей і вузлів або на технологічних стадіях процесу виробництва.

Спонукальним мотивом участі країн у міжнародному поділі праці є прагнення якомога повніше використати його переваги для організації оптимального випуску продукції, поліпшення її якості та збільшення обсягів експортної продукції для зарубіжних країн.

Формами міжнародного поділу праці є міжнародна спеціалізація і міжнародна кооперація. **Міжнародна спеціалізація**, як визначальний момент міжнародного поділу праці, передбачає зосередження виробництва певних видів товарів в економіці окремих країн відповідно до їх природнокліматичних, історичних та економічних умов. **Міжнародна кооперація** – це форма організації спільного або взаємо узгодженого виробництва за участю двох або декількох країн. Вона сприяє розширенню виробничих можливостей країн світової економіки шляхом створення спільних підприємств, взаємних поставчань товарів у межах ліцензійних угод тощо. Міжнародний поділ праці сприяє раціональному розподілу економічних ресурсів, підвищує ефективність функціонування національних економік та світової економіки в цілому.

Структура світового господарства

Світове господарство як система має свою структуру залежно від обраного економічного критерію.

Так, *за галузевою структурою* країни поділяють на аграрні, аграрно-індустріальні, індустріально-аграрні, індустріальні. Саме у такій послідовності історично розвиваються національні господарства, проходячи усі ці стадії - від переваги в економіці сільського господарства до високого рівня розвитку промисловості та сфери послуг.

За ступенем інтеграції у світове господарство країни поділяються на інтегровані та слабо інтегровані.

Залежно від рівня економічного розвитку (ВВП на одну особу) розрізняють високорозвинені (понад 10 держав), розвинені (приблизно

25 держав), середньорозвинені та слаборозвинені (приблизно 150 держав).

Сучасному етапу розвитку світового господарства притаманні наступні тенденції:

1) Зростання зацікавленості в постійному економічному співробітництві між країнами.

2) Формування світового економічного простору у зв'язку з переходом більшості країн до ринкової економіки.

3) Розвиток міжнародного поділу праці, що враховує природно-географічні, економічні та соціально-економічні чинники країни.

4) Створення інфраструктури світового масштабу (транспортна система, мережа інформаційних комунікацій).

Отже, світове господарство виражає сукупність виробничих відносин, які функціонують на національному та міжнародному рівнях. У наш час під впливом ряду об'єктивних факторів світове господарство стає дедалі ціліснішим.

Найважливішими чинниками, що сприяють формуванню цілісного організму світового господарства, можна назвати прискорений процес інтеграції, тобто зближення економічних структур країн. Інтеграція охоплює багато форм у сфері виробництва (прямі зв'язки між підприємствами, поглиблення процесів спеціалізації і кооперування, створення міжнародних господарських організацій, спільних підприємств тощо), широкий спектр напрямів спільних наукових досліджень і розробок нової техніки й технології в сільськогосподарській, транспортній, зовнішньоторговельній та природоохоронній сферах.

14.2. ФОРМИ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

Взаємозв'язок між національними економіками і взаємодія між ними відбувається через міжнародні економічні відносини, основними формами яких є міжнародна торгівля, міграція капіталу, міжнародні валютно-фінансові відносини, міграція робочої сили, науково-технічне співробітництво, міжнародний туризм.

Сучасні міжнародні економічні відносини характеризуються:

1) трансформацією двосторонніх міжнародних економічних відносин у багатосторонні, значним поглибленням міжнародного поділу праці у світовому господарстві;

- 2) залученням до міжнародних економічних відносин господарюючих суб'єктів практично усіх країн світу;
- 3) поглибленням співробітництва розвинених країн з країнами, що розвиваються;
- 4) інтенсифікацією міграції капіталу;
- 5) прискореним розвитком сфери послуг;
- 6) активізацією науково-технічного співробітництва країн;
- 7) зростанням масштабів міграції робочої сили;
- 8) прискоренням інтеграційних процесів у світовому господарстві;
- 9) посиленням співпраці у розв'язанні глобальних проблем.

14.2.1. МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ

Суть та значення міжнародної торгівлі

Міжнародна торгівля – це історично перша й одна з найрозвиненіших форм міжнародних економічних відносин, яка передбачає обмін товарами та послугами і базується на міжнародному поділі праці. Економічний успіх будь-якої країни світу базується на зовнішній торгівлі. Ще жодна країна не спромоглася створити здорову економіку, ізолювавши себе від світової економічної системи. Значення міжнародної торгівлі полягає в тому, що вона:

по-перше, дає можливість розширити обмеженість національної ресурсної бази, міжнародна конкуренція здійснює перерозподіл економічних ресурсів;

по-друге, встановлює зв'язки внутрішнього національного ринку із іншими національними ринками;

по-третє, розширює масштаби національного виробництва і місткість внутрішнього ринку;

по-четверте, сприяє підвищенню ефективності використання економічних ресурсів, зростанню продуктивності праці;

по-п'яте, забезпечує отримання додаткового доходу за рахунок різниці національних і інтернаціональних витрат виробництва.

Участь у світовій торгівлі будується на теорії абсолютних і порівняльних переваг. Абсолютна перевага країни у виробництві певного продукту означає, що ця країна здатна виробляти більшу кількість одиниць цього продукту з певного обсягу ресурсів за наявного рівня технології порівняно з конкурентами. Порівняльна перевага країни у виробництві певного продукту означає, що ця країна може виробляти цей продукт з нижчою внутрішньою альтернативною вартістю, ніж потенційний торговельний конкурент.

Міжнародна торгівля базується на торговому балансі. *Торговий баланс країни* – це співвідношення між грошовими платежами і надходженнями за експортними та імпорнтними операціями (обсяг експорту країни за вирахуванням її імпорту). Торговий баланс є складовою платіжного балансу країни. *Платіжний баланс країни* включає:

1. Торговий баланс, який охоплює грошові платежі та надходження з товарних операцій.

2. Платежі і надходження з послуг (поштових, інженерних, страхових тощо).

3. Розрахунки з утримання дипломатичних служб, закордонного туризму, грошових переказів, пенсій.

4. Грошові потоки, що пов'язані з рухом капіталів і кредитів (інвестиції, вклади, відсотки, прибутки тощо).

Сума експорту і імпорту називається *зовнішньоторговельним оборотом*, а їх різниця – *сальдо торговельного балансу*. Позитивне сальдо торговельного балансу означає перевищення експорту над імпортом, а негативне сальдо торговельного балансу – перевищення імпорту над експортом.

Показниками міжнародної торгівлі є обсяг експорту товарів і послуг; обсяг імпорту товарів і послуг; обсяг чистого експорту товарів і послуг; обсяг експорту товарів і послуг у ВВП; обсяг імпорту товарів і послуг у ВВП.

Сучасними тенденціями розвитку міжнародної торгівлі є:

1. В загальному товарообороті зростає частка торгівлі промисловими виробами і зменшується частка торгівлі сировинних товарів.

2. Швидке зростання торгівлі різноманітними послугами, причому темпи зростання торгівлі послугами є вищі за темпи зростання зовнішньої торгівлі в цілому.

3. Збільшення частки продукції машинобудування у світовому товарообороті.

4. У світовому товарообороті збільшення частки науково-технічної інформації.

Зовнішньоторговельна політика держави

Зовнішньоторговельна політика – це сукупність форм, методів та інструментів, що використовують уряди для регулювання торговельних зв'язків між країнами відповідно до загальнодержавних і національних інтересів.

Державна зовнішньоторговельна політика базується на протекціонізмі і лібералізмі. **Протекціонізм** – це економічна політика

держави, яка спрямована на захист національних товаровиробників від іноземної конкуренції на внутрішньому ринку. Інструментами політики протекціонізму є мито та немитні торговельні обмеження.

Мито – це податок, який накладається на кожну одиницю товару, яку перевозять через кордон. Розрізняють ввізне і вивізне мито. *Немитні торговельні обмеження* – це прямі адміністративні заходи держави щодо обмеження зовнішньоекономічної діяльності. До них належать імпорتنі квоти, ліцензування, добровільні експортні обмеження. Часто імпорتنі квоти виступають більш ефективним засобом стримування міжнародної торгівлі, ніж мито. Щодо ліцензування, то держава, видаючи обмежену кількість ліцензій, які дозволяють ввозити товар, забороняє неліцензований імпорт.

У міжнародній торгівлі країни можуть практикувати демпінгову політику. *Демпінг* – це міжнародна дискримінація в цінах, коли країна, яка експортує товар, продає його на якому-небудь закордонному ринку дешевше, ніж на іншому (найчастіше – вітчизняному). При цьому держава-експортер стимулює вітчизняні експортні галузі шляхом пільгового оподаткування або ж пільгового кредиту. З метою захисту від демпінгу країни-імпортери вводять спеціальне компенсаційне (або "антидемпінгове") мито на імпортовану продукцію.

Політику лібералізму, тобто політику вільної торгівлі, яка передбачає обмежене втручання держави у зовнішньоторговельну діяльність, проводять країни з високою ефективністю національної економіки, а також країни, що розвиваються. Лібералізації зовнішньоторговельних відносин сприяють міжнародні організації на зразок ГАТТ (Генеральна угода з тарифів і торгівлі), на зміну якій прийшла Світова організація торгівлі (СОТ). Вона функціонує на базі міждержавного багатостороннього договору. *Завдання СОТ* – це погодження позицій різних країн, спрямованих на ліквідацію торгових бар'єрів, переш за все через усунення нетарифних бар'єрів та зниження митних тарифів, та введення режимів сприяння міжнародній торгівлі. СОТ впроваджує правила, які регулюють діяльність держави, спрямованої на підтримку національного товаровиробника. Учасниками СОТ є 147 країн. Україна стала членом СОТ у 2008 р.

14.2.2. МІЖНАРОДНА МІГРАЦІЯ КАПІТАЛІВ

Причини та значення міжнародної міграції капіталу

Міграція капіталу або вивіз капіталу – це одна з найважливіших форм міжнародних економічних відносин, яка передбачає переміщення капіталу із однієї країни в іншу з метою

пошуку умов найпродуктивнішого його використання. *Метою* міграції капіталу є отримання більшого прибутку за рахунок використання кращих порівняно з національними світових умов господарювання.

Причинами міграції капіталу є відмінності в нормах прибутку в різних країнах; посилення конкуренції технологічного характеру між суб'єктами ринку капіталів; розвиток технології інноваційного процесу; прагнення домінувати на ринку та досягнення ринкової влади тощо.

Основними постачальниками капіталу є транснаціональні корпорації (ТНК), держави та міжнародні фінансові інститути. ТНК – це фірми, які займаються підприємницькою діяльністю переважно за межами країни, в якій вони зареєстровані, причому, як правило, у декількох країнах, де розміщені їхні філії виробництва.

Міграція капіталу справляє позитивний вплив на міжнародну економіку, а також на економіку країни, яка вивозить і ввозить капітал. Зокрема, щодо впливу на міжнародну економіку, то міграція капіталу:

по-перше, сприяє зростанню обсягів і динаміки світової економіки;

по-друге, поглиблює міжнародний поділ праці і міжнародне співробітництво;

по-третє, сприяє зростанню динаміки міжнародної торгівлі, збільшує обсяги взаємного товарообороту між країнами.

Позитивний вплив міграції капіталу на економіку країни, яка вивозить капітал, полягає в тому, що, по-перше, забезпечується вища прибутковість капіталу за рахунок розміщення їх у прибутковіші сфери за кордоном, по-друге, створюються сприятливі умови для збільшення експорту товарів та послуг.

Позитивний вплив міграції капіталу на економіку країни, яка ввозить капітал, проявляється в наступному:

✓ розширюється національне виробництво і зростають темпи економічного зростання;

✓ збільшується кількість робочих місць;

✓ країна отримує нові технології і сучасну техніку;

✓ зростає продуктивність праці;

✓ розвивається сфера послуг;

✓ посилюється внутрішня конкуренція, яка сприяє

ефективнішій роботі національних фірм.

Сучасні тенденції та форми вивозу капіталу

Вивіз капіталу здійснюється у трьох основних **формах**: позичковий капітал, підприємницький капітал та міжнародна економічна допомога.

Експорт підприємницького капіталу представлений прямими підприємницькими інвестиціями (експортер капіталу є повним власником підприємства або володіє контрольним пакетом акцій) та портфельними інвестиціями (інвестор, тобто експортер капіталу отримує пакет акцій, який не дає йому можливості контролювати діяльність закордонного підприємства).

Позичковий капітал експортується у вигляді кредитів (урядам або підприємствам інших країн) та вкладення грошей на банківські депозити за кордоном.

Міжнародна економічна допомога виступає у вигляді грантів, субсидій тощо для отримання безоплатних консультацій та інженерної допомоги, поставки обладнання, стажування і навчання за кордоном.

Сьогодні найбільша частка зарубіжного капіталу припадає на прямі інвестиції, які залежать від інвестиційного клімату держави. Інвестиційний клімат держави характеризується наявністю стабільного законодавства, ресурсів та кваліфікованої робочої сили, емкістю внутрішнього національного ринку, конвертованістю національної валюти.

Сучасними тенденціями вивозу капіталу у світовій економіці є:

1. Зростання масштабів експорту підприємницького капіталу
2. В експорті підприємницького капіталу зростає частка прямих інвестицій, що забезпечує контроль інвестора над закордонними підприємствами.
3. Посилення міграції приватного капіталу між промислово розвинутими країнами.
4. Підвищення ролі держави у вивозі капіталу.
5. Зростає роль країн, що розвиваються, як експортерів капіталу (Венесуела, Мексика, ОАЕ, Саудівська Аравія).
6. Змінюється галузева структура вивозу капіталу: зростають темпи прямих іноземних інвестицій в сфері новітніх технологій та інфраструктури.
7. Міграція капіталу створила умови для інтенсивної інтернаціоналізації виробництва через ТНК .

14.2.3. МІГРАЦІЯ РОБОЧОЇ СИЛИ

Міграція робочої сили, як форма міжнародних економічних відносин, – це переміщення працездатного населення, яке шукає роботу, зі своєї країни в іншу. *Причинами* міжнародної трудової міграції є як економічні причини (зменшення попиту на працю в

країні; відмінності у заробітній платі між країнами; відмінності у рівнях життя та зайнятості між країнами; нерівномірність інвестиційних процесів; диференціація попиту на послуги праці кваліфікованих і некваліфікованих працівників; зростання попиту на висококваліфікованих фахівців), так і неекономічні (демографічні, політико-правові, релігійні, психологічні, культурні, екологічні причини тощо). Існують різноманітні *форми* міжнародної міграції робочої сили: тимчасова, сезонна, маятникова, нелегальна, безповоротна.

Міграція робочої сили справляє значний вплив як на країни, до яких вона імпортується, так і на країни-експортери трудових ресурсів. Зокрема, країни, що експортують робочу силу, отримують грошові перекази, потоки товарів. В цих країнах зменшується соціальна напруга (зменшується тиск надлишкових трудових ресурсів на ринку праці), а працівники отримують професійний досвід, навички, знайомляться з передовою організацією праці тощо.

Сучасними тенденціями міжнародної трудової міграції є:

1. Посилення міграційних потоків із країн Східної та Центральної Європи та країн пострадянського простору.
2. Збільшення міграції робочої сили між розвинутими країнами Заходу.
3. Збільшується частка молодшої трудової міграції.
4. Зростання міграції інтелектуального капіталу із країн, що розвиваються.
5. Збільшення маятничової міграції між країнами.
6. Зростання обсягів нелегальної міграції.

14.2.4. НАУКОВО-ТЕХНІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО

Міжнародне науково-технічне співробітництво – це форма міжнародних економічних відносин, що являє собою систему економічних зв'язків у сфері науки, техніки і виробництва. Науково-технічний обмін набув прискореного розвитку в останній третині ХХ століття, коли із зростанням товарного обігу і вивозу капіталу важливого значення набув обмін науково-технічними і інженерними досягненнями, а також інформаційним продуктом. Міжнародне науково-технічне співробітництво реалізується за допомогою комерційних (купівля-продаж ліцензій, які є угодами між продавцем і покупцем даного товару) і некомерційних (публікації науково-технічних результатів; проведення наукових конференцій та виставок;

обмін спеціалістами; особисті контакти науковців)форм технологічного обміну.

Формами міжнародного обміну науково-технічним продуктом у сучасному світі є:

1. Створення координаційних міжнародних програм спільних наукових і технічних досліджень.

2. Створення спільних науково-дослідних центрів, лабораторій з метою більш раціонального використання новітніх технологій, наука, прогресивних ідей у галузях науки, техніки, маркетингу, освіти тощо.

3. Міжнародне ліцензування, обмін науково-технічною інформацією, вченими і спеціалістами.

4. Міжнародний інжиніринг, співробітництво з приводу складання проектів і консультацій при їх виконанні. Інжиніринг – це інженерно-консультатійні послуги, роботи проектно-конструкторського, розрахунково-аналітичного характеру, підготовка техніко-економічних обґрунтувань, рекомендації з організації виробництва та реалізації продукції

5. Організація підготовки наукових та інженерно-технічних кадрів.

6. Проведення міжнародних наукових конференцій та симпозіумів.

7. Спільні дослідження світового досвіду в галузях організації виробництва і праці.

8. Розробка науково-технічних прогнозів.

З розвитком світового господарства обмін науково-технічними досягненнями та інформаційним продуктом набуває все більшого динамізму.

14.2.5. МІЖНАРОДНИЙ ТУРИЗМ

Міжнародний туризм – це сучасна форма міжнародних економічних відносин, яка активно розвивається протягом останніх 20-30 років. На частку міжнародного туризму припадає 6% вартості загальносвітового експорту і 30% експорту ринку послуг. Туризм вважається однією з найбільших галузей економіки, він забезпечує виробництво 14% світового валового національного продукту і щорічно збільшується на 6%. Так, обсяг надходжень від міжнародного туризму в Туреччині протягом 1980-1990 років збільшився у 12 разів.

Чинниками розвитку міжнародного туризму на сучасному етапі є:

1. Доступність для потоку туристів з розвинених країн світу.
2. Кількісні і якісні характеристики матеріально-технічної бази туризму.
3. Географічна та культурна привабливість країни.
4. Соціальна та політична привабливість країни.
5. Розвиток світової транспортної мережі.
6. Становлення і розвиток світового інформаційного простору.

Дохід від міжнародного туризму забезпечують мандрівники переважно із країн з високорозвинутою ринковою економікою. Основними регіонами міжнародного туризму є країни Європи (65% загальної кількості міжнародних туристів), Американського континенту та Східної Азії.

14.2.6. МІЖНАРОДНІ ВАЛЮТНО-ФІНАНСОВІ ВІДНОСИНИ

Однією із найважливіших форм міжнародних економічних відносин є **валютно-фінансові відносини**. Вони виникали з початку функціонування грошей у міжнародному платіжному обороті. Потреба у світовій валютній системі пояснюється необхідністю упорядкування міжнародних обмінів, руху товарів, послуг, робочої сили.

Формою організації валютних відносин, які реалізуються на національному і світовому рівнях, є **валютна система**. *Національна валютна система* є частиною грошової системи країни і формою організації валютних відносин в країні. *Міжнародна валютна система* – це організаційна форма міжнародних валютних відносин, які виступають як сукупність економічних відносин в процесі взаємного обміну результатами діяльності національних економік і обслуговується валютою.

Структура міжнародної валютної системи

Складовими міжнародної валютної системи є:

1. *Національні валютні системи та національні валюти*. Національна валюта – це грошова одиниця будь-якої країни.
2. *Валютний курс* – це ціна національної валюти в грошових одиницях іншої країни або це ціна іноземної валюти, яка виражена в національних грошових одиницях.
3. *Валютний ринок* – це складний економічний механізм, де здійснюється купівля-продаж валют і формування валютних курсів.
4. *Умови конвертованості валют*. Конвертованість валюти - це здатність валюти вільно обмінюватись на валюти інших країн та міжнародні платіжні засоби.

5. *Міждержавні домовленості, узгоджений порядок міжнародних розрахунків.*

6. *Міжнародні валютно-фінансові організації, які регулюють міжнародні валютні відносини. До них належать Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк, Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР).*

Валютні курси та їх державне регулювання

Валютний курс – це курс, за яким валюта однієї країни обмінюється на валюту іншої країни. Валютний курс виконує наступні функції:

1. Порівняння національних цін на товари, послуги, працю з відповідними цінами інших країн та світовими цінами.

2. Порівняння витрат виробництва, продуктивності праці, торговельних і платіжних балансів тощо.

3. Певний перерозподіл національного доходу між країнами, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність.

У реальній практиці валютних відносин використовують два види валютних курсів: *фіксований валютний курс*, який встановлений державою, і *плаваючий валютний курс*, який формується на валютному ринку.

На валютному ринку *головними чинниками*, які визначають попит на іноземну валюту та її пропозицію, а отже, змінюють курс валют, є, по-перше, зміна смаків споживачів, по-друге, зміна доходів населення і темпів зростання національного доходу, по-третє, зміни ставок відсотка за кредити, по-четверте, рівень інфляції, по-п'яте, політична стабільність, по-шосте, стійкість валюти та довір'я до неї тощо.

Основними інструментами регулювання валютних курсів є девальвація, ревальвація та валютна інтервенція.

Девальвація – це дії уряду, спрямовані на зниження обмінного курсу національної валюти. Товари країни на світовому ринку стають дешевшими, тому інші країни платять за них менше валюти (зростає експорт). Знижується імпорт, оскільки товари, куплені за кордоном, стають дорожчими.

Ревальвація – це дії уряду, спрямовані на підвищення обмінного курсу національної валюти. Підвищення курсу національної валюти погіршує ситуацію для експортерів (зростають ціни на експортні товари) і покращує її для імпортерів.

Валютна інтервенція – це вплив центрального банку на курс національної валюти шляхом купівлі-продажу іноземної валюти. З метою підвищення курсу національної валюти центральний банк

продає іноземну валюту. Для зниження курсу своєї валюти центральний банк скуповує іноземну валюту.

Еволюція та етапи міжнародної валютної системи

Міжнародна валютна система пройшла три етапи свого розвитку в XIX-XX століттях, які характеризувалися певною міжнародною системою валютних курсів, а саме: фіксовані валютні курси за золотого стандарту; регульовано-фіксовані курси у Бреттон-Вудській системі; кероване плавання валютних курсів у нинішній валютній системі.

Валютна система золотого стандарту сформувалася на Паризькій конференції у 1867 р. і проіснувала до початку 30-х років. Її основними принципами є:

- 1) функціонування золота як світових грошей;
- 2) фіксація золотого вмісту національних валют;
- 3) конвертованість валют у золото;
- 4) фіксовані валютні курси.

Бреттон-Вудська валютна система створена на міжнародній конференції держав у 1944 р. у Бреттон-Вудсі. Для регулювання валютних відносин було створено МВФ. Система проіснувала до 1971 року. Основними принципами цієї системи є:

- 1) фіксовані курси національних валют до курсу долара;
- 2) курс долара фіксований відносно золота;
- 3) центральні банки підтримують стабільний курс національної валюти відносно долара;
- 4) організаційною ланкою виступають МВФ і МБРР.

Ямайська валютна система функціонує з 1976 р. після підписання угоди між країнами-членами МВФ у м. Кінгстоні (Ямайка). Основними принципами цієї системи є:

- 1) відмінено монетний паритет золота;
- 2) основою системи стали кілька валют (японська єна, англійський фунт стерлінгів), долар зберігає особливе місце;
- 3) обмін валют відбувається за вільним плаваючим курсом;
- 4) основний засіб розрахунків – вільно конвертована валюта, а також спеціальні права запозичення (СПЗ) – міжнародні кредитні гроші і резервні позиції МВФ.

Особливістю сучасних валютних відносин є існування поряд із міжнародною валютною системою регіональної Європейської валютної системи, яка використовує з 2002 р. в обігу нову світову валюту – євро.

Європейська валютна система (регіональна) створена в межах Європейського Союзу (ЄС). Країни ЄС в 1979 р. запровадили свою валютну одиницю – ЕКЮ, яка стала засобом встановлення курсів валют шляхом прирівнювання до неї курсів національних валют, а також засобом платежу в міжнародних розрахунках. В 1999 р. в ЄС на зміну ЕКЮ запроваджено ЄВРО. Ця нова світова валюта введена в обіг у 2002 р.

14.3. МІЖНАРОДНІ ВАЛЮТНО-ФІНАНСОВІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЇХ ДІЯЛЬНІСТЬ

Важливу роль у регулюванні міжнародних валютних відносин відіграють міжнародні валютно-фінансові організації – МВФ, Світовий банк, ЄБРР, діяльність яких сприяє розвитку та стабілізації світової економіки.

Міжнародний валютний фонд заснований на Міжнародній валютно-фінансовій конференції у 1944 р. в м. Бреттон-Вудсі (США) і має статус спеціалізованого закладу ООН. МВФ є міжурядовою валютно-кредитною організацією, *метою* якої є сприяння розвитку міжнародних фінансово-кредитних і торговельних відносин.

Основними функціями МВФ є вироблення правил регулювання валютних курсів і контролю за їх виконанням, сприяння конвертованості валют; надання країнам-членам Фонду короткострокових кредитів для покриття тимчасового дефіциту платіжних балансів; організація консультативної допомоги з фінансових і валютних питань. МВФ – це організація акціонерного типу, його ресурси формуються за рахунок внесків країн-учасниць. Членами МВФ є понад 180 країн. Україна стала членом МВФ у вересні 1992 року

Світовий банк є найважливішою ланкою світової валютної системи і включає чотири пов'язані між собою міжнародні фінансові інститути: Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), Міжнародну фінансову корпорацію (МФК), Міжнародну асоціацію розвитку (МАР) і Агентство з гарантій багатосторонніх інвестицій.

Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) створений одночасно з МВФ у м. Бреттон-Вудсі у 1944 р. Це найбільша у світі фінансово-кредитна організація, яка надає кредити під низький процент на 15-20 років урядам і центральним банкам країн-учасниць МВФ з метою сприяння розвитку виробництва, приватного сектору економіки, малого бізнесу, а також на підтримку міжнародних зусиль з охорони навколишнього середовища.

Міжнародна фінансова корпорація (МФК) інвестує приватні підприємства в основному країни, що розвиваються, та надає консультативні послуги урядам і підприємствам у здійсненні приватизації.

Міжнародна асоціація розвитку (МАР) надає безпроцентні кредити урядам найбідніших країн, позики підлягають сплаті протягом 35-40-річного періоду.

Україна як член МВФ є членом Світового банку.

Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) – це міжнародний банк, який створений у 1991 р. для сприяння економічним реформам у країнах Східної та Центральної Європи в проведенні ринкових реформ. Засновниками банку є 40 країн, а також дві міжнародні організації – Європейське економічне співробітництво та Європейський економічний банк.

Завданням ЄБРР є надання кредитів під великі проекти у промисловості, а також на розвиток галузей інфраструктури, зокрема, транспорту, зв'язку. Понад 60% кредитів цього банку спрямовано у приватний сектор економіки і до 40% - у державну інфраструктуру.

Україна стала членом Європейського банку реконструкції та розвитку у серпні 1992 р. Кошти, що отримала Україна від ЄБРР, використовувались на реалізацію проекту «Програма суспільного розвитку України», розвиток телекомунікацій, впровадження газових лічильників, реконструкцію аеропорту «Бориспіль» тощо.

14.4. МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ ТА НЕОБХІДНІСТЬ ІНТЕГРАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В СИСТЕМУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

Міжнародна економічна інтеграція: суть та фактори розвитку

На даному етапі розвитку світового господарства відбувається процес інтеграції національних економік. **Міжнародна економічна інтеграція** – це процес зближення та взаємопроникнення національних господарств групи країн, спрямований на створення єдиного господарського механізму. Вона є вищим рівнем розвитку міжнародних економічних відносин і виступає певним економічним об'єднанням, створеним відповідно до спеціальних угод.

До факторів, що зумовлюють інтеграційні процеси на сучасному етапі розвитку світового господарства, відносяться:

1. Економічний розвиток країн і регіонів світу в умовах нерівномірного забезпечення економічними ресурсами.
2. Закономірності розвитку науково-технічного прогресу.

3. Підвищення ступеня відкритості національних економік.
4. Поглиблення міжнародного поділу праці.
5. Швидкий розвиток транспортно-комунікаційних мереж.
6. Наявність глобальних проблем та необхідність їх вирішення.

Форми міжнародної економічної інтеграції

Міжнародна економічна інтеграція реалізується за допомогою конкретних *форм*:

1. *Торговельна інтеграція країн*. Преференційна торговельна угода є найпростішою формою економічної інтеграції. Вона передбачає встановлення нижчих торговельних бар'єрів у відносинах з членами об'єднання, ніж у співробітництві з третіми країнами.

2. *Зона вільної торгівлі*, яка характеризується відсутністю різного роду обмежень торговельного обміну між членами зони.

3. *Митний союз*. Це міждержавне об'єднання передбачає не тільки ліквідацію всіх обмежень торгівлі між членами союзу, а й створення спільної системи захисту від імпорту з третіх країн у формі єдиного «зовнішнього» тарифу.

4. *Спільний ринок*, у межах якого, крім вільної торгівлі товарами та послугами, створюються умови вільного переміщення капіталу та робочої сили.

5. Найскладнішою формою економічної інтеграції вважається *економічний союз*. Він являє собою економічне угруповання, члени якого уніфікують економічну політику, причому цей процес охоплює грошово-кредитні, податкові та соціальні аспекти, тобто проблеми мікроекономічного та макроекономічного характеру. До найбільших регіональних інтеграційних об'єднань відноситься Європейський союз (ЄС), створений в 1957 р., який є динамічним економіко-політичним об'єднанням.

Кожне інтеграційне угруповання являє собою певну єдність двох принципових засад зовнішньоекономічної політики, зокрема, протекціонізму (коли мова йде про співробітництво з третіми країнами) та вільної торгівлі (у відносинах між членами об'єднання).

Наслідки та особливості міжнародної економічної інтеграції

Міжнародна економічна інтеграція характеризується *позитивними наслідками*, зокрема:

по-перше, країни мають ширший доступ до фінансових, матеріальних та трудових ресурсів і найновіших технологій;

по-друге, формуються сприятливі економічні умови для фірм країн-учасниць економічної інтеграції, які захищають їх від конкуренції з боку третіх країн;

по-третє, виникає можливість її учасникам спільно вирішувати найгостріші соціальні проблеми.

Сучасним міжнародним інтеграційним процесам притаманні певні *особливості*, до яких віднесемо наступні:

1. Динамізм процесів міжнародної економічної інтеграції в цілому.

2. Нерівномірність розвитку і реалізації форм міжнародної економічної інтеграції.

3. Переважний розвиток регіональних міжнародних економічних угруповань.

4. Формування реальних умов світової економічної інтеграції.

Необхідність інтеграції економіки України в систему світового господарства

Безпосередня і активна участь України в сучасних інтеграційних процесах об'єктивно зумовлена, по-перше, перевагами міжнародного поділу праці; по-друге, обмеженістю енергетичних та сировинних ресурсів; по-третє, необхідністю забезпечення екологобезпечного функціонування економіки.

Проте інтеграція України у світову економіку на сучасному етапі ускладнена низкою *несприятливих чинників*, до яких відносяться:

по-перше, низький технологічний розвиток і недосконала структура економіки;

по-друге, неефективна структура зовнішньоторговельного обороту;

по-третє, нестабільність економічного розвитку;

по-четверте, неконкурентоспроможність продукції більшої частини галузей економіки;

по-п'яте, протидія розвинутих країн Заходу виходу на світовий ринок українських фірм з продукцією, яка може скласти конкуренцію зарубіжним фірмам;

по-шосте, нерозвиненість валютного контролю;

по-сьоме, недосконалий митний контроль.

З метою нівелювання перерахованих негативних чинників і забезпечення процесу інтеграції в систему світового господарства в Україні вироблена *стратегія зовнішньоекономічної діяльності*, яка спрямована на:

✓ відновлення і розвиток експортного потенціалу України і покращення структури експорту;

✓ раціоналізацію імпорту;

✓ підвищення конкурентоспроможності продукції українських підприємств на світовому ринку;

- ✓ подолання неплатоспроможності країни;
- ✓ розширення ринків збуту української продукції;
- ✓ досягнення стійкого економічного зростання і підвищення добробуту населення.

Стратегія зовнішньоекономічної діяльності України передбачає:
по-перше, розширення економічної і науково-технічної кооперації з розвинутими країнами;

по-друге, відновлення втрачених ринків у країнах Східної Європи;

по-третє, розширення зв'язків із західноєвропейськими країнами;

по-четверте, розвиток економічних відносин із країнами пострадянського простору.

Реалізація ефективної зовнішньоекономічної політики дозволить досягти економічного становища України як могутньої і багатой держави, яка на взаємовигідних умовах бере участь у міжнародному поділі праці і кооперації виробництва.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. В чому полягає суть інтернаціоналізації світової економіки? Які головні форми її прояву?

2. Яка роль міжнародного поділу праці в розвитку інтернаціоналізації та взаємозалежності економічного життя країн світу?

3. В чому суть міжнародних економічних відносин? Які ви знаєте їх форми?

4. Які тенденції розвитку притаманні сучасним міжнародним економічним відносинам?

5. В чому сутність вивозу капіталу? Які його форми?

6. Що таке міжнародна валютна система, які її структурні складові?

7. Що зумовлює необхідність розвитку міжнародних валютних відносин? Обґрунтуйте відповідь.

8. Які тенденції властиві сучасному періоду міжнародної міграції робочої сили?

9. Чому на сучасному етапі розвитку цивілізації окрема країна не може існувати окремо від інших?

10. Яким ви бачите майбутнє України у світовій економіці? Які види товарів Україна повинна експортувати і імпортувати в майбутньому?

ТЕМА 15. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ СВІТОГОСПОДАРСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ ТА ЗАГАЛЬНОЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА

План викладу і засвоєння матеріалу:

15.1. Глобалізація як новий етап розвитку інтеграційних процесів у світовій економіці. Рівні глобалізації та фактори глобалізації.

15.2. Глобалізація і загострення загальноцивілізаційних проблем людства.

15.3. Сучасні форми прояву та можливості розв'язання глобальних проблем людства.

15.4. Концепція сталого (стійкого) розвитку.

Основні поняття і терміни: глобалізація, глобальна економіка, рівні глобалізації, концепція сталого розвитку.

15.1. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК НОВИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ: СУТЬ ТА ФАКТОРИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Суть глобалізації та її етапи

Характерною ознакою сучасного розвитку світового господарства є процес глобалізації. **Глобалізація** – це якісно новий етап взаємозалежності національних економік на основі поглиблення інтернаціоналізації світового господарства, інтенсифікації міжнародних переміщень товарів, послуг, капіталу, робочої сили і технологій. Поняття «глобалізація» увійшло в науковий обіг у 80-і роки ХХ ст. і пов'язане з переходом від індустріальної до постіндустріальної стадії економічного розвитку людства.

Існують певні *ознаки, що дають змогу визначити проблему глобальною*, а саме: по-перше, вони мають загальносвітовий характер, тобто стосуються інтересів значної кількості або ж усіх держав світу; по-друге, невирішення їх викликає загрозу людству, погіршення умов життя людей та розвитку продуктивних сил; по-третє, вони потребують невідкладних та рішучих дій на основі колективних і скоординованих зусиль світового співтовариства.

Тенденція до глобалізації – найбільш характерна історична тенденція для сучасної епохи. Вона формує глобальну структуру політичних, економічних та культурних відносин, що виходять за

будь-які традиційні кордони та зв'язують окремі суспільства в єдину систему.

Існують різні підходи до періодизації економічної глобалізації. Згідно із найбільш поширеним підходом виділяють *чотири етапи глобалізації*.

Перший етап – повільна глобалізація. Він розпочався ще до періоду Великих географічних відкриттів і характеризувався тим, що економічні зв'язки між державами мали дискретний характер, залишаючись у межах окремих територій.

Від епохи Великих географічних відкриттів до середини XIX століття глобалізація перейшла у *другий етап* повільно прогресуючої. На другому етапі формується світовий ринок, розвивається міжнародний поділ праці і спеціалізація окремих країн і регіонів, колонізація відсталі країн.

Період із середини XIX століття до 80-х років XX століття називають структурною глобалізацією. У цей *третій період* відбувся економічний передел світу. Світове господарство розпалося на дві соціально-економічні системи, що протистояли одна одній.

Сучасний *четвертий період* називають послідовною глобалізацією. Глобалізація розвивається в рамках одного світового господарства і є найважливішою ознакою постіндустріальної цивілізації.

Причини, чинники та форми прояву глобалізації

Причини виникнення глобальних проблем різноманітні. Їх можна поділити на *три групи*:

- 1) причини природного і демографічного характеру;
- 2) негативні наслідки господарської діяльності людей;
- 3) побічні наслідки розвитку науки і техніки.

Глобалізація як одна із закономірностей, що визначають сучасний стан та перспективи розвитку світового співтовариства, відбувається під впливом **соціально-економічних, технологічних, політичних та морально-етичних чинників**. До технологічних чинників відносять науково-технічний прогрес, розвиток транспорту, телекомунікаційних технологій, виникнення єдиного інформаційного простору. Економісти вважають, що технологічні чинники глобалізацію зробили можливою, а соціально-економічні – реальною. Розвиток транснаціональних корпорацій, лібералізація торгівлі товарами, послугами, інтелектуальною власністю, поглиблення інтернаціоналізації економіки є найважливішими соціально-економічними змінами у сучасній світовій економіці.

Глобалізація проявляється у різноманітних **формах**:

1. Зростання міжнародної торгівлі та інвестицій, поступове зняття торгових бар'єрів, підписання багатосторонніх торговельних угод.
2. Швидкий розвиток ринків праці, лібералізація сфери руху робочої сили.
3. Підвищення ролі інформаційних та комунікаційних технологій у сфері економіки, становлення загально-планетарного науково-інформаційного простору, глобальної інформаційної інфраструктури.
4. Відчутне зростання ТНК у світових господарських процесах.
5. Поява систем глобального стратегічного менеджменту.
6. Загострення глобальної конкуренції.

Глобальна економіка. Сучасний етап глобалізаційних процесів

В результаті глобалізації **світова економіка** як закономірний результат інтернаціоналізації економіки та формування сукупності взаємопов'язаних і взаємозалежних національних економік перетворюється у глобальну економіку.

Глобальна економіка, як закономірний результат глобалізації економіки та формування єдиного планетарного господарського механізму, включає глобальне виробництво, глобальне просування товарів і послуг, глобальну фінансову систему, глобальні ринки робочої сили, капіталів, інформації та глобальну систему обміну результатами інтелектуальної власності.

Глобалізація як складна ієрархічна система відбувається на різних **рівнях** – *світовому, окремій країні, галузевому та окремих компаній*. Світовий рівень відображає суть процесу глобалізації, проте він зумовлює виникнення інших рівнів глобалізації. Кожна окрема країна не може успішно розвиватися поза цим процесом. Це зумовлює посилення відкритості її економіки і її інтегрованість у світову господарську систему.

В сучасних умовах глобалістські тенденції у світі прискорюються. Це зумовлено наступними чинниками:

- по-перше, розвитком науково-технічної революції;
- по-друге, діяльністю транснаціональних корпорацій;
- по-третє, інформаційною революцією;
- по-четверте, соціалізацією економічного життя в різних країнах;

по-п'яте, економічною політикою розвинених держав та міжнародних фінансово-кредитних організацій;

по-шосте, діяльністю інституційних інвесторів (пенсійних та інвестиційних фондів, страхових компаній) та окремих видатних особистостей (науковців, лауреатів Нобелівської премії, відомих фінансистів, банкірів, підприємців);

по-сьоме, функціонуванням великих міст. Наприклад, в одному Токіо виробляється більше товарів і надається послуг удвічі більше, ніж в усій Бразилії;

по-восьме, глобалізацією проблем безпеки (екологічної, сировинної, продовольчої, ядерної тощо).

Проте слід зауважити, що економічна глобалізація розвивається суперечливо та нерівномірно, її вплив на розвиток окремих країн і регіонів набуває як позитивної, так і негативної спрямованості. Результати глобалізації більшою мірою використовують розвинуті країни, тоді як країни, що розвиваються, особливо найбідніші, часто потерпають від її наслідків.

15.2. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І ЗАГОСТРЕННЯ ЗАГАЛЬНОЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ПРОБЛЕМ ЛЮДСТВА

Глобалізаційні процеси в сучасних умовах породжують цілу низку глобальних проблем. **Глобальні проблеми** – це сукупність життєво важливих проблем людства, від розв'язання яких залежать подальші соціально-економічні перспективи цивілізації, а також саме існування людства. Глобальні проблеми мають загальносвітовий характер, суттєво впливають на всі сфери суспільного життя, відображають ускладнення світогосподарських зв'язків і вимагають ефективних, невідкладних та колективних зусиль усіх держав у їх розв'язанні.

Глобальні проблеми зумовлені *демографічними, екологічними, ресурсними, енергетичними та військовими причинами.*

Глобальні проблеми можна поділити на три групи. **До першої групи** належать *проблеми, що виникають між державами різних економічних система та окремими народами* (проблеми війни і миру та відвернення світової термоядерної війни, попередження міжнаціональних конфліктів та міжнародного тероризму, роззброєння та конверсія військових виробництв, подолання економічної відсталості окремих регіонів та країн тощо).

Друга група охоплює сучасні *проблеми, які пов'язані із розвитком людини і забезпеченням її майбутнього* (пристосування людини до природних і суспільних умов, що змінюються; подолання епідемій і тяжких захворювань; боротьба із бідністю, голодом; культурно-моральні проблеми втрати довіри до соціальних інститутів, нестабільності сім'ї; проблеми демократизації та охорони прав людини тощо).

Третя група – це проблеми взаємодії природи і суспільства (проблеми раціонального використання природних ресурсів; збереження навколишнього природного середовища; мирного освоєння космічного простору; розвитку енергетичного потенціалу, забезпечення людства сировиною, енергією, продовольством; утилізації відходів життєдіяльності тощо).

Саме третя група концентрує усі глобальні проблеми людства. У розв'язанні цих проблем людству слід пам'ятати: Земля – це не те, що ми успадкували від батьків, а те, що взяли в позичку у своїх дітей. Загальний економічний закон зростання потреб та й зростання населення вимагають все більше і більше відновлюваних та невідновлюваних природних ресурсів. Отже, загострюється суперечність між потребами людства та можливостями задовольнити їх на даному рівні розвитку людської цивілізації.

Класифікація глобальних проблем за сферами дії провадиться лише для більш чіткого їх усвідомлення. В реальній дійсності ці проблеми тісно переплетені, взаємопов'язані та взаємообумовлені. Зокрема, продовольча криза в низці країн, бідність та голод в бідних країнах на Земній кулі – це результат не лише внутрішнього економічного розвитку цих країн. В більшій мірі це є результатом міжнародного поділу праці та диспропорцій світових господарських зв'язків.

Глобальні проблеми об'єктивні за своїм характером, для їх розв'язання потрібні значні кошти, інтелектуальні та фізичні зусилля багатьох людей у багатьох країнах світу. Процеси інтернаціоналізації господарського життя науки, культури створюють підстави для подальшої глобалізації проблем людського життя. Науково-технічний прогрес сприяє розв'язанню тих проблем, що пов'язані з рівнем та якістю життя людей. По суті, завдяки науково-технічному прогресу створене нове техногенне середовище існування сучасної цивілізації. Водночас цим самим процесом надзвичайно загострені проблеми охорони довкілля, сировинних джерел тощо. З приводу цього А.Ейнштейн сказав: «Світ, створений нами в результаті мислення на звичному для нас рівні, породжує проблеми, які не розв'язані на цьому

ж рівні». Розв'язання глобальних проблем потребує формування більш високого рівня мислення.

15.3. СУЧАСНІ ФОРМИ ПРОЯВУ ТА МОЖЛИВОСТІ РОЗВ'ЯЗАННЯ ГЛОБАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ЛЮДСТВА

Серед глобальних проблем найбільш нагальними проблемами є економічна відсталість, демографічна проблема, продовольча проблема і проблема забезпечення природними ресурсами, екологічна проблема та проблема збереження миру на Землі.

Проблема економічної відсталості виявляється у тому, що значна кількість країн, у яких проживає до половини населення земної кулі, все більше відстає від економічно розвинених країн. В основі зuboжілого становища економічно відсталих країн лежить низка причин, а саме: відсталість виробничої бази; неефективність застосування трудових ресурсів; неефективність державного регулювання; несприятливі умови розвитку; швидке зростання населення.

Демографічна проблема у світі є результатом двох глобальних демографічних процесів: демографічним вибухом у країнах, що розвиваються (перенаселення та погіршення умов життя, зростання антропогенного тиску на природу, нерівномірність розміщення населення, збільшення міграції населення) та недостатнім відтворенням населення в розвинутих країнах (низька народжуваність та падіння чисельності корінного населення, старіння населення цих країн, скорочення частки працездатного населення, збільшення частки пенсіонерів, загроза зникнення певних народів).

Продовольча проблема – це забезпечення населення продуктами харчування. Вирішення цієї проблеми передбачає систему заходів:

1. Розвиток та підвищення ефективності виробництва продовольчих товарів у країнах, що розвиваються.

2. Поліпшення розподілу продовольства у країнах, що розвиваються.

3. Законодавче обмеження зростання чисельності населення відповідно до можливостей національного виробництва.

4. Надання допомоги світової спільноти країнам, що розвиваються, у розв'язанні продовольчої проблеми.

Проблема забезпечення людства природними ресурсами, сировиною та енергією пов'язана із проблемою обмеженості ресурсів, оскільки, по-перше, запаси ресурсів є обмежені, по-друге,

більшість їх не відновлювані. Рациональне природокористування та розвиток науково-технічного прогресу забезпечить створення оптимальних умов використання обмежених ресурсів та життєдіяльності населення. Розвиток нетрадиційної енергетики (сонячної, вітрової, морських припливів, атомної, геотермальної), зниження енерго- та матеріаломісткості виробництв, розробка та використання ресурсозберігаючих інноваційних технологій, припинення гонки озброєнь, роззброєння також могли б зіграти роль у вирішенні сировинної та енергетичної проблем людства.

Глобальна екологічна проблема виявляється у погіршенні умов життєдіяльності на Землі, що виникли у результаті діяльності людства.

Наше розуміння екологічних проблем дуже далеке від реального їх стану. Слід розуміти, що найменше втручання в природну рівновагу породжує дисгармонію.

Основними шляхами розв'язання екологічних проблем є:

1. Розробка світовою спільнотою екологічних стандартів (чистоти повітря, водних басейнів, раціонального споживання енергії, підвищення ефективності національних енергетичних систем).

2. Створення обґрунтованого природоохоронного законодавства в кожній країні та в цілому у світі.

3. Постійне інформування людей про стан довкілля та формування екологічного світогляду в суспільстві.

4. Перехід до нової екологічної культури (раціональні підходи до використання ресурсів, розробка та впровадження безпечних, маловідходних, ресурсозберігаючих технологій, екозахисних систем тощо).

Проблема збереження миру на Землі, відвернення нових світових війн, насамперед, глобального ядерного конфлікту, займає особливе значення серед глобальних проблем.

Військові конфлікти сучасного світу – це серйозна небезпека для людства. В першу чергу вони несуть мільйони жертв. У I світовій війні лише 10% загиблих були цивільними людьми, у II – 50%. Так звані малі війни другої половини XX ст. змінили пропорцію: 10-15% загиблих – військові, 85-90% – мирні цивільні люди.

За своєю економічною суттю гонка озброєнь – це форма знищення певної частки національного багатства країни. А з екологічних позицій – це суттєвий фактор забруднення навколишнього середовища найнебезпечнішими речовинами, що використовуються для створення зброї масового знищення – ядерної, хімічної, бактеріологічної.

Попередження військових конфліктів передбачає низку заходів, а саме:

1. Міжнародний контроль за процесами озброєння країн світу.
2. Міжнародний контроль світової спільноти та світових організацій над національними, екологічними, сировинними суперечностями народів і держав.
3. Надання миротворчої допомоги в гарячих точках планети.

15.3. КОНЦЕПЦІЯ СТАЛОГО (СТІЙКОГО) РОЗВИТКУ

Екологічні чинники в сучасних умовах стають визначальними у формуванні та функціонуванні світового економічного простору, оскільки зростання антропогенного навантаження на оточуюче середовище веде до погіршення екологічної ситуації в глобальному масштабі. Це обумовлює необхідність міжнародного співробітництва у сфері охорони навколишнього середовища і природокористування. Мова йде про необхідність екологічного коригування соціально-економічного розвитку світової спільноти та окремих країн у контексті концепції сталого (стійкого) розвитку, яка була прийнята на Конференції ООН з проблем навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992 р.).

Сталий розвиток згідно визначення Комісії ООН із розвитку і навколишнього природного середовища – це такий розвиток, який, забезпечуючи потреби нинішнього покоління, водночас не позбавляє майбутні покоління можливості задовольняти власні життєво необхідні потреби. У цьому контексті будь-який соціально-економічний розвиток повинен узгоджуватись з рекреаційними можливостями навколишнього природного середовища, тобто здійснюватись в умовах екологічної безпеки відтворювальних процесів, гарантувати нащадкам наявність повноцінного життєвого середовища й достатньої кількості природних ресурсів. Отже, **сталий розвиток** являє собою узгоджений розвиток економічних і соціальних процесів, а також навколишнього природного середовища.

По суті модель сталого екологобезпечного розвитку означає виживання людства. Перехід до такої моделі може бути здійснений тільки за умови ефективного міжнародного співробітництва та гарантування інтересів кожної держави.

Сучасна стратегія сталого розвитку європейських країн ґрунтується на виконанні таких *пріоритетних завдань*:

по-перше, підтримання стабільного виробництва й високого рівня споживання, додержання гарантій соціальної рівноправності;

по-друге, зниження забруднення навколишнього природного середовища;

по-третє, організація ландшафтів і охорона невідновлювальних природних ресурсів;

по-четверте, збереження видового різноманіття.

Перехід до сталого розвитку, необхідність якого вже усвідомили країни світу, є дуже важливими і для нашої країни. Справа в тому, що для реалізації його принципів в Україні є всі підстави. Це суттєво деградоване природне середовище, високий рівень забруднення, які проявляються у нерациональному використанні земельних, лісових, водних, біологічних ресурсів, поведженні з відходами, забруднені атмосфери, це також низький рівень життя населення та кризовий стан економіки.

До стратегічних *пріоритетів* сталого розвитку України віднесемо:

1. В економічній сфері:

✓ утвердження механізмів, які мають створити необхідні передумови прискореного зростання;

✓ впровадження науково-технологічних інновацій та опанування інноваційного шляху розвитку, як головного чинника сталого економічного розвитку;

✓ здійснення активної аграрної політики;

✓ зміцнення економічних передумов для глибокої перебудови соціальної сфери;

✓ інтеграція в європейські структури та світову економічну систему.

2. У соціальній сфері:

✓ зростання інтелектуального потенціалу нації, всебічний розвиток освіти;

✓ перебудова соціальної сфери з метою запобігання збідніння населення шляхом реформування системи оплати праці, скорочення безробіття, вдосконалення механізмів надання державної соціальної допомоги, запровадження системи загальнообов'язкового державного соціального страхування;

✓ поліпшення становища дітей, молоді, жінок, сім'ї;

✓ здійснення скоординованих кроків, спрямованих на поліпшення охорони здоров'я населення, зниження смертності та збільшення тривалості життя;

✓ зміцнення позицій середнього класу.

3. В екологічній сфері:

- ✓ гарантування екологічної безпеки ядерних об'єктів і радіаційного захисту населення та довкілля, зведення до мінімуму негативного впливу наслідків аварії на Чорнобильській АЕС;
- ✓ поліпшення екологічного стану річок України, зокрема, басейну р. Дніпро та якості питної води;
- ✓ стабілізація та поліпшення екологічного стану в містах і промислових центрах Донецько-Придніпровського регіону;
- ✓ будівництво нових та реконструкція діючих потужностей комунальних очисних каналізаційних споруд;
- ✓ запобігання забрудненню Чорного та Азовського морів і поліпшення їх екологічного стану;
- ✓ формування збалансованої системи природокористування та екологізації технологій у промисловості, енергетиці, будівництві, сільському господарстві, на транспорті;
- ✓ збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, розвиток природно-заповідної справи.

Отже, розв'язання глобальних проблем сучасності вимагає розробки і реалізації світовою спільнотою колективних програм для забезпечення майбутнього людської цивілізації.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Чому глобалізація є новим етапом інтеграційних процесів у світовій економіці?
2. Які фактори зумовлюють взаємозалежність держав світу?
3. У чому необхідність і суть переходу до сталого розвитку?
4. Назвіть основні ознаки глобальних проблем. Які сфери людської діяльності вони охоплюють?
5. Визначте фактори, що негативно впливають на процес інтеграції економіки України в економіку світового господарства в умовах глобалізації.
6. В чому полягає суперечливий вплив глобалізації на світогосподарських розвиток?
7. Які існують глобальні проблеми за сферами дії?
8. В чому полягає необхідність міжнародного співробітництва у вирішенні глобальних проблем?
9. Які форми міжнародного співробітництва у вирішенні глобальних проблем?
10. Назвіть основні шляхи подолання глобальних проблем людства.

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ ДО МОДУЛЯ 2

Банк міжнародних розрахунків БМР) - валютно-кредитна організація, організована в 1920 р. центральними банками Бельгії, Великобританії, Німеччини, Італії, Франції, Японії, групою банків США для спільного проведення міжнародних фінансових операцій.

Банкнота – це вексель банку, за яким пред'явник може в будь-який час одержати гроші і яким банк замінює комерційний вексель.

Безробітні – це громадяни працездатного віку, які з незалежних від них причин не мають місця праці, заробітку, зареєстровані в державні службі зайнятості, шукають роботу і здатні приступити до неї.

Безробіття – соціально-економічне явище, пов'язане з перевищенням пропозиції праці відносно попиту на неї, стан незайнятості частини працездатного (економічно активного) населення.

Бреттон-Вудська система – створена після Другої світової війни міжнародна валютна система, у рамках якої здійснювались заходи регулювання валютних курсів. МВФ сприяв стабілізації курсів іноземних валют, а золото і долар використовувались як міжнародні валютні резерви.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – ринкова вартість усіх кінцевих товарів і послуг, створених на території певної країни протягом року національними і іноземними виробниками.

Валовий національний продукт (ВНП) - ринкова вартість усіх кінцевих товарів і послуг, створених національними виробниками протягом року як на території певної країни, так і за її межами (використовується з 1987 р.).

Валютний курс – курс, за яким валюта однієї країни обмінюється на валюту іншої країни.

Валові приватні внутрішні інвестиції – витрати на нові машини, устаткування, інструменти і будівлі, а також на поповнення товарно-матеріальних запасів плюс амортизаційні відрахування.

Великих циклів теорія - висунута М. Кондратьєвим в середині 20-х рр. ХХ ст., який обґрунтував довготривалі коливання (хвилі через 40-60 років), як закономірність розвитку капіталістичного товарного господарства. Висхідна хвиля (піднесення) викликається суттєвими інноваціями і змінами в технології виробництва. Для нисхідної хвилі (спаду) характерна депресія, у першу чергу сільськогосподарського виробництва. Характер великого циклу впливає на хід середніх циклів в економіці.

Вивіз капіталу – сума витрат, здійснених громадянами і фірмами країни для придбання реальних активів і цінних паперів в інших країнах.

Відсоткова номінальна ставка – ставка відсотка за поточного курсу без поправки на інфляцію, яка сплачується власникові капіталу за використання взятих у позику його коштів.

Відсоткова реальна ставка – номінальна відсоткова ставка, очищена від впливу інфляції (за мінусом темпу інфляції).

Відсоток – плата за використання грошей або позики.

Вільно плаваючі валютні курси – валютні курси, які не контролюються, а тому можуть підвищуватись чи знижуватись в залежності від попиту на іноземну валюту та її пропозиції.

Галузь економіки - сукупність підприємств, установ і організацій, які виробляють однорідну продукцію або послуги і ризняться характером виконуваних функцій.

Гіперінфляція – дуже швидке зростання цін.

Глобалізація – складний багатогранний процес, який поширюється на всі явища суспільного розвитку і пов'язаний з поглибленням інтернаціоналізації світової економіки, зростанням взаємозалежності національних держав.

Глобальна економіка – якісно новий стан світової економіки, яка поступово перетворюється в цілісний глобальний організм, поєднаний гігантською виробничо-збутовою мережею, глобальною фінансовою системою, планетарною інформаційною мережею.

Гроші М1 – металеві і паперові гроші, а також чекові внески, що не є власністю уряду або депозитних установ.

Гроші М2 – М1 плюс нечекові ощадні внески і невеликі термінові внески.

Гроші М3 – М2 плюс великі термінові внески.

Грошова система – це форма організації грошового обігу, яка історично склалася в певній країні й законодавчо закріплена державою.

Грошовий обіг – це рух грошей у готівковій і безготівковій формах, який обслуговує реалізацію товарів і нетоварні платежі в державі.

Держава – ринковий суб'єкт, формує правове середовище, через податки й трансферти перерозподіляє доходи, ресурси, забезпечує громадян суспільними благами, стабілізує розвиток економіки.

Державне підприємництво – це господарська або інша підприємницька діяльність державних підприємств з виробництва економічних благ.

Державне регулювання економіки – це управління соціально-економічним розвитком країни.

Державний бюджет – найважливіша ланка фінансової системи, грошовий фонд, який знаходиться в розпорядженні уряду.

Державний борг – загальний розмір заборгованості уряду, тобто сума позичених урядом коштів для фінансування бюджетних дефіцитів.

Державний сектор економіки - комплекс господарських об'єктів, які повністю або частково належать центральним чи місцевим органам державної влади і використовуються державною для виконання нею економічних, соціально-культурних і політичних функцій.

Державні закупівлі – урядові закупівлі.

Дефіцит державного бюджету – це стан бюджету, коли витрати уряду перевищують його доходи.

Дефлятор ВВП – індекс цін на всі готові товари і послуги, що використовуються для кореляції номінального ВВП з метою одержання реального ВВП.

Дефляція – зниження загального рівня цін в економіці країни.

Додана вартість – вартість проданого фірмою продукту мінус вартість матеріалів, придбаних і використаних фірмою для його виробництва, включає заробітну плату, орендну плату, відсоток і прибуток.

Економічне зростання – це розвиток національної економіки протягом певного періоду, котрий вимірюється абсолютним приростом чи темпами приросту реального ВВП в абсолютних розмірах або в розрахунку на одну особу.

Економічний розвиток – це процес переходу від одного стану економіки до іншого, більш досконалого, тобто якісно нового на основі відповідних структурних та інституціональних зрушень.

Економічний цикл – це регулярні коливання рівня ділової активності, коли за зростанням активності настає її падіння, яке знову змінюється зростанням.

Економічні цикли за тривалістю – це сезонні, короткі, середні та довгі цикли.

Екстенсивний шлях розвитку - спосіб збільшення обсягів виробництва лише за рахунок кількісного приросту всіх факторів виробництва; додаткове залучення ресурсів за незмінного рівня технічної основи виробництва та інших факторів.

ЄС (Європейське співтовариство) – економічна регіональна організація Західної Європи (1957 р.). Мета – інтеграція національних

господарств держав-учасниць ЄС з метою поступового усунення митних тарифів та імпорتنих квот у торгівлі між її членами, встановлення загальних тарифів на імпорт товарів із третіх країн, забезпечення вільного пересування у рамках асоціації робочої сили і капіталів.

Загальний попит на гроші – сума попиту на гроші для операцій і попиту на гроші як активи; співвідношення між загальним попитом на кількість грошей, номінальним ВВП і процентною ставкою.

Зайнятість – сукупність економічних, правових, соціальних, національних та інших відносин, пов'язаних із забезпеченням працездатних індивідів робочими місцями та їхньою діяльністю з метою одержання доходу.

Закон Оукена – перевищення фактичного рівня безробіття на 1% над природним безробіттям збільшує відставання реального ВВП на 2,5% від потенційного ВВП країни.

Змішана система макроекономічного регулювання – система управління, яка базується на різноманітності форм власності і органічно поєднує переваги ринкових і державних регуляторів.

Змішаний тип економічного зростання - забезпечується за рахунок збільшення кількості застосовуваних факторів виробництва та кращого їх використання та якісного вдосконалення.

Інвестиції в людський капітал – це витрати на здобуття освіти, кваліфікації, підготовку і перепідготовку працівників, підтримку здоров'я, інформаційне забезпечення тощо.

Інтенсивний тип економічного зростання – збільшення виробництва товарів і послуг за рахунок підвищення ефективності використання ресурсів – підвищення кваліфікації працівників, поліпшення використання капіталу, застосування нових технологій, кращої організації господарської діяльності тощо.

Інтернаціоналізація економіки – це формування стійких економічних зв'язків між окремими країнами на основі міжнародного поділу праці.

Інфляція – зростання загального рівня цін, яке проявляється в знеціненні паперових грошей, тобто зниженні їх купівельної спроможності.

Кейнсіанська економічна теорія – макроекономічна концепція, відповідно якої ринкова економіка не забезпечує повне використання ресурсів, для досягнення повної їх зайнятості слід застосовувати фіскальну і кредитно-грошову політику.

Кінцеві продукти – це товари і послуги, які купуються для кінцевого споживання, а не для подальшої обробки чи переробки.

Класична політекономія – система економічних поглядів епохи становлення капіталізму. Школа започатковує і розвиває трудову теорію вартості, ринок розглядає як саморегулюючу систему.

Класична теорія зайнятості ресурсів – макроекономічна концепція, з якою ринкова економіка здатна досягти повного використання своїх ресурсів.

Комерційні банки – основа кредитної системи держави, головна їхня мета – це акумулювання вільних грошових коштів і надання кредитів.

Концепція сталого розвитку – прийнята на конференції ООН з проблем навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992 р.), обґрунтовує здатність постіндустріального світу до подальшого прогресу на основі використання власних ресурсів.

Кредит – це система відносин з приводу акумуляції та використання тимчасово вільних грошових засобів на основі повернення та платності у формі позичкового відсотка.

Кредитні гроші – це знаки вартості, які функціонують на основі кредитної угоди і виражають відносини між кредитором і боржником.

Кредитно-грошова політика – зміна маси грошей в обігу з метою досягнення неінфляційного виробництва сукупного продукту за умови повної зайнятості.

Крива Лаффера – це крива, що показує зв'язок між розміром податкової ставки та обсягами податкових надходжень до бюджету.

Макроекономіка – це розділ економічної теорії, який вивчає закономірності розвитку національної економіки та способи впливу держави на функціонування економічної системи.

Методи державного регулювання економіки – це сукупність способів, прийомів та засобів державного впливу на соціально-економічний розвиток країни. Основні методи: прямі, непрямі, правові, економічні, адміністративні.

Міжнародна економічна інтеграція – процес зближення та взаємопроникнення національних господарств групи країн, спрямований на створення єдиного господарського механізму.

Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР) – валютно-кредитна організація із статутом спеціалізованої установи ООН (1946 р.). Основне завдання – надання державам довгострокових кредитів, гарантування приватних інвестицій.

Міжнародний валютний фонд (МВФ) – фінансова організація із статутом спеціалізованої установи ООН (з 1947 р.). Мета – рівновага платіжних балансів членів МВФ і регулювання курсу їх валют.

Міжнародний золотий стандарт – діюча в XIX – на початку XX ст. міжнародна валютна система, відповідно до якої кожна країна визначала вартість своїх грошових одиниць у певній кількості золота, підтримувала незмінне співвідношення між своїм золотим запасом і масою грошей в обігу.

Міжнародний поділ праці – спеціалізація країни на виробництві певних видів товарів відповідно до їх природнокліматичних, історичних та економічних умов.

Монетаризм – теорія зайнятості ресурсів і політика стабілізації економіки, основним завданням якої вважає роль грошей.

Монетарне правило – маса грошей має щороку збільшуватися темпами, що дорівнюють потенційному темпу зростання реального ВВП; грошова маса має стійко зростати темпом від 3 до 5%.

Національне багатство – це сума нагромаджених матеріальних благ та нематеріального багатства, які створені працею за весь історичний період розвитку країни.

Національний дохід – це різниця між ЧВП і непрямими податками, це сума первинних факторних доходів.

Номинальний ВВП – ВВП, виражений в поточних цінах на момент вимірювання.

Об'єкти державного регулювання економіки – сфери, галузі, регіони, а також соціально-економічне життя країни.

Облікова ставка – ставка відсотка, який центральні банки стягують за позики, надані комерційним банкам.

Обов'язковий резерв – резерв комерційного банку, встановлений законом.

Операції на відкритому ринку – скуповування і продаж цінних паперів уряду комерційними банками.

Повна зайнятість – використання економікою всіх наявних ресурсів для виробництва товарів і послуг (за відсутності циклічного безробіття).

Податки – обов'язкові платежі фізичних і юридичних осіб, які вносяться в державні або місцеві бюджети.

Податкова система – сукупність податків, які визначені законодавчою владою, а також методи і принципи організації податків.

Подвійний рахунок – включення вартості проміжних виробів до складу ВВП.

Позичковий відсоток – це винагорода, яку одержує власник грошей за те, що надав їх суб'єктам господарювання для користування.

Позичковий капітал – це грошовий капітал, який надається його власниками або розпорядниками як позика з метою отримання доходу у формі процента.

Політика „дешевих” грошей – політика, спрямована на зниження відсоткової ставки в результаті збільшення маси грошей в обігу.

Політика „дорогих” грошей – політика, спрямована на підвищення відсоткової ставки в результаті зменшення маси грошей в обігу.

Політика доходів – урядова політика впливу на грошові доходи (заробітну плату) і на ціни товарів і послуг, а отже на реальні доходи.

Попит на гроші для операцій – кількість грошей, які необхідні людям для використання як засобу обігу (для платежів) і яка змінюється в прямому зв'язку із змінами номінального ВВП і в оберненій залежності від швидкості обігу грошової одиниці.

Попит на гроші як активи – кількість грошей, яку люди хочуть зберегти як заощадження (кількість фінансових активів у грошовій формі) і яка змінюється в оберненій пропорції до динаміки процентної ставки.

Правило величини 70 – метод визначення кількості років, протягом яких рівень цін може зрости удвічі.

Природний рівень безробіття – рівень безробіття за повної зайнятості.

Прогресивний податок – податок, середня ставка якого зростає зі збільшенням доходу платника податків.

Проміжні продукти – товари і послуги, що купуються для перепродажу, первинного оброблення або виготовлення з них готового виробу протягом даного року.

Пропозиція грошей, маса грошей в обігу – у вузькому визначенні – M1, у ширшому – M2 і M3.

Пропорційний податок – податок, середня ставка якого не змінюється зі зміною доходу платника податків.

Реальний ВВП – ВВП з поправкою на зміну рівня цін; номінальний ВВП, поділений на дефлятор ВВП за цей же рік.

Ревальвація – підвищення раніше встановленої вартості валюти.

Регресивний податок – податок, середня ставка якого зменшується у міру збільшенням доходу платника податків.

Світова ринкова інфраструктура – це міждержавні банки, банки бірж, акціонерних товариств, загально регіональних органів економічного регулювання. До неї перш за все відносять: ЄЕС, МВФ, МБРР, БМР.

Світове господарство - внутрішньо суперечлива єдність національних економік, пов'язаних міжнародним поділом праці, торговельно-виробничими, фінансовими та науково-технічними зв'язками.

Стагфляція – стан економіки, що характеризується одночасним спадом виробництва, підвищенням цін і зростанням безробіття; поєднання економічної кризи з інфляцією.

Структурне безробіття – це безробіття, яке виникає через невідповідність між попитом і пропозицією праці внаслідок змін попиту на окремі професії в процесі структурних зрушень в економіці.

Торговий баланс – обсяг товарного експорту країни за вирахуванням її товарного імпорту.

Фази економічного циклу - фази циклічного розвитку економіки. Основними є: криза (зниження реального обсягу виробництва), депресія («тупцювання» виробництва на місці), пожвавлення (відновлення економічного зростання), піднесення (вихід економіки на рівень, вищий за попередній).

Фіксований валютний курс – валютний курс, вільне підвищення чи зниження якого не допускається.

Фінанси – це сукупність економічних відносин, пов'язаних з системою утворення та використання фондів грошових ресурсів для задоволення потреб розширеного виробництва.

Фінансова система – це фінанси домогосподарств, фінанси підприємств, установ та організацій, державні фінанси.

Фіскальна дискреційна політика – зміна урядом податків (податкових ставок) і обсягу урядових витрат (витрат на товари і послуги і програми трансфертних платежів) з метою забезпечити виробництво неінфляційного ВВП за умови повної зайнятості.

Фіскальна стимулювальна політика – збільшення сукупного попиту, спричинене збільшенням державних витрат та товари і послуги або зменшенням податків, чи певним поєднанням цих заходів.

Фіскальна стримувальна політика – зменшення сукупного попиту, спричинене скороченням державних витрат та товари і послуги або збільшенням податків, чи певним поєднанням цих заходів. Види підприємств за розмірами – малі, середні і великі.

Форми державного регулювання економіки – бюджетно-податкова, кредитно-грошова, адміністративно-економічна, цінова.

Фрикційне безробіття – це безробіття, пов'язане з добровільним рухом населення з одного регіону в інший, зміною професій, необхідністю певного часу для пошуку відповідного місця праці, недосконалістю інформаційних потоків.

Центральний банк – це державна установа, яка є головною ланкою банківської системи держави, його головне завдання – управління емісійною, розрахунковою та кредитною діяльністю.

Циклічне безробіття зумовлене спадами ділової активності в умовах циклічних коливань.

Чистий внутрішній продукт (ЧВП) – розраховується відніманням від ВВП амортизаційних відрахувань.

Чистий експорт – експорт мінус імпорт.

Швидкість обігу грошей – частота переходу грошової одиниці від одного суб'єкта товарно-грошових відносин до іншого у процесі виконання грошима своїх функцій.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО МОДУЛЯ 2

ТЕМА 9. СУЧАСНА НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА ЯК ОБ'ЄКТ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ. ОСНОВНІ МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ

1. Що вивчає макроекономіка?

- а) глобальні тенденції розвитку людського суспільства;
- б) умови економічного зростання країни;
- в) закономірності функціонування національної економіки;
- г) економічну політику держави.

2. Яка з перелічених економічних цілей має точний кількісний вимір?

- а) повна зайнятість;
- б) економічна свобода;
- в) справедливий розподіл доходу;
- г) екологічна безпека.

3. Макроекономічними є всі наведені питання, окрім:

- а) дефіциту державного бюджету;
- б) зростаючого рівня цін в економіці;
- в) прибутків державної компанії "Авіалінії України";
- г) дефіциту зовнішньої торгівлі.

4. Який сектор не відноситься до макроекономічних суб'єктів?

- а) підприємницький сектор;
- б) сектор домашніх господарств;
- в) державний сектор;
- г) сільськогосподарський сектор.

5. Яке з положень найповніше розкриває зміст національного багатства? Національне багатство - це:

- а) всі основні фонди країни, що використовуються у виробничій та невиробничій сферах;
- б) нагромаджені, створені працею минулих і сучасних поколінь багатства, а також природні ресурси, виробничий досвід, творче обдарування людей та інші нематеріальні блага, які є в країні;
- в) вся маса грошей, золотого запасу, іноземної валюти, яка знаходиться в банках і на руках у населення;

г) валовий національний продукт і природні ресурси країни.

6. Об'єктом макроекономіки є:

- а) Економічні ресурси країни.
- б) Основний капітал.
- в) Економічна система.
- г) Приватна економіка.

7. Величина чистого внутрішнього продукту (ЧВП) може бути отримана шляхом:

- а) коригування ВВП на величину амортизації;
- б) вирахування прибутків та податків корпорацій з величини національного доходу;
- в) вирахуванням непрямих податків із ВВП;
- г) вирахуванням заробітної плати найманих працівників із національного доходу.

8. Що з переліченого не входить у ВВП, розрахований за видатками?

- а) чистий експорт товарів і послуг;
- б) зарплата;
- в) валові інвестиції;
- г) державні закупівлі товарів і послуг.

9. Ринкова вартість всіх кінцевих благ, вироблених в певній країні протягом року - це:

- а) валовий внутрішній продукт;
- б) чистий внутрішній продукт;
- в) національний дохід;
- г) чистий національний продукт.

10. Проміжна продукція не враховується при визначенні ВВП для того, щоб:

- а) уникнути інфляційних процесів;
- б) не поглиблювати економічну кризу, якщо вона є;
- в) уникнути повторного рахунку;
- г) всі відповіді правильні.

11. ВВП за витратами складається з:

- а) амортизації, доходів населення, доходів держави;
- б) амортизації, витрат населення, витрат держави;

- в) амортизації, чистих інвестицій, чистого експорту, витрат держави, споживчих витрат;
- г) інвестицій, експорту, витрат держави, витрат населення.

12. Номінальний ВВП визначається за цінами:

- а) попереднього року;
- б) поточного року;
- в) наступного року;
- г) базового року.

13. Ринкова вартість всіх кінцевих благ, вироблених в країні протягом року за мінусом амортизаційних відрахувань і непрямих податків, - це:

- а) валовий внутрішній продукт;
- б) чистий внутрішній продукт;
- в) національний дохід;
- г) чистий національний продукт.

14. Ринкова вартість товарів кінцевого використання, вироблених національними виробниками в країні і за кордоном за рік – це:

- а) національне багатство;
- б) ВВП;
- в) ВВП;
- г) національний дохід.

15. За рік в національній економіці ціни зросли в півтора рази, а обсяг випуску товарів і послуг не змінився. За цих умов:

- а) номінальний ВВП зменшився, а реальний ВВП не змінився;
- б) номінальний ВВП збільшився, а реальний ВВП не змінився;
- в) номінальний ВВП зменшився, а реальний ВВП збільшився;
- г) і номінальний, і реальний ВВП збільшились.

**ТЕМА 10. МАКРОЕКОНОМІЧНА НЕСТАБІЛЬНІСТЬ.
ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ**

1. Яке з положень правильно пояснює сутність економічного циклу? Економічний цикл - це:

- а) час виробництва від початку попереднього до початку наступного спаду;

- б) послідовність у зміні всіх чотирьох фаз циклу;
- в) скорочення виробництва та його наступне зростання;
- г) зміни ділової активності в національній економіці.

2. Яка причина середніх економічних циклів?

- а) війни, революції, інші аналогічні явища;
- б) відкриття нових покладів коштовних металів, нових земель;
- в) періодичне оновлення основних фондів;
- г) порушення закону грошового обігу.

3. Яке з перерахованих явищ не відповідає періоду економічного спаду?

- а) зниження прибутків корпорацій;
- б) зменшення інвестицій в обладнання з довготривалим періодом виростання;
- в) зменшення обсягу допомоги по безробіттю;
- г) скорочення податкових надходжень.

4. Матеріальною основою великого циклу є:

- а) необхідність оновлення основного капіталу;
- б) зміни базових технологій і поколінь машин та оновлення об'єктів інфраструктури;
- в) процеси, що відбуваються на грошовому ринку;
- г) всі відповіді правильні.

5. Теорія економічного циклу досліджує:

- а) поведінку споживачів;
- б) виробничі можливості;
- в) рівень цін;
- г) причини змін реального обсягу національного виробництва.

6. За визначенням Міжнародної організації праці безробітними вважаються особи, які:

- а) залишили роботу за власним бажанням;
- б) хочуть і можуть працювати, не мають роботи (робочого місця), шукають її і готові приступити до трудової діяльності, зареєстровані на біржі праці;
- в) відмовилися від працевлаштування за фахом із-за низької заробітної плати, або несприятливих інших умов для праці;

г) не мають потреби в робочих місцях, бо існують інші джерела матеріального життєзабезпечення.

7. Рівень безробіття визначається:

- а) кількістю непрацюючого населення;
- б) відношенням безробітних до чисельності працездатного населення;
- в) рівновагою на ринку праці;
- г) всі відповіді неправильні.

8. Природний рівень безробіття включає такі його види:

- а) циклічне, загальне, регіональне;
- б) молодіжне, жіноче, чоловіче, серед людей старшого віку;
- в) фрикційне, структурне;
- г) усі відповіді правильні.

9. Який вид безробіття може виникнути, якщо погіршився загальний стан економіки і розпочалося скорочення виробництва?

- а) циклічне;
- б) структурне;
- в) технологічне;
- г) фрикційне.

10. У чому полягає негативний вплив безробіття?

- а) безробіття – це резерв робочої сили, що використовується для розвитку виробництва;
- б) безробіття призводить до недовиробництва економічних благ в національній економіці та соціальної нестабільності в країні;
- в) наявність на ринку праці безробітних дисциплінує робітників, підвищує ефективність праці;
- г) безробіття – це стимул для найманого робітника підвищувати свою кваліфікацію.

11. Яке з наступних тверджень найбільш точно характеризує таке явище, як інфляція:

- а) це коли в магазинах є багато товарів, але через високі ціни не всі люди можуть їх купити;
- б) загальне зростання цін, яке проявляється в знеціненні паперових грошей;
- в) коли уряд втрачає контроль над рухом грошей;
- г) це коли в обігу є багато паперових грошей.

12. Інфляція витрат обумовлена:

- а) зростанням споживчих витрат населення;
- б) зростанням інвестицій в економіку;
- в) зростанням витрат виробництва в розрахунку на одиницю продукції;
- г) зростання витрат держави.

13. За темпами зростання розрізняють інфляцію:

- а) відкрити і приховану;
- б) повзучу, галопуючу і гіперінфляцію;
- в) номінальну і реальну;
- г) помірну, очікувану і непрогнозовану.

14. Які наслідки викликає інфляція в економіці країни?

- а) зниження реальних доходів в розрахунку на особу;
- б) підвищення інвестиційної активності.
- в) збільшення попиту на фінансові активи.
- г) підвищення курсу національної валюти.

15. Держава постійно здійснює антиінфляційну політику, яка включає:

- а) заходи по недопущенню основних причин і усуненню відчутних ударів інфляції по населенню;
- б) надмірний випуск неповноцінних грошей в обіг;
- в) нерегулювання процесу суспільного відтворення;
- г) згоргання соціальних програм і байдужість до малозабезпечених сімей в умовах ринку.

16. Економічне зростання вимірюється:

- а) приростом валових інвестицій в національній економіці;
- б) збільшенням обсягів споживання в національній економіці;
- в) приростом реального ВВП за рік в національній економіці;
- г) збільшенням обсягів залучених ресурсів до національного виробництва.

17. Економічне зростання національного виробництва в цілому в сучасних умовах може відбуватися:

- А) виключно за рахунок екстенсивних факторів;
- Б) виключно за рахунок інтенсивних факторів;
- В) при певному поєднанні екстенсивних і інтенсивних факторів;
- Г) всі відповіді правильні.

18. До факторів екстенсивного зростання належать:

- а) збільшення кількості ресурсів без зміни їх ефективності;
- б) продовження функціонування незмінних за кількістю ресурсів;
- в) удосконалення організації виробництва;
- г) правильне вказане в варіантах а) і в).

19. Інтенсивний шлях економічного зростання - це:

- а) зростання обсягів виробництва високими темпами;
- б) розширення виробництва за рахунок підвищення ефективності використання ресурсів;
- в) високі темпи зростання за рахунок додаткових ресурсів;
- г) освоєння нових видів продукції.

20. Яке з положень правильно визначає завдання держави в циклічному регулюванні економіки?

- а) сприяння дуже повільному переходу від депресії до поживлення;
- б) підвищення ставок оподаткування під час економічної кризи;
- в) зниження ставок оподаткування під час економічного зростання;
- г) зниження ставок оподаткування під час економічної кризи

ТЕМА 11. БАНКІВСЬКА СИСТЕМА. ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ

1. Сучасні банки займаються:

- а) обслуговуванням фізичних та юридичних осіб, збираючи вільні грошові кошти і надаючи їх в позику, здійснюють інші операції з метою забезпечення ефективності ринкової економіки;
- б) укладанням оптимальних угод по реалізації єдиної стратегії комерційної поведінки агентів ринку;
- в) збором інформації про наявність вакансій, реєстрацією безробітних наданням їм грошової допомоги;
- г) організацією бірж та їх діяльністю на ринках.

2. Емісія грошей - це:

- а) знецінення грошей;
- б) додатковий випуск грошей;
- в) надання Центральним банком кредитів комерційним банкам;

г) кругообіг грошей.

3. НБУ виконує такі основні функції:

- а) видає комерційним банкам кредити, координує діяльність банківської системи в цілому («банк банків»);
- б) проводить єдину державну грошову політику, визначає курс національної валюти, монопольно випускає гроші (емісія);
- в) організує інкасацію і перевезення грошових знаків та інших значних цінностей для країни;
- г) усі відповіді правильні.

4. Прибуток комерційного банку – це:

- а) процент за банківськими кредитами;
- б) процент за банківськими депозитами;
- в) різниця між доходами і витратами банку;
- г) різниця між відсотками на депозити і відсотками за кредитами.

5. Пропозиція грошей на грошовому ринку залежить від:

- а) діяльності центрального і комерційних банків;
- б) величини номінального ВВП;
- в) процентної ставки.
- г) всі відповіді неправильні.

6. Попит на гроші як активи:

- а) залежить від рівня процентної ставки;
- б) не залежить від рівня процентної ставки;
- в) у теорії не залежить, у практиці залежить від рівня відсоткової ставки;
- г) всі відповіді неправильні.

7. При незмінному попиті на гроші збільшення пропозиції грошей зумовить:

- а) зростання відсоткової ставки;
- б) зменшення відсоткової ставки;
- в) стабільність відсоткової ставки;
- г) всі відповіді неправильні.

8. За терміном користування позиченими коштами кредит буває:

- а) довгостроковий;
- б) середньостроковий;

- в) короткостроковий;
- г) усі відповіді правильні.

9. Кредит як економічна категорія виражає:

- а) систему відносин з приводу акумуляції та використання тимчасово вільних грошових засобів на основі повернення і платності у формі позичкового відсотка;
- б) рух грошового капіталу в ринковій економіці;
- в) грошові доходи і заощадження приватних осіб;
- г) динаміку бюджетних засобів, цільових фондів та резервів.

10. Загальна причина необхідності кредиту полягає у:

- а) наявності вільних грошових коштів у фізичних та юридичних осіб;
- б) відсутності необхідних коштів на даний момент в окремих ринкових суб'єктів;
- в) недостатності державного фінансування економіки;
- г) незбалансованості бюджету.

11. Центральний банк купує цінні папери на відкритому ринку. Яка головна мета цього?

- а) зменшення величини резервів комерційних банків;
- б) стимулювання росту величини збережень населення;
- в) збільшення величини резервів комерційних банків;
- г) досягнення інших цілей.

12. Центральний банк збільшує резервну норму для того, щоб:

- а) збільшити позики комерційним банкам;
- б) зменшити величину кредитних ресурсів комерційних банків;
- в) стимулювати збільшення обсягів заощаджень домогосподарств;
- г) знизити процентну ставку за кредити.

13. Термін “дисконтна ставка” означає:

- а) процентну ставку за позиками, що надає центральний банк комерційним банкам;
- б) рівень зниження ціни для центрального банку, коли він скуповує державні цінні папери;
- в) процентну ставку за позиками, які надають комерційні банки підприємцям;
- г) всі відповіді неправильні.

14. Інструментами політики дешевих грошей є:

- а) продаж державних цінних паперів, зниження резервної норми, підвищення облікової ставки;
- б) купівля державних цінних паперів, зниження резервної норми, зниження облікової ставки;
- в) продаж державних цінних паперів, підвищення резервної норми, підвищення облікової ставки.

15. Політика дорогих грошей - це:

- а) політика, спрямована на обмеження пропозиції грошей для зниження сукупних витрат і стримування антиінфляційного тиску в економіці;
- б) політика, спрямована на збільшення пропозиції грошей для стимулювання сукупних витрат і зайнятості;
- в) політика комерційних банків, зв'язана з підвищенням кредитних ставок;
- г) всі відповіді правильні.

ТЕМА 12. ФІНАНСОВА СИСТЕМА. ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ

1. До складу фінансової системи країни входять рівні:

- а) державні фінанси, включаючи місцеві фінанси;
- б) фінанси підприємств, установ і організацій;
- в) фінанси населення, домогосподарств і т.п.;
- г) усі відповіді правильні.

2. Фінанси держави - це:

- а) особливі відносини розподілу виручки від реалізації продукції, утворення формування валового доходу та інших фондів, які забезпечуються виробничо-господарську діяльність на мікрорівні;
- б) грошові фонди громадян, отримані від трудової та іншої діяльності, які спрямовуються на примноження їх власності та підвищення добробуту;
- в) сукупність грошових ресурсів, які централізовано використовуються на управління, оборону, соціальні гарантії, охорону природи тощо;
- г) кошти, за рахунок яких виконують свої функції політичні партії, громадські організації і профспілки.

3. Зазначте функцію, не властиву державному бюджету України:

- а) державний бюджет України використовується для оплати видатків, пов'язаних з обороною країни;
- б) з державного бюджету України виплачується заробітна плата найманих працівників приватних підприємств;
- в) з державного бюджету України виплачується заробітна плата службовцям державного апарату;
- г) з державного бюджету держава здійснює витрати на утримання апарату управління та підтримання обороноздатності.

4. Державний бюджет – це:

- а) всі статті доходу, що поступили державі;
- б) всі статті витрат держави;
- в) це фінансовий план держави, що співставляє доходи і видатки;
- г) усі відповіді неправильні.

5. Основним джерелом доходів бюджету є:

- а) податкові надходження;
- б) державні позики;
- в) емісія грошей;
- г) усі відповіді неправильні.

6. Державний бюджет може бути:

- а) профіцитний;
- б) збалансований;
- в) дефіцитний;
- г) усі відповіді правильні.

7. Яка з тенденцій найхарактерніша для державного бюджету розвинутих країн?

- а) збалансованість видаткової частини бюджету з доходною;
- б) зменшення частки податків в доходах державного бюджету;
- в) зростання частки видатків з державного бюджету на соціальні цілі;
- г) усі відповіді неправильні.

8. Бюджетний дефіцит - це такий стан бюджету, коли:

- а) видатки більші за доходи;
- б) доходи більші за видатки;
- в) до кінця не профінансовані соціальні програми;

г) уряд позичає гроші у Національному банку для покриття своїх витрат.

9. Державний борг - це:

- а) борг держави перед іноземними кредиторами;
- б) це борг держави перед власними громадянами та іноземними кредиторами;
- в) це борг держави перед власними громадянами та іноземними кредиторами, завдяки якому вона покриває дефіцит державного бюджету;
- г) це борг приватним підприємцям.

10. При оцінці державного боргу, в першу чергу, слід брати до уваги:

- а) величину державного боргу;
- б) частку державного боргу в ВВП;
- в) порівняння розміру державного боргу в різних країнах;
- г) величина державного боргу не має суттєвого значення для економіки.

11. Податки – це:

- а) грошові стягнення з кожної працюючої людини;
- б) грошові та натуральні платежі, що виплачуються з державного бюджету;
- в) грошові стягнення державою з прибутку та заробітної плати;
- г) обов'язкові платежі юридичних та працюючих фізичних осіб до бюджету держави;
- д) правильна відповідь відсутня.

11. До прямих податків не належать:

- а) акцизи;
- б) прибутковий податок;
- в) земельний податок;
- г) податок на прибуток.

12. До непрямих податків належать:

- а) податок на прибуток і прибутковий податок;
- б) податок на додану вартість, акцизи, митні збори;
- в) акцизний збір, податок на додану вартість і прибутковий податок з громадян;
- г) правильна відповідь відсутня.

13. Яке визначення прогресивного оподаткування є правильним?

- а) податкова ставка підвищується із зростанням доходу;
- б) податкова ставка знижується із зростанням доходу;
- в) податкова ставка не пов'язана із доходом;
- г) правильна відповідь не названа.

14. Які дії держави безпосередньо за інших незмінних умов можуть стримувати економічну активність приватних підприємств?

- а) підвищення ставки податку на прибуток;
- б) скорочення державного фінансування соціальних програм;
- в) зменшення дефіциту державного бюджету;
- г) розміщення державою облігацій державної позики;
- д) погашення облігацій державної позики.

15. Дискреційна фіскальна політика буває двох основних видів:

- а) дискреційна і обмежувальна;
- б) дискреційна і стримувальна;
- в) стимулююча і недискреційна;
- г) стимулююча і стримуюча.

ТЕМА 13. МАКРОЕКОНОМІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ. РОЛЬ ДЕРЖАВИ В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

1. Коли економічна наука почала визнавати потребу участі держави в економіці?

- а) у другій половині ХУ ст.;
- б) у середині ХУІІІ ст.;
- в) у 30-х роках ХХ ст.;
- г) правильна відповідь не наведена.

2. Кейнсіанська теорія обґрунтувала:

- а) перехід до активної ролі держави у регулюванні відносин власності;
- б) перехід до активної ролі держави у регулюванні сукупного попиту;
- в) перехід до активної ролі ринку в економіці;
- г) впровадження ринкових реформ.

3. У якій сфері монетаристи допускають державне втручання?

- а) у сфері грошового обігу;
- б) у сфері освіти;
- в) у медичній сфері;
- г) правильна відповідь не наведена.

4. Основний зміст державного регулювання економіки полягає у:

- а) сприянні розвитку суспільного виробництва;
- б) забезпеченні добробуту всього населення країни;
- в) виконанні державою своїх функцій щодо ефективного впливу на процес розширеного відтворення економіки;
- г) недопущенні криз, інфляції, безробіття та інших негативних явищ у житті суспільства.

5. Державне втручання в економіку спричинене насамперед:

- а) обмеженням виробництва і природних ресурсів;
- б) недосконалістю суспільної організації права;
- в) неспроможністю ринкового механізму стихійно вирішувати нагальні соціально-економічні проблеми;
- г) необхідністю забезпечення економічного суверенітету країни.

6. До функцій держави у ринковій економіці належить такі:

- а) забезпечення свободи підприємництва та захист конкуренції;
- б) перерозподіл ресурсів, доходів та багатства;
- в) забезпечення правової бази та захист прав власності;
- г) усі відповіді правильні.

7. Соціально-економічне регулювання держава здійснює:

- а) через податкову систему;
- б) через державні трансферти;
- в) через прийняття відповідних законодавчих актів;
- г) усі відповіді правильні.

8. Державна економічна політика, що використовує витрати держави та оподаткування, має назву:

- а) монетарна;
- б) фіскальна;
- в) політика доходів;
- г) грошово-кредитна.

9. У країнах економічного дирижизму:

- а) незначний державний сектор господарства;
- б) обмежені соціально-економічні функції держави;
- в) максимально допустима участь держави в економіці;
- г) переважають економічні й опосередковані методи регулювання.

10. Для країн економічного лібералізму властива:

- а) мінімальна участь держави в економіці;
- б) наявність значного державного сектора і його ролі в господарстві;
- в) система використання переважно прямих, а також адміністративних методів регулювання;
- г) досить осяжна доля державних витрат на добробут людей.

11. У соціальному відношенні найбільш привабливо виглядає шведська модель державного регулювання економіки, для якої характерно:

- а) використання правових та ін. сприятливих умов для бізнесу, акцент переноситься на ринкові регулятори економічних процесів;
- б) активне втручання держави в соціально-економічний розвиток країни, домінування ідей гуманізму і солідарності;
- в) поєднання системи управління національною економікою з потужним використанням ринку і створення на державному рівні ефективної системи соціальної підтримки громадян країни;
- г) централізоване регулювання економіки на основі переважно економічних, опосередкованих та неформальних методів, домінує психологія колективізму, підпорядкування особистих інтересів колективним і державним.

12. Роль держави у зовнішньоекономічній діяльності:

- а) незначна;
- б) суттєва і постійно зростає;
- в) великого значення не має;
- г) другорядна взагалі.

13. Державне управління найважливішими сферами життя суспільства здійснюється у сферах:

- а) оборони;
- б) енергетики;
- в) розвідки та розподілу корисних копалин;
- г) водних ресурсів;

- д) освіти;
- ж) охорони довкілля;
- з) охорони культурної спадщини;
- и) будівництва та охорони стратегічних об'єктів;
- к) відповіді вірні.

14. Адміністративно-правовими методами державного регулювання економіки є:

- а) податки;
- б) розроблення та удосконалення законів і контроль за їх виконанням;
- в) монетарна політика;
- г) бюджетні видатки.

15. Економічними методами державного регулювання економіки є:

- а) індикативне планування і розроблення цільових програм;
- б) державні закупівлі, трансферні платежі;
- в) податкова система та система кредитування;
- г) прямий державний контроль за цінами.

ТЕМА 14. ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

1. Які з наведених положень належать до міжнародного поділу праці? Міжнародний поділ праці:

- а) виступає як економічний фундамент, на якому базується вся будівля світогосподарських зв'язків;
- б) це форма поділу суспільної праці, що переросла межі національних економік і призводить до спеціалізації окремих країн;
- в) це складна багаторівнева система світогосподарських зв'язків;
- г) це ефективне використання природних ресурсів;
- д) характеризує високий рівень розвитку продуктивних сил країни.

2. Основним чинником, що зумовлює поділ праці між державами, є:

- а) нерівномірність розміщення природних багатств на земній кулі;
- б) нерівномірність розвитку виробництва;

- в) відмінності в рівні загальної та професійної підготовки;
- г) якість управлінського персоналу.

3. *Визначальним чинником міжнародного поділу праці сьогодні є:*

- а) природно-географічні умови;
- б) науково-технічні досягнення країн;
- в) соціально-економічні особливості;
- г) політичні умови.

4. *Міжнародна торгівля - це:*

- а) обмін товарами і послугами між національними господарствами різних країн;
- б) спеціалізація окремих країн на виробництві певних видів продукції, якими ці країни обмінюються;
- в) проведення спільних торгових ярмарків;
- г) усі відповіді правильні.

5. *У міжнародній торгівлі можуть здійснюватись такі типи політики:*

- а) протекціонізм;
- б) вільна торгівля (фритредерство);
- в) кооперація;
- г) міжнародна інтеграція.

6. *Високий митний тариф на імпорتنі товари вводиться з метою захисту:*

- а) вітчизняного виробника подібного товару;
- б) низькоєфективних галузей вітчизняного виробництва від іноземної конкуренції;
- в) вітчизняного споживача від неякісних імпортних товарів;
- г) вітчизняного товаровиробника, який орієнтується на випуск експортної продукції.

7. *Торговий баланс країни – це:*

- а) складова платіжного балансу;
- б) кількісне узагальнення співвідношення між грошовими платежами і надходженнями за експортними та імпортними операціями;
- в) фінансове відображення експортних та імпортних операцій;
- г) усі відповіді правильні.

8. З наведених положень виділіть ті, які характеризують прями інвестиції і портфельні інвестиції:

- а) вивіз підприємницького капіталу;
- б) короткострокові кредити;
- в) вивіз позичкового капіталу;
- г) експортер капіталу є повним власником підприємства; д) придбані експортером акції іноземного підприємства не забезпечують контролю над ним;
- е) експортер капіталу володіє контрольним пакетом акцій підприємства.

9. Чим визначається необхідність розвитку міжнародних валютних відносин?

- а) обслуговування зовнішньої торгівлі;
- б) поширення вивозу капіталу;
- в) надання позик і кредитів іншим країнам;
- г) посилення самостійності національних грошей на зовнішньому ринку;
- д) науково-технічний обмін між країнами;
- е) розвиток туризму.

10. Валютний курс – це:

- а) ціна обміну долара до гривні;
- б) ціна обміну долара до євро;
- в) ціна національної грошової одиниці, яка виражена в грошових одиницях інших країн;
- г) усі відповіді правильні.

11. Валютні курси, які стихійно формуються на валютних ринках під впливом попиту і пропозиції, називають:

- а) номінальними;
- б) реальними;
- в) фіксованими;
- г) плаваючими.

12. Створення міжнародних валютно-фінансових організацій було обумовлено:

- а) подальшим поглибленням міжнародного поділу праці
- б) появою країн, які почали спеціалізуватись на валютно-фінансових операціях
- в) появою міжнародної валюти, яка набула купівельної

спроможності у всіх країнах світу;

г) розвитком валютних і фінансово-кредитних відносин між державами.

13. МВФ – це:

а) акціонерна організація, статутний фонд якої формується за рахунок внесків усіх країн-учасниць;

б) акціонерна організація, статутний фонд якої формується за рахунок внесків країн «Великої сімки»;

в) неурядова фінансово-кредитна установа, засновниками якої є приватні комерційні банки різних країн світу;

г) міжнародний фінансово-кредитний заклад, що сприяє економічним реформам у країнах з перехідною економікою.

14. Участь України у міжнародних валютно-фінансових організаціях:

а) збільшує економічну та політичну залежність країни від держав-експортерів капіталу;

б) веде до збільшення фінансової заборгованості країни перед міжнародними фінансовими організаціями;

в) сприяє подальшому розвитку її економіки, структурній перебудові її національної економіки;

г) може призвести до втрати економічної незалежності країни, перетворення її у сировинний придаток розвинутих країн світу.

15. Міжнародна економічна інтеграція – це:

а) вищий ступінь сучасної інтернаціоналізації світового господарського життя;

б) глобалізація світової економіки;

в) проведення політики без меж і кордонів;

г) зближення і об'єднання національних економік багатьох країн на основі встановлення зв'язків між економіками з утворенням світового ринку.

**ТЕМА 15. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ СВИТОГОСПОДАРСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ
ТА ЗАГАЛЬНОЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА**

1. Глобальні проблеми охоплюють:

а) інтереси усіх верств населення, усіх народів і країн планети, впливають на всі сфери суспільного життя;

б) проблеми взаємодії природи і суспільства;

- в) проблеми суспільних взаємовідносин;
- г) проблеми розвитку людини та забезпечення її майбутнього;
- д) усі відповіді правильні.

2. Якими причинами зумовлено виникнення глобальних проблем?

- а) причинами природного і демографічного характеру;
- б) негативними наслідками господарської діяльності людей;
- в) побічними наслідками розвитку науки і техніки;
- г) усі відповіді правильні.

3. Глобалізація як складна ієрархічна система відбувається на рівнях:

- а) світовому та окремої країни;
- б) світовому та галузевому;
- в) світовому, окремої країни, галузевому та окремих компаній;
- г) тільки на світовому рівні.

4. В сучасних умовах глобалістські тенденції у світі прискорюються в результаті:

- а) розвитку науково-технічної революції;
- б) діяльності транснаціональних корпорацій;
- в) економічної політики розвинених держав та міжнародних фінансово-кредитних організацій;
- г) усі відповіді правильні.

5. Проблема мирного освоєння космічного простору належить до групи глобальних проблем:

- а) взаємовідносин між різними державами та окремими народами;
- б) сучасних проблем народонаселення;
- в) демографічних проблем;
- г) взаємовідносин людини і природи.

6. Проблема міжнародного тероризму належить до групи глобальних проблем:

- а) взаємовідносин між різними державами та окремими народами;
- б) сучасних проблем народонаселення;
- в) демографічних проблем;
- г) взаємовідносин людини і природи.

7. Проблема економічної відсталості проявляється у:

- а) відставанні великої кількості країн від економічно розвинених;
- б) розриві рівня економічного розвитку розвинених країн і країн, що розвиваються;
- в) низькій якості життя у країнах, що розвиваються;
- г) усі відповіді правильні.

8. До найбільш нагальних соціально-економічних аспектів глобальних проблем відносять:

- а) проблему економічної відсталості демографічну проблему;
- б) проблему збереження миру на Землі;
- в) продовольчу проблему;
- г) проблему обмеженості ресурсів;
- д) екологічну проблему;
- е) усі відповіді правильні.

9. Для вирішення продовольчої проблеми необхідно:

- а) розвивати та підвищувати ефективність виробництва продовольчих товарів у слаборозвинутих країнах;
- б) поліпшувати його розподіл серед населення;
- в) законодавчо обмежувати зростання чисельності населення відповідно до можливостей виробництва;
- г) надавати допомогу світовій спільноті відсталим країнам у розв'язанні цих проблем;
- д) усі відповіді правильні.

10. Проблема обмеженості природних ресурсів дістає вияв у:

- а) необхідності освоєння космічного простору;
- б) більш широкому освоєнні Світового океану;
- в) неможливості нарощування темпів та обсягів виробництва за рахунок природних ресурсів;
- г) необхідності створення інноваційних технологій.

11. Раціональне природокористування – це:

- а) встановлення норм споживання в розрахунку на одну особу;
- б) соціально-економічний процес створення оптимальних умов використання обмежених ресурсів на забезпечення життєдіяльності людей;
- в) використання досягнень науково-технічного прогресу для нарощування темпів виробництва;

г) усі відповіді правильні.

12. Під демографічною проблемою розуміють:

- а) демографічний вибух у країнах, що розвиваються;
- б) недостатнє відтворення населення у розвинених країнах;
- в) низьку народжуваність в Україні;
- г) правильні відповідь відсутня.

13. Військові конфлікти сучасного світу – серйозна небезпека для людства, оскільки вони:

- а) несуть мільйони жертв, підривають самі основи життя народів;
- б) поглиблюють екологічну небезпеку;
- в) відволікають ресурси від національних економік;
- г) усі відповіді правильні.

14. Глобальна економіка, як закономірний результат глобалізації економіки та формування єдиного планетарного господарського механізму, включає:

- а) глобальне виробництво;
- б) глобальну фінансову систему;
- в) глобальні ринки товарів і послуг, робочої сили, капіталів, інформації;
- г) глобальну систему обміну результатами інтелектуальної власності;
- д) усі відповіді правильні.

15. Сталий (стійкий) розвиток:

- а) стосується проблеми збереження миру на Землі;
- б) являє собою узгоджений розвиток економічних і соціальних процесів розвитку світової спільноти, а також навколишнього природного середовища;
- в) вирішує проблему забезпечення людства природними ресурсами, сировиною та енергією;
- г) спрямований на забезпечення населення Землі продуктами харчування.

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРНЕТ ПРИ ВИВЧЕННІ «ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ»

ОФІЦІЙНІ САЙТИ

1. <http://www.rada.gov.ua>

Офіційний сайт Верховної Ради України. На сайті містяться Конституція України, законодавства, законопроекти. Тут можна отримати інформацію про пленарні засідання, депутатський корпус. На сайті є посилання до сайтів парламентів закордонних країн, сторінка депутатських фракцій та груп, міжнародні парламентські інститути.

2. <http://www.kmu.gov.ua>

Сайт Кабінету Міністрів України пропонує офіційну інформацію Уряду України, статистику.

3. <http://www.me.gov.ua>

Офіційний сайт Міністерства економіки України.

4. <http://www.minfin.gov.ua>

Сайт Міністерства фінансів України разом з офіційною інформацією пропонує Бюджет України, дослідження та огляди, публікації, закони, укази Президента, постанови Кабінету Міністрів, скорочений зміст журналу «Фінанси України».

5. <http://www.bank.gov.ua>

Офіційний сайт Національного банку України. На сайті можна знайти інформацію про банківську систему, основні заходи грошово кредитної політики з 1999 року, основні макроекономічні показники економічного та соціального стану України з 1996 р., статистичну інформацію (баланс НБУ, обсяги грошової маси, відсоткові ставки рефінансування комерційних банків, монетарні показники України, тенденції), інформацію про Платіжний баланс України з коментарями та аналізом, інформацію про фінансові ринки, законодавство України, іншу офіційну інформацію.

6. <http://www.sta.gov.ua>

Сайт Державної податкової адміністрації. Серед інших матеріалів на сайті публікується інформація про податкове законодавство, систему оподаткування в Україні, представлено бізнес-інформацію, в тому числі інформацію за індексами інфляції, розмір мінімальної заробітної плати та облікові ставки НБУ тощо, наведені посилання до сайтів органів

законодавчої, виконавчої та судової влади, податкових відомств країн-учасниць СНД та інших держав.

7. <http://www.ucee.com.ua>

Українська рада з економічної освіти (УРЕО). На сайті є інформація щодо діяльності УРЕО, матеріали до лекцій та семінарів з економічної теорії та методика їх проведення, глосарій базових економічних понять, завдання до всеукраїнських і міжнародних олімпіад і економіки, статистичні дані, координати регіональних центрів з економічної освіти тощо.

Українські сайти новин

1. <http://www.interfax.kiev.ua>
2. <http://www.korrespondent.net>
3. <http://www.podrobnosti.com.ua>

Пошукові сайти і каталоги

- українські:**
1. <http://www.google.com.ua>
 2. <http://www.a-counter.kiev.ua>
 3. <http://www.meta-ukraine.com>
 4. <http://www.gala.net>

- англомовні:**
1. <http://www.yahoo.com>
 2. <http://www.altavista.com>

Інформаційно-аналітичні сайти

1. <http://www.kontrakty.com.ua>

Український діловий щотижневик "Галицькі контракти" подає ділові новини, статті та матеріали з фінансових питань, економічної теорії і практики тощо.

2. <http://www.investgazeta.net>

Всеукраїнський фінансово-економічний тижневик «Інвестгазета» - професійне ділове видання, що висвітлює питання та проблеми вітчизняного бізнесу, світових ринків, перспектив залучення інвестицій. Подає новини фінансового та фондового ринків, інформацію про діяльність компаній, банків, аналітичні огляди, рейтинги, практичні рекомендації з менеджменту і маркетингу.

3. <http://www.finance.com.ua>

На сайті подається огляд валютного та аграрного ринків, фондового ринку України, Росії та країн далекого зарубіжжя, готівкових та офіційних курсів валют, фінансові результати діяльності банків.

4. <http://www.ueplac.kiev.ua>

Українсько-європейський консультативний центр.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Аналітична економія: макроекономіка і мікроекономіка: Навчальний посібник: У 2 кн. – Кн.1: Вступ до аналітичної економії. Макроекономіка / За ред. С.Панчишина і П.Острроверха. – 4-е вид., випр. I доп. – К.: Знання, 2006. – 723 с.
2. Аналітична економія: макроекономіка і мікроекономіка: Навчальний посібник: У 2 кн. – Кн.2: Мікроекономіка / За ред. С.Панчишина і П.Острроверха. – 4-е вид., випр. I доп. – К.: Знання, 2006. – 437 с.
3. Андрусь О.І. Економічна теорія: Практикум. Інтерактивні методи в модульному навчанні: Навчальний посібник. – К.: КНТ, 2008. – 480 с.
4. Баб'як М.М., Пешенкова Л.А., Рибчук А.В. Економічна теорія: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 208 с.
5. Башнянин Г.І., Шевчук Є.С. та ін. Політична економія. Навчальний посібник / За редакцією д.е.н., проф. Г.І.Башнянина і к.е.н., доц. Є.С.Шевчук. ; 4-е вид., перероблене і виправлене. – Львів, Новий Світ-2000, 2005. – 480 с.
6. Башнянин Г.І., Щедра О.В. та ін. Мікроекономічна теорія. Навчальний посібник / За редакцією д.е.н., проф. Г.І.Башнянина і к.е.н., доц. О.В.Щедрої. – Львів, Новий Світ-2000, 2007. – 640 с.
7. Воробйов Є.М., Грищенко А.А., Лісовицький В.М., Соболев В.М. Економічна теорія: Посібник для вищої школи. – Х: ТОВ «Корвін», 2003. – 703 с.
8. Вступ до економічної теорії: Підручник. Видання третє, доповнене. За ред. З.Г.Ватаманюка. – Львів, Новий Світ – 2000, 2007. – 504 с.
9. Гаршина О.К., Панков В.А. Практикум з політичної економії. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2005. – 208 с.
10. Горбачевська О.В., Мартин О.М. Мікроекономіка в задачах: розв'язки та пояснення: Навчальний посібник. – Львів, ЛБІ НБУ, 2004. – 295 с.
11. Дзюбик С., Ривак О. Основи економічної теоріїб навчальний посібник. – К.: Знання, 2006. – 481 с.
12. Злупко С.М. Основи історії економічної теорії. – Львів, 2001. – 626 с.
13. Економічна теорія: макро- і мікроекономіка / За ред. З. Ватаманюка та С.Панчишина. – К.: Альтернативи, 2001. – 606 с.

14. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В.Д.Базилевича. – 6-те вид., перероб. і доп. – К.: Знання-Прес, 2007.– 719 с.
15. Загальна економіка: Підручник / За ред. І.Ф.Радіонової. – К., 2000.– 224 с.
16. Злупко С.М. Основи історії економічної теорії. – Львів, 2001.– 626 с.
17. Манків Грегорі Н. Макроекономіка. / Пер. з англ. – К.: Основи, 2000. – 588с.
18. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Аналітична економія. Принципи, проблеми і політика. Частина 1. Макроекономіка / Пер. з англ. – Львів: Просвіта, 1997. – 671 с.
19. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Аналітична економія. Принципи, проблеми і політика. Частина 2. Мікроекономіка / Пер. з англ. – Львів: Просвіта, 1999. – 649 с.
20. Основи економічної теорії: Підручник / За ред. О.О.Мамалуя. – К.: Хрінком Інтер, 2005. – 480 с.
21. Основи економічної теорії: політ економічний аспект: Підручник / За ред. Г.Н.Климка. – 5-те вид., випр. – К.: Знання-Прес, 2004. – 615 с.
22. Основи економічної теорії: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / В.О.Рибалкін та ін. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2002. – 352 с.
23. Панчишин С.М. Макроекономіка: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2001.– 614 с.
24. Перехідна економіка: Підручник / За ред. В.М.Гейця. – К.: Вища школа, 2003. – 591 с.
25. Політична економія: Навчальний посібник / За ред. д-ра екон. наук, проф. К.Т.Кривенка. – 2-е вид., без змін. – К.: КНЕУ, 2008. – 512 с.
26. Світова економіка: Підручник / За ред. А.С.Філіпенка. – К.; Либідь, 2001. – 582 с.
27. Семюелсон Пол А., Нордгауз Вільям Д. Макроекономіка: Перекл. з англ. – К.: Основи, 1995. – 573 с.

МАРТИН Ольга Максимівна
ХАРЧУК Андрій Іванович

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ
Модульний курс

Навчальний посібник

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

79007, Україна, м. Львів, вул. Клепарівська, 35
тел./факс: +38(032) 233-32-40, 233-24-79
e-mail: ndr@ubgd.lviv.ua

Підписано до друку 06.05.2010 р. Ум. друк. арк. 21,18.
Гарнітура Name New Roman. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Обл. вид. арк. 15,2. Ум. Друк. арк. 16,27

Наклад 1000 примірників

Друк ПП «Неофіта І.М.»
79000, Україна, м. Львів, вул. Грабовського, 4.
тел./факс: +38(032) 297-46-78